

Beeldvorming van Romeinse keizers • Missie
van pater Van der Velden • Roosevelt en
Wilhelmina • Tweeduizend jaar Nijmegen •
In Memoriam Prof. Dr. Mathieu Spiertz

• ET • VT

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN 24 (2005) 2

Hoofdredacteur:
Coen van Galen

Redactie:
Remieg Aerts
Maarten van den Bos
Coen van Galen
Angélique Janssens
Michel Ketelaars
Gerda de Kleijn
Erika Manders
Rune Meerman
Marit Monteiro
Joost Rosendaal
Lennert Savenije
Daniëlle Slaatjes
Nora Stel
Erie Tanja
Anouk Vermeulen

Eindredactie:
Rune Meerman
Joost Rosendaal
Nora Stel

Lay out:
Michel Ketelaars

Vaste medewerker:
Pepijn Oomen

Druk:
Drukkerij Krips

ET•VT wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:
ET•VT, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
etvt@student.ru.nl
<http://www.ru.nl/etvt/>

Verenigingsbestuur:
Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), R.A. Meerman (secretaris), dr. G. de Kleijn-Eijkelestam (penningmeester), M.L.J. Heyde (PR).

Comité van Aanbeveling:
Prof. dr. R.A.M. Aerts, prof. dr. L. de Blois, prof. dr. M.C.R. Grever, prof. dr. P.M.M. Klep, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. A.W.F.M. van de Sande, prof. dr. H.C.C. de Schepper, prof. dr. P.H.H. Vries.

Prijs van losse nummers: € 7,50.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2005: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op girorekening 8169332 t.n.v. Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

Inhoud

- *Redactioneel*
- Erika Manders
Macht in beeld 75
Beeldvorming van Romeinse keizers in de derde eeuw na Christus
- Jorinde Storm
Tot meerdere eer van God 87
Over de missie van pater Aloysius van der Velden onder de noordelijke Cheyenne, 1885-1897
- Jacques Geurts
Botsing van karakters 106
Theodore Roosevelt's ontmoeting met koningin Wilhelmina
- Paul Klep
Over Tweeduizend jaar Geschiedenis van Nijmegen 125
- Ton van de Sande
Een onvermoeibare bruggenbouwer 137
In Memoriam professor dr. Mathieu Spiertz, 1928-2004
- Lisenka Fox
Geef de pen door... 141
- Peter Raedts
Boeken Top 5 145
- *Lettres provinciales* 151
- *Recensies* 153
- *Auteursgegevens* 158

Redactioneel

Het zal u allen niet ontgaan zijn, Nijmegen viert dit jaar haar 2000ste verjaardag. Terwijl veel van de dit jaar verschenen boeken het Nijmeegse verleden onder de aandacht brengen, houden wij u op de hoogte van het onderzoek dat Nijmegenaren op dit moment doen. Het nummer dat nu voor u ligt, is bijna volledig gevuld met artikelen van oud-studenten en stafleden van de afdeling geschiedenis.

Allereerst brengt Erika Manders u op de hoogte van het onderzoek naar 'Beeld en realiteit van de macht in het Romeinse Keizertrijk, 180-284 na Chr.' dat op dit moment bij Oude Geschiedenis wordt uitgevoerd. Zij richt zich binnen dit onderzoek vooral op de ontwikkeling van de representatie van Romeinse keizers. Uit haar artikel blijkt dat machtsrepresentatie de belangrijkste koppeling vormt tussen het beeld en de realiteit van de Romeinse keizers uit de derde eeuw. Vervolgens neemt Jorinde Storm u mee op de missiereis die pater Aloysius van der Velden ondernam naar de Cheyenne-indianen. Hoewel de pater er alles aan heeft gedaan om de zieltjes van de indianen te winnen, is dit hem volgens Storm nooit gelukt. De Cheyennes namen wel katholieke elementen over, maar bleven het christendom zien als een aanvulling op hun eigen geloof. Ook presidenten reisden de wereld rond, hoewel niet altijd om zieltjes te winnen. Jacques Geurts schrijft over het bezoek dat Theodore Roosevelt in 1910 als onderdeel van een reis door Europa aan koningin Wilhelmina bracht. Hoewel Roosevelt zijn democratische politieke visie terug voerde op zijn Nederlandse afkomst, concludeert Geurts dat het bezoek aan de autocratische Wilhelmina een grote teleurstelling was. Tot slot laat Paul Klep ons delen in zijn ervaringen met de Nijmeegse historie. Dit artikel is een bewerking van zijn Numaga-lezing over de inmiddels verschenen stadsgeschiedenis van Nijmegen.

Naast deze artikelen, bevat dit nummer ook een In Memoriam voor de in het najaar van 2004 overleden dr. Mattieu Spiertz, geschreven door zijn oud-leering en collega Anton van der Sande. Verder ontbreken onze vaste rubrieken ook dit nummer niet: de column, de lettres provinciales, enkele recensies, en een zeer uitgebreide boeken top vijf. Kortom, deze ET•VT biedt u een kijkje in de veelzijdige keuken van Nijmeegse historici.

• De eindredactie

Macht in beeld

Beeldvorming van Romeinse keizers in de derde eeuw na Christus

• Erika Manders

'Power is, then, a far more complex and mysterious quality than any apparently simple manifestation of it would appear.'¹

Het neerhalen van het beeld van Saddam Hoessein is het symbool geworden voor de ineenstorting van het Baath-regime in Irak. De beeldenstorm die werd ontketend maakte korte metten met de extreme machtsrepresentatie van Saddam. Hij was echter niet de enige politieke leider die zich te buiten ging aan buitensporige zelfverheerlijking. Tot op de dag van vandaag meten leiders als de Noord-Koreaanse Kim Yung Il en de Turkmeense Saparmurad Niyazov, alias 'Serdar Turkmenbashi' ('Grote Leider van alle Turkmenen'), zich een goddelijke status aan.

Door het concept machtsrepresentatie slechts met de hierboven beschreven extreme uitwassen te illustreren, krijgt het begrip een negatieve lading en wordt het pluriforme karakter ervan teniet gedaan. Wanneer we de (breed geformuleerde) definitie van 'representatie' zoals die gegeven wordt in *The Oxford English Dictionary* - 'the fact of expressing or denoting by means of a figure or symbol, symbolic action or exhibition'- toepassen op macht, komen de verschillende aspecten van machtsrepresentatie beter tot hun recht.² Op deze manier kan zowel het vernoemen van maanden naar familieleden door Niyazov als het toespreken van de Amerikaanse soldaten door president Bush in bomberjack opgevat worden als machtsrepresentatie.

Machtsrepresentatie wordt naast pluriformiteit ook gekenmerkt door een tijdloos karakter. Niet alleen in de moderne tijd maar ook in de antieke wereld werd machtsrepresentatie ingezet voor legitimatie, educatie en zelfverheerlijking.

De antieke keizerlijke machtsrepresentatie, toegespitst op de derde eeuw n. Chr., staat centraal in mijn onderzoek dat deel uitmaakt van het onderzoeksprogramma 'Beeld en realiteit van de macht, 180-284 n. Chr.'. Dit onderzoeksprogramma omvat drie projecten: 'Status en macht. Bestuur, benoemingsbeleid en sociale hiërarchie' (uitgevoerd door drs. Inge Mennen), 'Lokale elites in een overgangstijd' (uitgevoerd door dr. Daniëlle Sloatjes) en 'Patronen en ontwikkelingen in de representatie van de keizerlijke macht' (uitgevoerd door ondergetekende). Een synthetiserende monografie zal uiteindelijk worden vervaardigd door prof.dr. Luuk de Blois.

Terwijl de eerste twee projecten zich concentreren op de realiteit van de macht in de derde eeuw, staat in mijn onderzoek het beeld van de macht in dezelfde eeuw centraal. Dat juist het bestuderen van de keizerlijke machtsrepresentatie in de derde eeuw een uitdaging vormt, zal blijken uit het onderstaande tijdsbeeld.

¹ J. Elsner, *Imperial Rome and Christian Triumph* (Oxford 1998) 53.

² *The Oxford English Dictionary*, deel XIII, lemma 'representation' (Oxford 1989) 658-9.

Van Dynastie naar Tetrarchie

Met de dood van Marcus Aurelius in 180 n. Chr. komt er een eind aan de periode waarin, volgens Gibbon, 'het menselijk ras het gelukkigst en welvarendst was geweest'.³ De achttiende-eeuwse geschiedschrijver steekt in zijn magnum opus onophoudelijk de loftrompet over Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius en Marcus Aurelius, die voor de welvaart verantwoordelijk zouden zijn geweest. Zij zouden zich in hun bestuur van het rijk slechts hebben laten leiden door wijsheid en rechtschapenheid. Gibbon volgt in zijn loftuitingen grotendeels de klassieke geschiedschrijvers.

Over de heerschappij van Commodus (180-192), opvolger van Marcus Aurelius, zijn alle literaire bronnen, en dus ook Gibbon, eveneens eenduidig; aan het ideaalbeeld van een goede heerser zou Commodus allerm minst voldoen. De beeldvorming van Commodus in heden en verleden wordt echter grotendeels bepaald door de senatoriale geschiedschrijving.⁴ Het valt dan ook te betwijfelen of de in de *Historia Augusta* verwoorde mening dat Commodus wreder dan Domitianus en schandelijker dan Nero was, breed werd gedragen in de Romeinse samenleving.⁵ Desalniettemin, een verdienste van Commodus was, weliswaar geheel tegen het advies van zijn vader in, het direct beëindigen van de verwoestende en kostbare oorlogen tegen de stammen aan de Donau. Pas in 193 kwam een eind aan de door Commodus geïnaugureerde vreedstijd.

Naast Gibbon kent ook David Potter de tweede eeuw een bijzondere status toe:

'This length of time without assassination or civil strife was unparalleled between the time that Rome achieved its paramount position in the Mediterranean world and the fifth century AD when the western provinces of the empire ceased to be ruled by a Roman emperor.'⁶

Echter, met de moord op Commodus lijkt het einde van de door Potter geroemde periode in zicht. Na de moord op Pertinax, Commodus' opvolger die 66 dagen lang de scepter zwaaid, barstte de strijd tussen de troonpretendenten Didius Julianus, Pescennius Niger, Clodius Albinus en Septimius Severus in alle hevigheid los. Naast de interne strubbelingen waren er weer problemen bij de grenzen; de Parthen roerden zich in het oosten waarbij ze vermoedelijk gebruik maakten van de onrust binnen het Romeinse Rijk.⁷

Septimius Severus (193-211) won de machtsstrijd en liet de Parthen tijdelijk van het toneel verdwijnen. Door zichzelf in de Antonijnse dynastie te adopteren en Commodus te vergoddelijken leek Severus respect af te willen dwingen; het smeden

³ E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire* I (Londen 1776) 95.

⁴ De senatoriale geschiedschrijvers (zoals bijvoorbeeld Cassius Dio) zetten zich in hun werk af tegen alles dat indruiste tegen de de senatoriale macht en waardigheid. Aangezien Commodus gedurende zijn heerschappij weinig rekening hield met de senaat en zelfs een groot aantal senatoren verbande, kon de keizer in de ogen van de senatoren weinig goed doen.

⁵ 'Saevior Domitiano, impurior Nerone': *Historia Augusta, Vita Commodi* 19.2. O. Hekster, *Commodus. An Emperor at the Crossroads* (Amsterdam 2002) 197-202.

⁶ D.S. Potter, *The Roman Empire at Bay AD 180-395* (Londen en New York 2004) 6.

⁷ Zie voor overzicht van gebeurtenissen in de derde eeuw: L. de Blois, 'De crisis van de derde eeuw na Chr. in het Romeinse rijk', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 115 (2002) 7-25; Potter, *The Roman Empire at Bay*, 83-298.

van dergelijke familiebanden was een uiterst geschikt middel om Severus' positie te legitimeren.⁸

Met de stichting van een eigen dynastie poogde hij bovendien zijn opvolging veilig te stellen. Hoewel hij erin slaagde de rust in het Romeinse rijk te laten wederkeren, is het veiligstellen van zijn opvolging slechts ten dele gelukt. Na de dood van Severus werden zijn zoons, Caracalla en Geta, tot keizer uitgeroepen. Korte tijd later vermoordde Caracalla echter Geta en verwierf op die manier de alleenheerschappij. Met de moord op Geta was een precedent geschapen; de keizers die in de derde eeuw een natuurlijke dood zijn gestorven, kunnen op één hand geteld worden. Een ander probleem dat zich al gedurende de heerschappij van de Severi aandienende en de Romeinen parten bleef spelen in de derde eeuw, was het gebrek aan edelmetaal dat uiteindelijk leidde tot muntverslechtering. Het effect van de verhoging van de soldij door Septimius Severus vond bovendien zijn weerslag gedurende de hele derde eeuw.

Aan de grenzen bleef het tot 230 relatief rustig. Naast problemen rond de opvolging (na de moord op Caracalla viel korte tijd later ook het doek voor diens opvolger Macrinus) kreeg het Romeinse Rijk in de periode 218-222 te maken met de door keizer Heliogabalus geïnstigeerde religieuze hervormingen, waarop ik hierna nog zal terugkomen. Zijn opvolger Alexander Severus (222-235) draaide deze verandering in het religieuze bestel terug waardoor Jupiter weer over de oppermacht in het Romeinse pantheon kon beschikken.⁹

Tijdens de heerschappij van Alexander culmineerden de spanningen met de Perzen in een oorlog. Gedurende het hele verdere verloop van de derde eeuw vormden de Perzen een bedreiging voor het Romeinse rijk; keizer Valerianus (253-260) werd zelfs gevangen genomen door de Perzische koning Shapur I.¹⁰ Ook de situatie aan de Donau- en in mindere mate aan de Rijn grenzen was verre van stabiel, hetgeen tot het aantreden van de tetrarchen zo zou blijven.¹¹ Het leger verwierf steeds meer macht die ingezet werd bij het naar voren schuiven van mogelijke keizers in spe.

Vanaf 249 is er sprake van een algehele crisissituatie in het Romeinse Rijk. De oorlogssituatie verhevigde en zowel in het oosten als in het westen stonden talloze troonpretendenten op. Van 260 tot 274 bestond het Imperium Galliarum, een tegenrijk dat het Rijnland, de Gallische provincies (met uitzondering van Narbonensis) en Brittannia omvatte. Palmyreense vorsten beheersten de gebieden aan de oostgrens. Bovendien teisterden epidemieën de Romeinse bevolking en bereikte de financiële situatie, onder andere door de kostbare oorlogen, een dieptepunt.

⁸ De Antonijnen (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Lucius Verus en Commodus) regeerden van 138 tot 192 na Chr.

⁹ Keizer Heliogabalus stootte Jupiter van de troon en maakte de Syrische zonnegod Elagabal oppergod. Zelf trad hij op als hogepriester van Elagabal.

¹⁰ Valerianus I was de eerste keizer in de Romeinse geschiedenis die in vijandelijke handen viel, hetgeen uiteraard een grote blamage was voor de Romeinen.

¹¹ Diocletianus (284-305) stelde tijdens zijn regering een nieuwe vorm van heerschappij in. Twee keizers (Augusti) en twee onderkeizers (Caesares) vormden samen de tetrarchie. De onderkeizers volgden uiteindelijk de twee keizers op waardoor troonstrijd voorkomen zou moeten worden. De tetrarchen resideerden in Nicomedia, Milaan, Sirmium en Trier.

Aan deze crisissituatie leek een einde te komen met het aantreden van de Syrische generaal Diocletianus in 284. Het aanvankelijke succes van Diocletianus' heerschappij lag in de erkenning van zijn onmacht om alleen het rijk te besturen; alleenheerschappij was in de voorgaande jaren immers niet effectief gebleken. In 285 benoemde Diocletianus zijn goede bekende Maximianus tot Caesar. Amper een jaar later werd hij tot Augustus verheven, waarmee beide heersers op gelijke voet kwamen te staan. Hoewel het Romeinse Rijk niet officieel werd verdeeld onder de twee keizers, heerste Diocletianus over de oostelijke provincies en bestuurde Maximianus de westelijke provincies. In 293 werd nog meer versterking opgetrommeld; Constantius en Galerius werden tot Caesar uitgeroepen. De tetrarchie was een feit.

Ofschoon deze nieuwe vorm van heerschappij vele veranderingen met zich meebracht (zoals de verdeling van het rijk in diocesen, wettelijke hervormingen en monetaire vernieuwingen) en weerstand kon bieden aan bedreigingen (waaronder de in Brittannia zetelende troonpretendent Carausius), was de tetrarchie toch niet bestand tegen het probleem dat ook al in de derde eeuw aan de eenheid binnen het rijk tornde:

'The Roman Empire was still as vast and culturally diverse as it had ever been. The fact remained that even though the provinces were smaller and governors more numerous, the emperor's pronouncements could (and did) fall on deaf ears if they could not be reconciled with local realities.'¹²

'Patronen en ontwikkelingen in de representatie van de keizerlijke macht, 180-284 n. C.'

Deze (in vogelvlucht beschreven) turbulente periode uit de geschiedenis van het Romeinse Rijk vormt het chronologisch kader van mijn onderzoek. In de komende jaren hoop ik tot de beantwoording van de volgende vraag te komen:

Hoe ontwikkelde de keizerlijke machtsrepresentatie zich in de derde eeuw? Verliep deze 'at random' door ad hoc beslissingen van de verschillende keizers en hun naaste omgeving? Of zijn er patronen te ontdekken in de manier waarop de derde-eeuwse keizers zich presenteerden/gepresenteerd werden?

Door keizerlijke munten, inscripties, papyri en beeldende kunst te bestuderen zal uiteindelijk moeten blijken hoe de keizers zich profileerden in een woelige periode waarin de heersers zich steeds minder konden beroepen op militaire overwinningen en dynastieke claims (ofschoon ze wel steeds opnieuw een dynastie trachtten te creëren).¹³ Het gebruik van deze bronnen als indicatoren voor keizerlijke

¹² Potter, *The Roman Empire at Bay*, 298.

¹³ Wanneer het over van bovenaf gestuurde media gaat, ligt een associatie met het concept 'propaganda' voor de hand. Ofschoon ik me ervan bewust ben dat het begrip uit de contra-reformatorische periode stamt, zal ik het toch gebruiken mits er een goede betekenis aan wordt gehecht. Ik wil dan ook de definitie van propaganda gebruiken zoals die wordt verwoord in *The Oxford English Dictionary*, namelijk: 'The systematic propagation of information or ideas by an interested party, esp. in a tendentious way in order to encourage or instil a particular attitude or response' (*The*

machtsrepresentatie vooronderstelt het beschouwen van munten, inscripties en beeldende kunst als communicatiemediën. De analyse van het soort boodschappen dat door deze media werd uitgezonden is van doorslaggevend belang voor het beantwoorden van de vraagstelling. De volgende methodologische vragen dienen hierbij als uitgangspunt:

- Hoe verhouden de verschillende media zich tot elkaar?
- Wat voor beelden van de keizers werden er uitgezonden door de verschillende media? Waar liggen de zwaartepunten?
- Komen de beelden die door de verschillende media worden uitgezonden met elkaar overeen of zijn ze juist totaal anders?
- Zijn er wat betreft uitgezonden boodschappen verschillen tussen oost en west?

Munten (keizerlijke munten geslagen in de rijksmunterijen¹⁴) zullen een vooraanstaande positie binnen mijn onderzoek innemen.¹⁵ Munten voorzien historici immers van een continu en nagenoeg compleet corpus in tegenstelling tot het andere bronnenmateriaal. Het coherente overzicht dat zij aan de moderne onderzoeker presenteren kan worden gebruikt om informatie te verkrijgen over zowel economische procedures als historische gebeurtenissen en processen. Bovendien was het gebruik van munten gemeengoed in het Romeinse Rijk waardoor de reikwijdte van deze betaalmiddelen zich uitstrekte over alle lagen van de bevolking en alle delen van het rijk.¹⁶

Tegenwoordig bestaat er overeenstemming over het beschouwen van munten als een 'vehicle for imperial communications'.¹⁷ Over de mate waarin munten werden gebruikt voor het verspreiden van ideologische boodschappen lopen de meningen echter uiteen. Kunnen de boodschappen op keizerlijke munten geïnterpreteerd worden als het resultaat van een goed geöliede propagandamachine

*Oxford English Dictionary*², deel XII, lemma 'propaganda' (Oxford 1989) 632. Dat het noodzakelijk is het concept los te koppelen van totalitaire regimes uit de twintigste eeuw spreekt voor zich.

¹⁴ In de eerste en tweede eeuw n. Chr. was voornamelijk Rome belast met het slaan van munten voor de westelijke helft van het Rijk. Alexandrië, Antiochië en Caesarea (Cappadocië) waren de belangrijkste munterijen die zorg droegen voor de zilveren munten in de oostelijke provincies. In de derde eeuw verloor Rome langzaam haar monopoliepositie en werd een ontwikkeling ingezet die uiteindelijk zou leiden tot de veelheid aan grote provinciale munterijen ten tijde van Diocletianus. Zie J. Melville Jones, *Dictionary of Ancient Roman Coins* (Londen 1990) 195-199.

¹⁵ Uiteraard, zoals al eerder vermeld, zal dit onderzoek zich niet slechts beperken tot de munten. Het andere bronnenmateriaal, waarvan inscripties, papyri en beelden het belangrijkste deel vormen, zal getoetst worden aan de bevindingen die voortkomen uit het onderzoek naar de munten.

¹⁶ Hierbij moeten een paar kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste sluit het gebruik van munten betaling in natura niet uit en andersom; deze twee vormen kwamen dan ook naast elkaar voor (zie C. Howgego, 'The Supply and Use of Money in the Roman World 200 BC to AD 300', *JRS* 82 (1992) 1-31. Ten tweede was de kans dat een arme slaaf in aanraking kwam met gouden munten uiterst klein. Enige restrictiviteit was dus inherent aan het gebruik van en het in aanraking komen met munten.

¹⁷ C. Noreña, 'The communication of the emperor's virtues', *JRS* 91 (2001) 146-168; 147.

of verspreidden de munten slechts triviale boodschappen? Hoe dan ook, de aanname dat beslissingen over afbeeldingen en legenda aan de top werden genomen en dus centraal werden gestuurd, ligt ten grondslag aan beide standpunten.¹⁸ Of ambtenaren als de tresviri monetales, de secretaris a rationibus of de procurator monetae nu verantwoordelijk waren voor de muntslag, 'each coin minted at Rome was an official document and as such represented an official expression of the emperor and his regime'.¹⁹ Ook de vraag of de munten boodschappen van de keizer of eerbetuigingen aan de keizer lieten circuleren is voor het representatievraagstuk niet relevant.²⁰ Immers, de munten tonen de keizer zoals hij graag gezien wilde worden of zoals zijn onderdanen hem graag zagen.²¹

Centraal gestuurde munten werden dus gebruikt als medium voor het verspreiden van boodschappen die betrekking hadden op de keizer en zijn heerschappij. Op deze manier zijn derde-eeuwse keizerlijke munten goed inzetbaar voor onderzoek naar het beeld van de keizerlijke macht dat in de betreffende eeuw circuleerde door grote delen van het Romeinse Rijk. Met de nu volgende casus zal ik een voorproefje geven van hoe munten in mijn dissertatie concreet gebruikt zullen gaan worden. Twee religieuze aspecten van de representatie van de laatste twee machthebbers uit de Severische dynastie (Heliogabalus en Alexander Severus) staan hierin centraal: de band van de keizer met vooraanstaande Olympische goden zoals die op de munten naar voren komt en de functie van de keizer als pontifex maximus (opperpriester).

*Heliogabalus, Alexander Severus en het goddelijke*²²

In 222 volgde Alexander Severus zijn vermoorde neef Heliogabalus op als keizer van het Romeinse Rijk. Dat was geen gemakkelijke klus, daar Heliogabalus het religieuze bestel op zijn kop had gezet. Gedurende Heliogabalus' heerschappij werd Jupiter onttroond en zijn eigen Syrische zonnegod Elagabal tot oppergod verheven. Zelf trad de keizer op als hogepriester van Elagabal (SACERDOS DEI SOLIS ELAGABALI [priester van de zonnegod Elagabal]) en in die hoedanigheid is hij de geschiedenisboeken ingegaan.²³ Door deze religieuze hervormingen vervreemde de senaat van de keizer en verslechterde ook de relatie tussen Heliogabalus en zijn troepen. Dit laatste werd hem uiteindelijk fataal.

Alexander Severus draaide de religieuze hervormingen van zijn voorganger terug door de Syrische godheid Elagabal te verbannen en aan Jupiter zijn oppermacht te retourneren. Ook probeerde hij de verhouding met de senaat weer te herstellen. De relatie met het leger bleef echter gespannen en leidde eveneens tot Alexanders ondergang in 235.

¹⁸ O. Hekster, 'The Roman Army and Propaganda', in: P. Erdkamp (ed.), *The Blackwell companion to the Roman army* (nog te verschijnen).

¹⁹ Noreña, 'The communication of the emperor's virtues', 147.

²⁰ Over munten als eerbetuigingen aan de keizer: B. Levick, 'Messages on the Roman Coinage: Types and Inscriptions' in: Paul, G. (ed.), *Roman Coins and Public Life under the Empire. E. Togo Salmon Papers II* (Ann Arbor 1999) 41-60.

²¹ 'They display the emperor as he wished to be perceived': O. Hekster, *Commodus. An Emperor at the Crossroads* (Amsterdam 2002) 89.

²² Zie E. Manders, 'Religion and Coinage. Heliogabalus and Alexander Severus: two extremes?' (nog te verschijnen).

²³ RIC, IV.II, Elagabalus, no. 194.

Wat voor beeld komt er uit de munten naar voren van de (religieuze politiek van) keizers die op het eerste gezicht totaal anders omsprongen met het Romeinse religieuze erfgoed? Hoe werd op de munten omgesprongen met de Olympische goden en met de belangrijkste religieuze functie van de keizer, de functie van pontifex maximus?

De Olympiërs

Gedurende het principaat (31 v. Chr – 284 n. Chr) werd er op munten veel aandacht besteed aan Jupiter, Mars, Venus en andere vooraanstaande bewoners van de Olympus. Zelfs Heliogabalus leek te beseffen dat hij niet zonder consequenties de Olympische goden, al eeuwenlang verbonden met de Romeinse staat en samenleving, aan de kant kon schuiven ten gunste van Elagabal. Een kleine minderheid van Heliogabalus' religieuze munten vertoont dan ook een connectie met goden uit het Romeinse pantheon; van de 98 religieuze munttypen uit de Roman Imperial Coinage die toegeschreven kunnen worden aan Heliogabalus, refereren er vijftien aan Jupiter, Mars of Venus.²⁴

Van deze vijftien zijn de meeste typen aan Mars gewijd.²⁵ Vermoedelijk werd er met behulp van deze Mars-munten getracht de beslissende overwinning van Heliogabalus op Macrinus (Heliogabalus' voorganger in het keizerlijk ambt) onder de aandacht te brengen.²⁶

Jupiter wordt op vier munttypen afgebeeld. Op drie daarvan wordt hij betiteld als conservator (beschermer).²⁷ De protectiefunctie is echter niet alleen aan Jupiter voorbehouden; de zonnegoden Sol en Elagabal treden, later weliswaar, eveneens op als conservator.²⁸

Twee munttypen, beide geslagen gedurende Heliogabalus' heerschappij, verwijzen naar Venus.²⁹ Eén van beide achterzijden, met de legenda VENUS CAELESTIS [hemels], behoort echter toe aan Aquilia Severa, hogepriesteres van de

²⁴ Onder religieuze munten versta ik alle munten die betrekking hebben op de connectie van de keizer en zijn heerschappij met de goden/het goddelijke en de rol van de keizer als *pontifex maximus*: achterzijden van munten met namen en/of afbeeldingen van goden, religieuze attributen, offerende keizer, de legenda PROVIDENTIA DEORUM, VOTIS VIGENNALIBUS/DECENNALIBUS, RELIGIO, VOTA ORBIS/PUBLICA. Consecratie-munten en munten met op de voorzijde een afbeelding van een lid van het keizerlijk huis (anders dan de keizer) zijn niet inbegrepen hier. Wat betreft munten met betrekking op andere aspecten van keizerlijke (religieuze) representatie in de derde eeuw, zie database (E. Manders, nog te verschijnen).

²⁵ RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 119, 120, 121, 122, 123, 172, 362, 363, 364.

²⁶ Omdat in 218 Heliogabalus Macrinus overwon, ligt het voor de hand de acht ongedateerde munttypen met de legenda MARS VICTOR en de gedateerde munt uit 219 (geen legenda met betrekking tot Mars maar slechts een afbeelding van de godheid) met deze overwinning in verband te brengen.

²⁷ RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 89, 90, 91.

²⁸ RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 61, 62, 63, 64, 65. Op basis van twee munttypen (*Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMCRE)* V, Elagabalus, nrs. 197-198) kunnen we aannemen dat de munten met Elagabal in de functie van *conservator* uit de periode 220-222 stammen. In deze fase van zijn heerschappij trad Heliogabalus openlijk als priester-keizer van Elagabal op. De munten met de legenda IOVI CONSERVATORI stammen daarentegen uit 219-220. Zie M. Icks, 'Heliogabalus: dienaar van Elagabal, heerser van Rome', *Lampas* 5 (2004) 347-362; 355.

²⁹ RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 164 and 204.

Vestaalse Maagden en tweede vrouw van Heliogabalus.³⁰ De voor- en achterzijde van het andere type stemmen eveneens niet met elkaar overeen.³¹ De legenda van deze munt, VENUS VICTRIX [overwinnaar], zou naar de triomf over Macrinus kunnen verwijzen.³²

Ofschoon Heliogabalus' munten met verwijzingen naar de Olympische goden een minderheid vormen, kunnen ze moeilijk genegeerd worden. Zij laten zien dat traditionele religieuze representatie gedurende Heliogabalus' heerschappij niet helemaal aan de kant werd geschoven. Bovendien komen deze munten van pas bij het verwerpen van de hypothese dat Heliogabalus monotheïsme verkoos boven henotheïsme en polytheïsme.³³ Immers, wanneer Heliogabalus vastbesloten was de Romeinse polytheïstische religie te verwerpen en te vervangen door een monotheïstische religie, zou hij vermoedelijk alle polytheïstische sporen hebben uitgewist. Munten met referenties aan de traditionele goden en, als we de auteur van de *Historia Augusta* mogen geloven, de verzameling Romeinse cultusobjecten in het Heliogabalium tonen een henotheïstische handelswijze van de priester-keizer.³⁴

In tegenstelling tot Heliogabalus hechtte Alexander veel belang aan de Olympiërs. Van de 221 religieuze munttypen uit Alexanders heerschappij verwijzen 75 typen naar Mars en tonen 45 typen een afbeelding van Jupiter.³⁵ Alexander claimde geen speciale band met de oorlogsgod, hetgeen de dominante aanwezigheid van Mars op de munten, zelfs in vredetijd, opvallend maakt. De groeiende betekenis van het leger in de loop van de derde eeuw, en daarmee de noodzaak voor de keizer om de troepen aan zich te binden, zou een verklaring kunnen bieden voor de voorkeurspositie van Mars op de munten van Alexander.

Religieuze munttypen gewijd aan Mars (en soms aan militaire varianten van andere godheden zoals bijvoorbeeld VENUS VICTRIX) vertonen een vermenging van religieuze en militaire representatie. Voornamelijk munten met verwijzingen naar MARS VICTOR [overwinnaar] en MARS ULTOR [wreker] benadrukken het militaire aspect. De legenda MARS VICTOR komt ook op munten van Alexander voor, maar we beschikken over meer munten die refereren aan MARS ULTOR.³⁶

³⁰ RIC IV.II, Elagabalus, nr. 164. Assimilatie van keizerinnen met Venus, Dea Caelestis of een combinatie van beide godinnen was niet nieuw. Julia Domna, de vrouw van Septimius Severus, verbond zichzelf al met Venus (Caelestis) en Dea Caelestis. Op die manier heeft Julia Domna misschien als *exemplum* gediend voor andere vrouwelijke leden van het keizerlijk huis. Zie A.B. Marsden, 'Between Principate and Dominate: Imperial Styles under the Severan Dynasty and the Divine Iconography of the Imperial House on Coins, Medallions, and Engraved Gemstones A.D. 193-235', *JBA* (1997) 1-16; 5-8.

³¹ Munten waarvan de voor- en achterzijde op een niet normale manier met elkaar gecombineerd zijn, noemt men hybride. Vaak kwam dit voort uit verwarring/slordigheden binnen de munterij, echter hybride munten kunnen ook wijzen op valsmunterij. Zie Melville Jones, *Dictionary of Ancient Roman Coins*, 141.

³² RIC IV.II, Elagabalus, nr. 204.

³³ Voor een verklaring van henotheïsme zie L. de Blois en R.J. van der Spek, *Een kennismaking met de oude wereld* (Bussum 1996) 49: 'Het komt voor dat men in een veel-godenwereld één god zoveel vertrouwen schenkt, dat men de andere goden waardeloos acht, hoewel men aan hun bestaan niet twijfelt.'

³⁴ *Heliogabalium*: Herodianus 5.5.8 en SHA, *Vita Antonini Heliogabali* 3.4-5. Cultusobjecten in tempel: SHA, *Vita Antonini Heliogabali* 3.4-5. Zie Icks, 'Heliogabalus', 358.

³⁵ Het is niet duidelijk of RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 57 Mars of de keizer zelf toont.

³⁶ MARS VICTOR: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 157, 162, 584. MARS ULTOR: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 158, 207, 245, 246, 247, 248, 635, 636, 637, 638.

De meerderheid van de munten met verwijzingen naar MARS ULTOR kunnen in de periode 231-235 worden gedateerd. In deze periode culmineerden de spanningen met de Perzen tot een verwoestende oorlog.³⁷ In 231 verliet Alexander Rome voor het eerst en bij de hulp van Mars Ultor in de strijd tegen de Perzen zou de keizer zeker baat hebben gehad. Bovendien lagen de standaarden van de Parthen als militaire trofee sinds 20 v.Chr. in de tempel van Mars Ultor.³⁸

De drie munttypen met de legenda MARS VICTOR kunnen vanwege hun datering moeilijk worden gekoppeld aan de oplopende spanningen tussen de Romeinen en de Perzen. De munten gewijd aan MARS PROPUGNATOR [beschermers] en MARS PACIFERUS [vredebrenger] kunnen daar vermoedelijk wel mee in verband gebracht worden.³⁹

Munten met alleen een afbeelding van Mars (en geen legenda die verwijst naar de godheid maar die een opsomming van Alexanders functies bevat) vormen de meerderheid van het totale aantal Mars-munten. Zij werden gedurende de hele periode waarin Alexander de scepter zwaaid (222-235), geslagen.⁴⁰ De mogelijkheid dat deze munten pogingen van de keizer reflecteren om de loyaliteit van zijn soldaten te winnen (immers, 'trouble with the troops began early'⁴¹) mag niet uitgesloten worden; veel denarii met een afbeelding van Mars zijn overgeleverd.⁴²

Munten met slechts een afbeelding van Jupiter maar geen legenda die naar de oppergod verwijst, zijn relatief zeldzaam.⁴³ Veelvuldig wordt Jupiter daarentegen een specifieke functie aangemeten. De opnieuw geïnstalleerde oppergod treedt gedurende Alexanders keizerschap voortdurend als beschermers op.⁴⁴ Zestien munttypen tonen Jupiter in de hoedanigheid van PROPUGNATOR.⁴⁵ De meeste kunnen in de periode 231-235 gedateerd worden, wat kan verwijzen naar een connectie met de Perzische oorlog. Munttypen met referenties aan IOVI ULTORI

³⁷ RIC IV.II, Alexander Severus, nos. 245, 246, 247, 248, 635, 636, 637, 638. Potter, *The Roman Empire at Bay*, 165-167.

³⁸ *Bryn Mawr Classical Review* 2002.3.21: M. Spannagel, *Exemplaria Principis. Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums* (Heidelberg 1999), gerecenseerd door J.W. Rich.

³⁹ MARS PROPUGNATOR: RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 244. MARTI PACIFERO: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 159, 160, 161, 289, 585.

⁴⁰ 56 munttypen vertonen slechts een afbeelding van Mars. Bij vijf munttypen is het niet helemaal zeker of Virtus of Mars wordt afgebeeld.

⁴¹ Potter, *The Empire at Bay*, 165.

⁴² *Denarii*: meningen over met welke munten de soldaten werden betaald lopen uiteen. Desal niettemin, 'gold and silver coins may well have formed the prime medium of military pay' (O. Hekster, 'Coins and Messages. Audience Targeting on Coins of Different Denominations?' in: L. de Blois et al. (eds), *The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire c. 200 BC - AD 476)*, Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002 (Amsterdam 2003) 20-35; 28). Discussie over het muntgeld waarmee de soldaten werden betaald: zie Hekster, *Coins and Messages*, 28 (voetnoot 34).

⁴³ RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 4, 5, 18, 19, 20, 34, 35, 387, 423.

⁴⁴ IOVI CONSERVATORI: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 140 (222-228), 141 (222-228), 197 (228-231), 198 (228-231), 199 (228-231), 200 (228-231), 558 (222-231), 559 (222-231). Het munttype met de inscriptie IOVI STATORI (RIC IV.II, Alexander Severus, nro. 202), hetgeen (als epitheton van Jupiter) eveneens beschermers betekent, kan hieraan toegevoegd worden.

⁴⁵ IOVI[S] PROPUGNATOR[I]: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 201, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634.

werden gedurende Alexanders hele heerschappij geslagen en zijn daardoor moeilijk te koppelen aan specifieke omstandigheden.⁴⁶

Slechts enkele munten verwijzen naar godinnen. De munttypen, waarvan de achterzijden aan vrouwelijke leden van het keizerlijk huis toegeschreven kunnen worden (hetgeen we eveneens hebben kunnen constateren bij Heliogabalus' munten gewijd aan godinnen), refereren aan Venus Victrix, Venus Caelestis en Diana Lucifera.⁴⁷ Vermoedelijk herbergt de VENUS VICTRIX-munt, toebehorend aan Julia Mamaea (Alexanders moeder), een militaire boodschap.

De keizer als pontifex maximus

De keizer diende de goden niet alleen door ze een prominente plaats te geven in de Romeinse samenleving, ook toonde hij zijn pietas (piëteit) door uitoefening van zijn taak als pontifex maximus.

Na de dood van Lepidus in 12 v. Chr. ging de functie van pontifex maximus over op Augustus. Daarna was elke keizer, als leider van de pontifices, automatisch verantwoordelijk voor het handhaven van de pax deorum.⁴⁸ Deze religieuze functie werd ook op munten verbeeld.⁴⁹ De afbeelding van een offerende Heliogabalus is op 45 munttypen (van de 98 religieuze typen) terug te vinden. De typen met de legenda INVICTUS SACERDOS (onoverwinnelijke priester), SUMMUS SACERDOS (hoogste priester) en SACERDOS DEI SOLIS ELAGABALI hebben allemaal betrekking op de verering van Elagabal door zijn priester Heliogabalus. Op 27 van de 45 typen wordt de afbeelding van de offerende keizer gecombineerd met een opsomming van de keizerlijke ambten. De periode waarin het beeld van de offerende keizer op deze munten verschijnt loopt parallel aan de fase van zijn keizerschap waarin zijn hogepriesterschap (van Elagabal) het meest werd benadrukt (220-222); één type waarop de offerende Heliogabalus staat afgebeeld kan voor 219 en 220 worden geattesteerd, zeventien typen kunnen in 221 gedateerd worden en zes in 222.⁵⁰ Vanwege dit parallellisme en het feit dat Heliogabalus op dit type munten vaak in oosterse kledij staat afgebeeld, is het waarschijnlijk dat Heliogabalus zijn pietas betuigde aan zijn eigen Elagabal en niet aan de traditionele Romeinse goden.⁵¹

⁴⁶ IOVI ULTORI: RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 142, 143, 144, 145, 146, 203, 412, 413, 560, 561, 562.

⁴⁷ VENUS VICTRIX: RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 309. VENUS [CAEL]ISTIS: RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 308. DEANA LUCIFERA: RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 303. DIANA LUCIFERA: RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 304.

⁴⁸ Pontifices: priestercollege belast met het handhaven van de 'genade van de goden' (pax deorum). Ze waren verantwoordelijk voor de Romeinse staatscultus in het algemeen en voor sommige culten in het bijzonder, namelijk de culten die niet beschikten over een eigen priestercollege.

⁴⁹ Over de rol van de offerende keizer, zie R. Gordon, 'The Veil of Power: emperors, sacrificers and benefactors' in: M. Beard and J. North (eds.), *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World* (Ithaca en New York 1990) 199-231.

⁵⁰ 219: RIC IV.II, Elagabalus, nr. 24; 220: RIC IV.II, Elagabalus, nr. 307; 221: RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 46, 47, 48, 49, 50, 51, 177, 178, 179, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330; 222: RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 52, 53, 181, 334, 335, 336. Niet gedateerd: RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 202 and 203.

⁵¹ Heliogabalus in oosterse kledij: BMCRE V, Elagabalus, nrs. 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 269, 270, 338, 339, 340, 341, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 446s, 449, 454, 455, 455*.

In het geval van één munttype is het zeker dat de keizer het op de Syrische zonnegod had gemunt; Heliogabalus staat hier afgebeeld met een symbool in de vorm van een hoorn, door onderzoekers aangeduid als een stierenpenis, op zijn hoofd.⁵² Dit symbool verwijst naar de exceptionele priesterstatus van de keizer en wordt ook op deze manier verbeeld op de keizerlijke munten direct na Heliogabalus' aanname van de priesterstitel. Evenzo is het evident dat de drie munttypen met de legenda PROVIDENTIA DEORUM [goddelijke voorzienigheid] betrekking hebben op de traditionele goden.⁵³

Afbeeldingen van een offerende keizer zijn op Alexanders munten minder prominent aanwezig; 26 typen (van 221 religieuze munten), allemaal gedateerd in de periode 222-231, zijn overgeleverd.⁵⁴

Slechts bij twee typen offert Alexander aan specifieke goden, te weten Jupiter en Dea Roma.⁵⁵ Vier typen (één niet gedateerd, drie gedateerd in de periode 222-231) hebben een militaire connotatie. Alexander lijkt de goden aan te roepen om de eendracht binnen het leger (FIDES MILITUM) te bewaren gedurende de periode waarin de spanningen met de Perzen opliepen.⁵⁶

Ofschoon Alexanders pietas gedeeltelijk naar voren komt door het grote aantal munten met referenties aan de Olympische goden, zijn er weinig munten die verwijzen naar de belangrijkste religieuze functie van de keizer. De munten van zijn voorganger vertonen precies het omgekeerde beeld: weinig referenties aan de traditionele goden en veel afbeeldingen van de keizer in de rol van priester.

Zoals al eerder in dit artikel is gebleken is het af en toe mogelijk 'het beeld', afgeleid uit de munten, te koppelen aan 'de realiteit', zowel door munten te verbinden met specifieke gebeurtenissen als door aan de hand van 'het beeld' uitspraken te doen over 'de realiteit'. Zo kunnen we met behulp van Heliogabalus' en Alexanders munten uitspraken doen over de manier waarop zij omgingen met het religieuze erfgoed gedurende hun heerschappij. 'Het beeld' laat in het geval van Heliogabalus en Alexander zien dat Heliogabalus, in vergelijking met zijn opvolger, weinig aandacht besteedde aan de traditionele goden (maar ze niet verwaarloosde!) en nadruk legde op zijn functie als priester-keizer (welke god(en) hij ook mocht dienen). Alexander daarentegen liep niet te koop met zijn hogepriesterschap en droeg zijn piëteit meer uit door de Olympiërs af te beelden of met naam te noemen op de circulerende betaalmiddelen. Deze bevindingen scheppen het beeld van Heliogabalus en Alexander Severus als twee tegenstrijdige keizers wat betreft hun omgang met de traditionele religie.

Tot slot, beeldvorming kon in het verleden en kan in het heden voor vele (politieke) leiders als machtsinstrument dienen, hetgeen een belangrijke koppeling

⁵² RIC IV.II, Elagabalus, nr. 24. E. Krenzel, 'Das sogenannte "Horn" des Elagabal - Die Spitze eines Stierpenis', *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 47 (1997), 53-72. Zie verder: T. Kaizer, 'A kingly priest on the Roman throne?', in R. Fowler/ O. Hekster (eds.) *Imaginary Kings. Royal Ideologies in the Ancient Near East, Greece and Rome*, nog te verschijnen. Mattingly noemt het symbool een 'hoorn': RIC IV.II, Elagabalus, nr. 24.

⁵³ RIC IV.II, Elagabalus, nrs. 128, 129, 130.

⁵⁴ RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 49, 50, 54, 55, 68, 69, 70, 81, 195, 273, 401, 437, 438, 446, 447, 468, 469, 470, 484, 485, 486, 487, 555, 556, 662, 667. Eén type toont een offerende Julia Maesa (Alexanders en Heliogabalus' grootmoeder) (RIC IV.II, Alexander Severus, nr. 310).

⁵⁵ RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 662 and 667.

⁵⁶ RIC IV.II, Alexander Severus, nrs. 195, 555, 556, 662.

tussen beeld en realiteit vormt. Ondanks het feit dat er grote verschillen bestaan tussen vroegere en hedendaagse machtsrepresentatie, blijft het fenomeen hetzelfde. Ik ben ervan overtuigd dat ook op dit gebied kennis van het verleden voor het heden van belang is. Kennis van machtsrepresentatie in het verleden kan ons inzicht verschaffen in de image-building van leiders heden ten dage. Al zullen we Saddam Hoesseins excessieve representatie nooit helemaal kunnen begrijpen. •

Tot meerdere eer van God

Over de missie van pater Aloysius van der Velden
onder de noordelijke Cheyenne, 1885-1897

• Jorinde Storm

'Dierbare Vader! Beminde Broeders & Zusters!

Proficiat Vader. Ziedaar uw vurigst verlangen vervuld. Uw zoon is pastoor. Hedenavond juist ten 6 ½ betrok hij zijne pastorie. Hier heeft hij een gemeente zoo groot als hij in Noordbrabant niet hebben zou al kreeg hij alle Pastorieën te samen. Een groote pastoor dus.¹

Met deze woorden opende de Nederlandse jezuïet Aloysius van der Velden de brief aan zijn familie, waarin hij melding maakte van zijn aankomst op de Montaanse St. Labre's mission in het najaar van 1885. Het zijn woorden van triomf. Na lang wachten had hij eindelijk zijn bestemming bij de Noord-Amerikaanse indianen bereikt.

Van der Velden was niet de enige Nederlander die aan het einde van de negentiende eeuw scheep is gegaan naar één van de overzeese gebieden om zich aldaar in te zetten voor de bekering van de inheemse bevolking. Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw is het aantal Nederlandse missionarissen beduidend toegenomen, wat uiteindelijk heeft geleid tot de bloeiperiode van de Nederlandse missie in het Interbellum.² De vijf belangrijkste vanuit Nederland missionerende organisaties - wat betreft aantal missionarissen - waren: de ordes van de jezuïeten en van de franciscanen, de congregaties van de redemptoristen en van de Fathers of Mill Hill en de seculiere geestelijkheid. De gebieden waarop zij zich richtten waren met name de Nederlandse koloniale gewesten én het Noord-Amerikaanse vasteland.³

Als we negentiende-eeuwse katholieke periodieken mogen geloven, stond de missie naar Noord-Amerika in deze tijd volop in de belangstelling. Vooral de verslagen van de beroemde pater jezuïet De Smet moeten tot de verbeelding hebben gesproken. Hij heeft halverwege de negentiende eeuw de mogelijkheden voor de katholieke missie onder de indianen in Noordwest-Amerika in kaart gebracht. Hier leefden de stammen die op dat moment nog niet onder het gezag

¹ Archief Provincie Nederlandse Jezuiten, z9, nr. 542, brief van Aloysius van der Velden. St. Labre's Mission oktober 1885. Voortaan zullen de brieven van Aloysius aan zijn familie slechts worden aangeduid met plaats- en datumvermelding.

² Voor meer informatie over dit 'Grote Missiejaar' zie: J. Roes, *Het Grote Missiejaar 1915-1940. De missiemotivatie van de Nederlandse katholieken* (Bilthoven 1974) en P. Rietbergen 'Aan de vooravond van 'het groote missiejaar': een onderzoek naar de Nederlandse missiebeweging gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw en de rol van 'missietijdschriften' daarin', *Nederlands Archief voor Kerkegeschiedenis* 70 (1990) 75-106.

³ Rietbergen, 'Aan de vooravond', 79 en 85.

van de federale overheid vielen.⁴ Vele andere jezuïeten zouden zich nadien voor het zielenheil van de indianen inzetten. Verslagen van de jezuïetenmissie in de Verenigde Staten zijn op verschillende plaatsen terug te vinden. Binnen de Sociëteit zelf dienden de missionarissen bijvoorbeeld verslag uit te brengen van de voortgang van het missiewerk. Een andere bron vormen, zoals vermeld, negentiende-eeuwse katholieke periodieken, waaronder de *Annalen van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs* en de *Godsdienstvriend*. In deze tijdschriften werden tot ongeveer 1870-1880 veelvuldig brieven en berichten gepubliceerd met betrekking tot de missie naar Noord-Amerika. Ook aan familieleden en weldoeners van de missie schreven missionarissen brieven. In het geval van Van der Velden bleken de brieven die hij vanuit Amerika aan zijn familie heeft gestuurd, zeker de moeite van het bestuderen waard. De brieven van Aloysius geven namelijk een uniek inzicht in het leven en werk van een Nederlandse missionaris die zich heeft ingezet voor het zielenheil van de Noord-Amerikaanse indiaanse bevolking.⁵

Aloysius van der Velden werd geboren op 27 november 1848 te Woensel, tegenwoordig deel van Eindhoven. Hij was het vijfde kind uit het huwelijk tussen Johannes van der Velden en Petronella van Gennip. Op zijn tweede verloor Aloysius zijn moeder en hertrouwde zijn vader met Johanna van Bon. In 1863 werd Aloysius naar het jezuïetencollege in Sittard gestuurd om daar een handelsopleiding te volgen, ter voorbereiding op het werk in zijn vaders fabriek. Van der Velden had echter geen sterke gezondheid: tijdens zijn verblijf in Sittard kreeg hij last van heupjicht en een oogziekte.⁶ Voor zijn oogziekte moest Aloysius in Duitsland worden behandeld. Daar kwam voor het eerst de gedachte bij hem op dat hij niet in de fabriek van zijn vader wilde werken, maar de voorkeur gaf aan een religieus leven. Bij terugkeer in Nederland vroeg hij daarom toestemming om Latijn te leren. In juli 1870 schreef hij zijn ouders dat hij jezuïet wilde worden. In augustus werd hij tot de Sociëteit toegelaten.⁷ In 1885 vertrok hij op missie naar de Cheyenne indianen die in Zuidoost-Montana hun leefgebied hadden.

De wijze waarop Van der Velden te werk ging bij de overdracht van het christendom, is de centrale vraag die in dit artikel zal worden behandeld. Echter,

⁴ Over De Smet is veel geschreven. Een recent werk dat ingaat op zijn leven en werk is het boek van R. Houthaeve, *Pieter-Jan De Smet, S.J.. De Grote Zwartrok, missionaris en vredestichter* (Moorslede 2001). De Smet wordt gezien als de pionier van de jezuïetenmissie in de Rocky Mountains. Brieven van deze pater zijn onder meer verschenen in de katholieke periodieken *Annalen van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs* en de *Godsdienstvriend* van Joachim le Sage ten Broek, maar zijn ook gebundeld uitgegeven. De originele brieven zijn te vinden in het archief van de Vlaamse jezuïeten te Heverlee, Leuven.

⁵ De correspondentie tussen Van der Velden en het katholieke missiebureau in de Verenigde Staten, het Bureau of Catholic Indian Missions, is eveneens bewaard gebleven. Deze informatie is terug te vinden in de archieven van de Marquette University in Milwaukee, Wisconsin. Aanvullende informatie, waaronder de *Historia Domus*, de *Litterae Annuae* van 1893-1895 en wat fotomateriaal, is te vinden in de archieven van de Gonzaga University in Spokane, Washington. Tot slot zijn nog enkele brieven van Aloysius in het bezit gebleven van de familie Van der Velden zelf. Het fotomateriaal én de ledger drawings (tekeningen van de indianen) die hij naar huis heeft gestuurd, zijn deels nog in het bezit van zijn familie en deels overgedragen aan het Archief van de Nederlandse Provincie der Jezuiten. Het grootste gedeelte van deze brieven wordt eveneens in dit archief bewaard.

⁶ Zijn heupjicht heeft hem later de bijnaam "Manke Zwartrok" opgeleverd.

⁷ F. van Hoeck S.J., *De Manke Zwartrok. Een Noord-Brabantsch missionaris onder de Indianen. Levensschets van den E.P. Aloysius van der Velden S.J.* (Leuven 1928) 9-21

deze vraag roept andere vragen op, die eerst beantwoord dienen te worden om inzicht te krijgen in de zaken die bij de geloofsoverdracht een rol hebben gespeeld. Wat waren bijvoorbeeld de motieven van Van der Velden om huis en haard achter zich te laten en scheep te gaan naar het onbekende Amerika? Deze motieven zeggen wat over de manier waarop hij de Cheyennes benaderde. En, in welke situatie verkeerden de indianen die rondom de missiepost leefden? Tevens is het nodig stil te staan bij de situatie op de missiepost St. Labre zelf. Was St. Labre bijvoorbeeld een bloeiende missie, of stond deze nog in de kinderschoenen? En onder wiens gezag viel deze post? Viel St. Labre onder het gezag van de jezuïeten of van de seculiere geestelijkheid? Ook de houding van Van der Velden en zijn eigen culturele achtergrond zullen van invloed zijn geweest op zijn geloofsoverdracht op de Cheyennes.

Werkwijze der Jezuiten bij de missie in Noordwest-Amerika

Halverwege de negentiende eeuw zijn door de jezuïeten verschillende missieposten opgezet bij de indianen in Noordwest-Amerika. Elke individuele missiepost in Noordwest-Amerika werd volgens een vast plan gesticht, waarbij missionarissen als De Smet en de uit Nederland afkomstige Christiaan Hoecken steeds het voorbeeld van de missie in Paraguay in het achterhoofd hadden.⁸ Eerst werden de indianen opgezocht om na te gaan of er interesse bestond in het christendom en of de stam ook daadwerkelijk van plan was zich in te zetten om van het bekeringswerk een succes te maken. Het christendom zou namelijk door de indianen vaak gezien worden als een soort tovermiddel, een nieuwe magie van de witte man.⁹ Vervolgens werd omgezien naar een geschikte plek om de nederzetting te bouwen, waarna begonnen werd met de bouw van een kerk, een onderkomen voor de missionaris en het opzetten van een boerderij. Het was de bedoeling dat de post zo snel mogelijk zelfvoorzienend zou worden.¹⁰ Priesters dienden elke dag een ronde door het kamp te maken en daarbij zieken te bezoeken om ze, indien nodig, van medicijnen en geestelijke zorg te voorzien. Om zich van de volgzzaamheid van de indianen te verzekeren, kreeg een aantal invloedrijke personen speciale aandacht van de missionaris, werd ingespeeld op de competitiegevoelens en rivaliteit tussen mensen binnen een stam en werden vergaderingen bijeengeroepen.¹¹

⁸ In Paraguay waren er tijdens de zeventiende en achttiende eeuw ongeveer honderd nederzettingen gebouwd die zelfvoorzienend waren. Deze zogenaamde reducties genoten een zekere mate van onafhankelijkheid onder de Spaanse kroon. Europeanen werden niet toegelaten in deze gebieden. Elke nederzetting had een kerk, huizen, een school, een ziekenhuis en boerderijen. Omdat muziek een belangrijke plaats in nam in het leven van de indianen, had ook elke nederzetting een eigen koor en orkest. Ook was er een eigen politie, waren er rechtbanken die lichte straffen konden opleggen. Er was een gemeenschappelijke economie met handel en veeteelt. Een inheems leger verdedigde het gebied waar de nederzettingen waren gevestigd. Het hele systeem klapte in elkaar nadat de jezuïeten tijdens de achttiende eeuw werden verbannen. Zie: R.I. Burns, *The Jesuits and the Indian wars of the Northwest* (New Haven, London 1967) 37. Burns verwijst naar het standaardwerk over de missie in Paraguay van P. Pastells S.J., *Historia de la compania de Jesús en la provincia de Paraguay* (5 delen, Madrid 1912-1923)

⁹ Burns, *The Jesuits*, 48

¹⁰ Ibidem, 48-49

¹¹ Ibidem, 49-50

Elk reservaat kreeg een eigen politiekorps waarvan de mensen gerekruteerd werden uit de indiaanse bevolking zelf. De politie van de noordelijke Cheyenne staat afgebeeld op deze foto. Wat opvalt is dat deze mensen hun haar niet kort geknipt hadden, maar wel in 'westerse' kleding waren gestoken. St. Labre's Mission 1886.

Tijdens de negentiende eeuw streefden de jezuïeten ernaar om door middel van accommodatie en assimilatie zowel de individuen als de gehele leefomgeving van het volk waaraan het christendom werd overgedragen, te bekeren en te veranderen.¹² De missionaris werd geacht de inheemse taal te leren en zich aan te passen aan het land waarin hij zich bevond. De voorschriften van de jezuïeten lieten ruimte voor verandering, uitzonderingen, mobiliteit en experimenten. Accommodatie was mogelijk omdat alle menselijke goedheid als potentieel christelijk werd beschouwd. Door te integreren in de te bekeren cultuur hoopten de jezuïeten in staat te zijn om deze van binnenuit te veranderen en hiermee de weg vrij te maken voor het christendom.¹³ De inheemse religie zelf werd door de missionarissen echter niet als veel meer dan bijgeloof ervaren en eventueel zelfs als het werk van de duivel.¹⁴ Bij de missie onder de Noord-Amerikaanse indianen was het evenzeer zaak de taal en de cultuur te leren kennen, alvorens een begin kon worden gemaakt met het oprichten van een missiepost en hen ertoe te bewegen zich permanent bij de post te vestigen. De taak van de missionaris was tijdens de negentiende eeuw over het algemeen proselitisme, ofwel het winnen van zoveel mogelijk zielen.¹⁵

¹² Ibidem, 38

¹³ Ibidem

¹⁴ J. Hennessey S.J., *American Catholics. A history of the Roman Catholic Community in the United States* (New York, Oxford 1981) 132. De negatieve houding ten opzichte van de inheemse religie zou in de achttiende eeuw tot stand zijn gekomen, nadat Rome met betrekking tot de missie in China, had verboden teveel van de inheemse religie en rituelen te incorporeren bij de geloofsoverdracht.

¹⁵ D. Vanysacker, 'Historisch overzicht van de katholieke Belgische en Nederlandse missies (negentiende-twintigste eeuw)', *Trajecta* 5 (1996) 309-368, aldaar 311. Vanysacker spreekt in zijn artikel niet over de jezuïeten in het bijzonder, maar meer over de missionaris in het algemeen.

Missiemotivatie van Aloysius van der Velden

Al tijdens zijn jongensjaren zou Van der Velden de droom hebben gekoesterd om naar Amerika te vertrekken en daar te werken te midden van en vóór de indianen. Bij de werving van missionarissen voor de missie in Amerika, speelden brieven van missionarissen die daar reeds werkzaam waren een zeer belangrijke rol. Omdat de familie Van der Velden als zeer weldadig bekend stond, is het zeer goed mogelijk dat zij ook van diverse missionarissen persoonlijk bedankbrieven heeft ontvangen die in huiselijke kring werden voorgelezen.¹⁶ Met name de brieven en verhalen van De Smet moeten volgens Van Hoeck, die een biografie over Van der Velden schreef¹⁷, een zeer diepe indruk op Aloysius hebben gemaakt.

Het verlangen om missionaris te worden, heeft wellicht een iets minder prominente rol gespeeld in het leven van Aloysius dan Van Hoeck doet geloven, hoewel ook Van der Velden zelf in 1872 zinspeelde op een roeping die reeds op jeugdige leeftijd aanwezig was. Tussen 1872 en 1881 volgde hij de studies filosofie en theologie. In 1881 ontving hij de priesterwijding. Enkele jaren later, op 4 maart 1884, schreef Aloysius zijn vader¹⁸ een brief waarin hij verkondigde het zeer waarschijnlijk te achten op korte termijn naar Amerika te kunnen vertrekken. De wens die Van der Velden als jongen al gekoesterd scheen te hebben, leek werkelijkheid te worden. Hij zei het als buitengewone genade van God te beschouwen om als missionaris in Amerika aan de slag te kunnen, dit alles ter méerdere eer van God. In deze brief omschreef Van der Velden de indianen uit de Rocky Mountains als 'arme bewoners' van het Rotsgebergte. Ook werden de 'arme bewoners' aangeduid als zijnde 'arme wilden'. Door het gebruiken van de term 'armen' probeerde hij waarschijnlijk zijn gevoel voor de indianen uit te drukken die immers arm waren in die zin dat ze het 'ware' geloof niet kenden. De zielen van deze indianen dienden te worden gered zodat deze niet voor eeuwig verdoemd zouden zijn. Met de term 'wilden' zinspeelde Aloysius op de later in zijn brieven nog veelvuldig aangehaalde 'wilde natuur' van de indianen: het niet leven volgens het Westerse normen- en waardensysteem. Van der Velden toonde zich in zijn brief bereid om zich met de steun van God als 'slachtoffer' en eventueel zelfs 'martelaar' aan hen op te dragen. Door het gebruik van deze woorden gaf hij aan zich wel bewust te zijn van de gevaren die het missiewerk met zich meebracht. Door zich echter op een dergelijke onzelfzuchtige en eventueel zelfs heldhaftige manier voor de 'zielen die reikhalzend naar een missionaris uitzagen' in te zetten, hoopte

¹⁶ Van Hoeck, *De Manke Zwartrok*, 27.

¹⁷ Dit boek, *De Manke Zwartrok*, is geschreven aan de hand van dezelfde brieven die de basis vormen voor dit artikel. Van Hoeck is in zijn werk echter niet altijd even precies te werk gegaan. Enkele confronterende passages heeft hij zelfs in het geheel niet overgenomen of genoemd. Om een overzicht te krijgen van het leven van Aloysius kan het boek echter wel uitkomst bieden. Waarschijnlijk is een gedeelte van het werk van Van Hoeck later in het Engels vertaald en is deze vertaling de basis is geworden van het artikel over het werk van Aloysius dat in 1995 door de Amerikaanse historica S.Schrems is gepubliceerd. Het artikel is echter wel nuttig aangezien het tevens informatie bevat, dat een licht werpt op de levensomstandigheden van de Cheyennes in de periode dat Van der Velden bij hen actief was. S.H. Schrems, 'The Northern Cheyennes and the Fight for Cultural Sovereignty. The Notes of Father Aloysius van der Velden S.J.', *Montana. The Magazine of Western History* (1995) lente, 18-33.

¹⁸ De (stief) moeder van Aloysius was reeds overleden.

Aloysius waarschijnlijk ook voor zichzelf en zijn vader een plek in de hemel te verwerven.¹⁹ Het is in dit verband interessant om te zien op welke manier hij zich de hemel voorstelde. Elk jaar schreef Van der Velden zijn vader ter nagedachtenis aan het overlijden van zijn moeder. De wederkerende herinnering stemde zijn hart met droefheid:

'(...) toch wordt zijn terugkeer telken jaar zoeter omdat hij ons altijd dichterbij het eeuwig weerzien plaatst. Jongen, Vader als we daarboven eens zitten wat een pret zal dat zijn en dan kunnen zeggen zie zoo nu zitten we voor altijd bij elkander wat zullen we dan lachen met de geleden miseries en kruisjes.'²⁰

Deze opvatting over de hemel geeft ook iets weer over wat Aloysius waarschijnlijk voor de indianen hoopte te bereiken, namelijk dat ook zij in de hemel terecht zouden komen en aldaar konden lachen om de op aarde 'geleden miseries'. Het duurde echter nog een geruime tijd voordat hij uiteindelijk werd gevraagd om naar Amerika te vertrekken. Pas in juli 1885 kreeg hij goedkeuring van het centrale bestuur van de Orde te Rome om te gaan.²¹

Op het moment dat Van der Velden naar de Verenigde Staten vertrok had hij geen idee waar hij precies aan het werk zou worden gezet. Aan het einde van augustus 1885 arriveerde Aloysius in New York om van daaruit meteen verder te reizen naar de missiepost St. Ignatius nabij Missoula, Montana. Daar wachtte hij de komst van pater superior Cataldo²², af. Van hem kreeg hij pas te horen op welke plek hij ging werken. Op 22 september vond de 'prijsuitleiding der posten' plaats:

'En welken prijs denkt Ge dat ik kreeg? Gode zij dank, duizendmaal dank. Ik mag U en mijzelf gelukwensen. De hoogste prijs viel mij te beurt. Maar let wel het was een Jezuitenprijs. Ignatius wil dat de zijnen als soldaten zijn. Als soldaat kreeg ik de hoogste onderscheiding d.i. den gevaarlijksten, beter gezegd, moeilijksten post. Cataldo zegt ervan dat hij in heel de missie geen moeilijker punt kent, misschien liet hij er op volgen, is het de moeilijksten van alle missies die de Sociëteit heeft. Ik moet een nieuwe missie beginnen bij de Shenners of Sajenners (zoo spreekt men ongeveer den naam uit), nog een echt Indiaansch wild volk, wat voor twee jaren vreeselijk door de soldaten is gedecimeerd (misschien zelfs gehalveerd), maar zich liever man voor man liet doodschieten dan een duimbreed van den grond hunner voorvaderen te wijken. Ze zijn slechts een paar keeren door onze Paters een

¹⁹ Zie ook: Mariëndaal, 15 december 1870 en St. Labre's Mission, 5 januari 1891.

²⁰ Oudenbosch, 15 maart 1885.

²¹ De R.P. Vicaris van de Orde was pater Anderledy. De generaal van de Orde, die normaliter verantwoordelijk was voor de leiding van de jezuïeten, pater Beckx, was namelijk in 1883 teruggetreden. Anderledy werd vicaris met recht van opvolging. Zie: *Synopsis historiae Societatis Jesu* (Leuven 1950). De jezuïeten waren georganiseerd in verschillende provincies. De Nederlandse Provincie was in 1850 opgericht. Omdat de jezuïetenmissie in de Rocky Mountains onder het gezag viel van de Turtijnse Provincie, moest Van der Velden voor zijn vertrek vanuit Nederland naar deze provincie worden overgeschreven, hiervoor was de toestemming van Anderledy nodig.

²² De generale overste van de jezuïeten in Rome stond boven de verschillende provincies en vice-provincies waarin de orde was verdeeld. Aan het hoofd van elke provincie stond de provinciaal. De verschillende vormingshuizen en colleges hadden een rector als voorman. De superiors of oversten waren verantwoordelijk voor de missieposten, staties of residenties.

oogenblik bezocht om het slagveld op te nemen. Nu moet worden veroverd.'²³

De Cheyennes

De negentiende eeuw wordt in Noord-Amerika gekenmerkt door een enorme westwaartse koloniale expansie die grote gevolgen had voor de indianen die in deze streken leefden. Deze druk was vooral het gevolg van de enorme bevolkingsgroei in het Oosten van de Verenigde Staten, die voornamelijk werd veroorzaakt door de immigratie. De toestroom van een steeds groter aantal Europese immigranten ging in toenemende mate het leven van de prairie-indianen ontwrichten. Zowel op de zuidelijke als op de noordelijke prairies verzetten de nomadische Cheyennes en hun bondgenoten zich aanvankelijk heftig tegen de komst van de kolonisten. Het toenemende aantal immigranten legde steeds meer beslag op hun jacht- en leefgronden. Halverwege de negentiende eeuw vielen de Cheyennes uiteen in een zuidelijke en noordelijke tak. De noordelijke Cheyennes verzetten zich nog tot eind jaren zeventig, met steun van de noordelijke Arapaho en de Sioux, tegen het Amerikaanse leger. In 1884 kregen zij uiteindelijk een reservaat toegewezen.²⁴

De situatie op het nieuwe reservaat was echter erg complex. Hoewel de indianen er vanaf 1884 vanuit gingen dat zij konden beschikken over een eigen reservaat, is het niet altijd even vanzelfsprekend geweest dat zij daar konden blijven wonen. Uit de brieven van Van der Velden blijkt dat er meerdere malen is geprobeerd hen alsnog te verdrijven. De spanningen tussen de blanken en de indianen konden soms behoorlijk hoog oplopen, vooral aan het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig.²⁵ De rol van de Amerikaanse regering was daarbij niet altijd consistent. Pater Van der Velden sprak in 1891 zijn verontwaardiging uit over het feit dat de blanken de Cheyennes als niet meer dan honden beschouwden, 'want grondgebied mag een Indiaan volgens de theorie van de blanken niet hebben. Paarden koeien en schapen zouden daardoor hun graasvelden beperkt zien en dat nooit, een Indiaan is minder dan een hond'.²⁶

De problemen tussen de blanke kolonisten en de indianen werden verergerd doordat de grenzen van het reservaat na 1884 nog niet duidelijk waren. Sommige kolonisten bouwden huizen en lieten vee grazen op grond dat volgens de Cheyennes tot het reservaat behoorde. De regering hield weinig toezicht op de naleving van de gemaakte afspraken over de omvang van het reservaat. Daarnaast werd de situatie gecompliceerd door het feit dat er reeds vóór de afbakening van de grenzen kolonisten binnen het gebied woonden. In 1891 beklagde de agent²⁷ zich erover dat blanken zich op het grondgebied van de Cheyennes begaven, maar liet daarbij ook weten dat voor hemzelf eveneens niet geheel duidelijk was waar precies

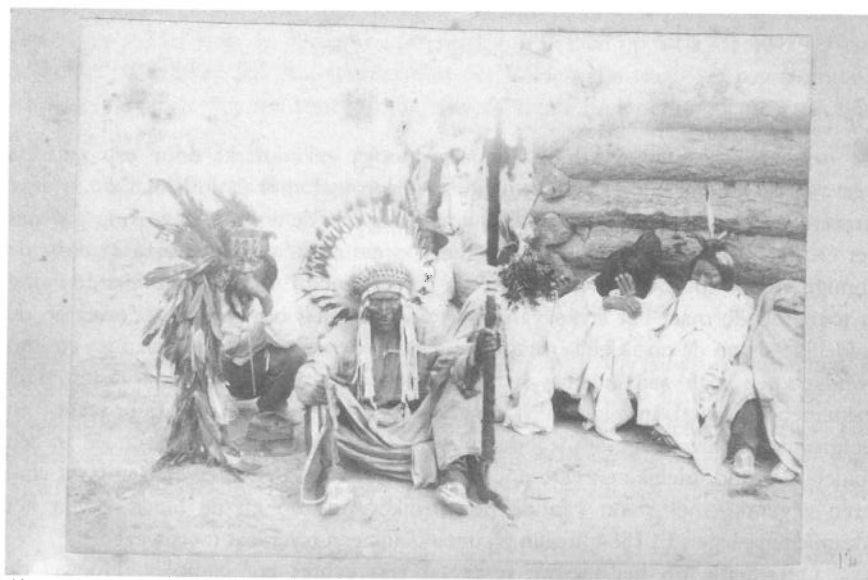
²³ Missoula, 22 september 1885.

²⁴ J. Moore, *The Cheyenne* (Cambridge Massachusetts 1996) 269.

²⁵ O.J. Svingen besteedt in zijn studie *The Northern Cheyenne Indian Reservation, 1870-1900* (Niwot 1993) veel aandacht aan de problemen waaraan de Cheyennes in deze periode het hoofd hebben moeten bieden voor het behoud van het reservaat.

²⁶ St. Labre's Mission, 5 januari 1891.

²⁷ Op het reservaat bevond zich een "agency" waar een federale beambte, de agent, was belast met de taak ervoor te zorgen dat de Cheyennes zich hielden aan de regels die door de overheid waren opgesteld. Tevens was de agent belast met het uitdelen van kleding en rantsoenen.

Cheyenne dansers in tenue, St. Labre 1889.

de grenzen liepen. De kolonisten die op het reservaat woonden, namen de beste gronden langs de rivieren in beslag.²⁸ Ook het federale assimilatiebeleid dat in deze periode werd gevoerd, vormde een bedreiging voor het behoud van het reservaat zoals het oorspronkelijk aan de indianen was toegezegd. In 1887 werd de General Allotment Act ingevoerd die de zogenaamde *allotment in severalty* mogelijk maakte, waarbij elk individu een eigen stuk grond op het reservaat kreeg aangewezen. De resterende grond kon daarna worden verkocht. Het was de bedoeling dat de indianen op een meer doelmatige manier van de grond gebruik gingen maken. Dit hield in dat zij geacht werden op een zelfde manier als de blanken het land te bebouwen en niet in collectieven te opereren. De noordelijke Cheyennes waren de enigen die uiteindelijk tijdens de negentiende eeuw niet door deze hervormingen werden getroffen. Hun reservaat werd rond 1900 zelfs vergroot.²⁹

Op de reservaten kwamen de prairie-indianen ondertussen in toenemende mate onder invloed van de Amerikaanse regering te staan. Vanaf het einde van de Indianenoorlogen tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw werden de Cheyennes volgens de antropoloog Moore voornamelijk als gevangenen behandeld. Zij mochten het reservaat niet zonder meer verlaten en werden daarom regelmatig geteld.³⁰ Deze beperkingen waren ook aan andere stammen opgelegd en kwamen volgens Van der Velden voort uit de angst voor opstanden.³¹ Ook voor de voedselvoorziening werden de Cheyennes helemaal van de regering afhankelijk, want de jacht bracht niet langer voldoende op om de stam mee in leven te houden.

²⁸ Schrems, 'The Northern Cheyennes' en Svingen, *The Northern Cheyenne*, 29-48.

²⁹ Tijdens de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw ontkwamen ook de noordelijke Cheyennes niet aan de zogenaamde allotment in severalty.

³⁰ Moore, *Cheyenne*, 266.

³¹ St. Labre's Mission, 24 oktober 1887.

Bovendien blijkt uit de brieven van Aloysius dat ook om te jagen een vergunning van de agent noodzakelijk was.³²

In het kader van de assimilatie begon het Bureau of Indian Affairs³³ tijdens de jaren tachtig met het opstellen van regelgeving met betrekking tot het gedrag van de indiaanse bevolking. Eén van de hoofdpunten waarop de aandacht zich vestigde, was de bestrijding van polygamie en de omvorming van familiestructuren. Verder werd er van mannen verwacht dat zij zich gingen toeleggen op de landbouw en veeteelt, in plaats van ceremoniële taken te vervullen. Ook kwamen er regels met betrekking tot kleding en haardracht. Mannen dienden voortaan 'Amerikaanse' ofwel westerse kleding aan te trekken en het haar kort te dragen. Uit angst voor opstanden werden grote bijeenkomsten verboden, waaronder ook religieuze ceremonies en andere dansen. De Zonnedans en rituelen waarbij het lichaam in de ogen van de blanken werd verminkt, werden als barbaars beschouwd. Om de orde op de reservaten te handhaven, werden indiaanse politiekorpsen in het leven geroepen, evenals een Court of Indian Offenses. De politieagenten en rechters werden gerekruteerd uit de inheemse bevolking zelf. Zij waren verantwoordelijk voor de naleving van de wetgeving op de reservaten.³⁴ Op scholen werd ernaar gestreefd om de kinderen de indiaanse taal en gebruiken af te leren. De indiaanse kinderen werden zowel naar internaten buiten, als naar scholen op de reservaten gestuurd. Ook religieuze instellingen stichtten scholen binnen de grenzen van de reservaten.

De indianen op de reservaten probeerden nog zoveel mogelijk voordeel te behalen uit de nieuwe regels die aan hen werden opgelegd. Zo werden in sommige gevallen de kinderen van stamhoofden naar school gestuurd om een goede indruk te maken op de federale beampten in de hoop hierdoor meer bij hen gedaan te krijgen. Daarnaast konden de kinderen die hadden leren lezen en schrijven de oudere generaties helpen in de onderhandelingen met de overheid. Een ander motief om de kinderen naar school te sturen, was de gedachte dat ze daar tenminste voldoende te eten kregen en goed werden gekleed.³⁵ Tijdens de jaren negentig begon de Amerikaanse regering echter te bezuinigen op de uitgaven aan scholen voor indiaanse kinderen. De leefomstandigheden op de reservaten verslechterden nog verder. Er ontstond een gebrek aan voedsel, kleding en ook in onderdak was moeilijk te voorzien. Een andere mogelijkheid om toch nog enigszins voordeel te behalen uit de aanwezigheid van de blanken op de reservaten, was het tegen elkaar uitspelen van verschillende christelijke confessies die er opereerden. Echter, op het reservaat van de Cheyennes waren de katholieken de enigen die een permanente missiepost hadden. Wel werd zo nu en dan ingespeeld op de rivaliteit tussen het aartschap, waar in de loop van de tijd een protestantse school werd geopend, en

³² St. Labre's Mission, Ashland 14 oktober 1894.

³³ Het Bureau of Indian Affairs (BIA) was in 1824 opgericht met het doel de administratie van zaken aangaande de inheemse bevolking te centraliseren. Tevens werd het Bureau verantwoordelijk gesteld voor de uitvoering van het overheidsbeleid ten aanzien van de indianen. Aanvankelijk viel het Bureau onder het ministerie van defensie. Vanaf 1849 kwam het onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van binnenlandse zaken. De commissioner of Indian Affairs werd, vanaf 1832, door de president benoemd. Zie: L. Fowler, *The Columbia Guide to American Indians of the Great Plains* (New York 2003) 149.

³⁴ Fowler, *American Indians*, 88.

³⁵ Ibidem, 88-89.

St. Labre waar Van der Velden zich inzette voor de indiaanse bekering tot de katholieke variant van het christendom.

St. Labre's Mission

Het initiatief voor de oprichting van de missiepost St. Labre wordt toegeschreven aan een katholieke soldaat, George Yoakum, die was gestationeerd nabij Miles City, Montana, waar hij in contact was gekomen met de Cheyennes:

'By intervention of that man they [the Cheyennes] applied for one [priest] to Bishop O'Connor of Neb., he had none. In the year 1882 two Jezuit fathers going to the Crows passed there as to overlook the battlefield. They could only spare 12 days, tried to pick up in that time the language as much as possible and baptized the children of those who wanted. When (...) Montana became the diocese of Bishop Brondel, Bishop O'Connor recommended him the Cheyennes. Bishop Brondel did all in his power and sent in 1884 a secular priest and three Sisters Ursulines to start the mission. After a few days the priest got sick and left three months afterwards. In the summer of the same year a Jezuit father took his place provisionally, but got sick too after five months. He had to go back.'³⁶

Wegens gebrek aan inkomsten voor de missie en de grote armoede waarin de Cheyennes op dat moment leefden, besloot bisschop Brondel de post te vernoemen naar de heilige Benedict Joseph Labre.³⁷ St. Labre's Mission lag aan de Tongue River, ongeveer acht uur van het reservaat verwijderd.

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat er aanvankelijk problemen waren met het vinden van een geschikte priester die het werk op de missie aankon. Uiteindelijk besloot de bisschop de jezuïeten om een priester te vragen, zodat zij het missiewerk tijdelijk voort konden zetten.³⁸ De jezuïetenmissie in de Rocky Mountains stond sinds 1851 onder leiding van de Turijsse Provincie. Ook Montana viel onder het bestuur van de Italiaanse provinciaal die de superior van dit gebied aanstelde. In de tijd van Van der Velden waren dit achtereenvolgens pater Cataldo en pater Van Gorp.³⁹

³⁶ Fr. Van der Velden S.J., 'The Cheyenne Indians' ca. 1890. Gonzaga University, university library special collections, St. Joseph Labre Mission, unpublished histories 1: 12 Dit citaat is niet afkomstig uit zijn brieven aan familie, maar komt van een artikel dat Van der Velden waarschijnlijk rond 1890 schreef. Of het artikel daadwerkelijk is gepubliceerd is mij niet bekend, hier is van de ongepubliceerde versie gebruik gemaakt.

³⁷ Sint Benedict Joseph Labre (1748-1783) was in December 1883 in Rome gecanoniseerd. Bisschop Brondel zou deze heiligverklaring hebben bijgewoond en hierdoor op het idee zijn gekomen de missiepost de naam St. Labre te geven. Zie: E. Roets, O.M. Cap. en A. Gore, O.M. Cap. (ed.), *Historical Sketch. St. Labre's Catholic Indian Mission. Northern Cheyenne Indians, Tongue River Agency Montana* (Detroit 1927) 11.

³⁸ In 1893 heeft Van der Velden aan het Bureau of Catholic Indian Missions (BCIM), die de katholieke missie in de Verenigde Staten regelde, een brief geschreven waaruit blijkt dat het aanvankelijk niet de bedoeling van de bisschop is geweest om de jezuïeten langdurig in St. Labre aan het werk te zetten. Zie: Marquette University Special Collections & University Archives, BCIM Records series 1-1, correspondence, reel 19, brief aan het Bureau of Catholic Indian Missions, 17 april 1889, frame number 221-223.

³⁹ Zie: Van Hoeck, *Manke Zwartrok*, 64, 65, 157. Zie noot 21 en 22 voor meer informatie over de organisatie van de jezuïetenorde.

Op het moment dat Aloysius in 1885 de missiepost bereikte, hadden reeds drie priesters getracht het werk van de eerste priester, pater Eyler, over te nemen. Allen hadden het, om diverse redenen, niet langer dan een aantal maanden volgehouden. De laatste, pater Barcelo, verliet de missie nadat hij getuige was geweest van een confrontatie tussen George Yoakum en een aantal blanken uit de buurt, door Van der Velden aangeduid als 'Cowboys'. Zowel Yoakum als Barcelo vreesden hierna voor hun leven en verlieten het gebied. De zusters ursulinen die in 1884 eveneens op de post waren gearriveerd, bleven alleen achter.⁴⁰ Kennelijk was er voor hen geen aanleiding om de post te verlaten.

Van der Velden werkte de eersten maanden in St. Labre samen met pater Prando, die later naar de Crow vertrok. De twee priesters vonden hun onderkomen in een klein houten huis, waarin ook de ursulinen moesten leven. Het vertrek van Van der Velden en pater Prando was slechts klein: vier bij vier meter en geen twee meter hoog.⁴¹ Er waren nog geen aparte kerk- en schoolgebouwen op de missiepost. Echter, een aantal maanden voor de komst van Van der Velden, had bisschop Brondel de missie bezocht en geconcludeerd dat er dringend behoefte was aan een ruimer gebouw voor de zusters waar ook de kinderen van de Cheyennes die in St. Labre naar school kwamen, in konden worden ondergebracht. Brondel ondernam hierom een bedeltocht in het Oosten van de Verenigde Staten, waarmee hij de financiering voor de bouw van de school rond kreeg. In november 1885 betrokken de ursulinen het nieuwe gebouw⁴², waarin twee lokalen als kerk dienst deden. Dat er geen afzonderlijk kerkgebouw kwam, werd door Van der Velden zeer betreurd aangezien hij niet zonder meer over de ruimte kon beschikken.⁴³

Om over een eigen gebouw te beschikken, begon Aloysius in 1886 zelf aan de bouw van een nieuw huis naast het onderkomen dat hij en zijn collega op dat moment deelden. Het reeds bestaande onderkomen kon, omdat het groter was, als kerk dienst doen. In januari 1887 was het nieuwe huis daadwerkelijk klaar. Alle kieren tussen de boomstammen waren gedicht en het dak lag erop.⁴⁴ Toch bleef bij hem de wens bestaan om een echte kerk te hebben van waaruit hij kon werken en met katholieke ceremonies indruk kon maken op de Cheyennes. Een schijnbaar constant gebrek aan financiële middelen was volgens Van der Velden een van de belangrijkste oorzaken voor het uitblijven van de bouw van een kerk. Maar nadat hij zelf in 1892 een inzamelingsactie op touw had gezet, kon hij in mei 1896 eindelijk zijn parochianen een nieuwe kerk binnen leiden.⁴⁵

De samenwerking tussen Aloysius en de bisschop, onder wiens gezag St. Labre stond, verliep aanvankelijk stroef. Van der Velden weet de slechte toestand waarin de missiepost tijdens zijn verblijf verkeerde onder meer aan een gebrek aan steun van de bisschop, zowel in financieel als op begeleidend vlak. Bovendien was hij van mening dat het fundament van de missie niet goed was gelegd. Waarschijnlijk reeds binnen een jaar na aankomst beklagde Aloysius zich over de moeilijke omstandigheden op de missiepost en weigerde de kastanjes voor

⁴⁰ Zie: Schrems, 'The Northern Cheyennes', 22 en Roets, *Historical Sketch*, 11-12.

⁴¹ St. Labre's Mission, oktober 1885.

⁴² Roets, *Historical Sketch*, 12-13 en brief St. Labre's Mission, oktober 1885.

⁴³ St. Labre's Mission, 23 december 1885. Een aantal jaren later werd ook een apart huis gebouwd om de jongens in onder te brengen.

⁴⁴ St. Labre's Mission, 29 november 1886 en 3 januari 1887.

⁴⁵ St. Labre's Mission Ashland Montana, 12 mei 1896.

de bisschop uit het vuur te halen 'terwijl ik nog geen roode cent van hem gekregen heb'.⁴⁶ Mede door deze moeilijkheden hoopte Van der Velden gauw op één van de jezuïetenmissies aan het werk te kunnen.⁴⁷ Eind 1886 leek het erop dat hij daadwerkelijk overgeplaatst zou worden, maar het kwam er uiteindelijk niet van. De verhouding tussen de bisschop en Van der Velden verbeterde in de loop van de tijd enigszins. Desondanks werd St. Labre vanaf december 1888 'op zijn Jezuitisch' bestuurd, wat zeggen wilde, dat Aloysius vanaf dat moment alleen nog te maken had met pater Cataldo en later pater Van Gorp.⁴⁸

Eerste contact met de Cheyennes: 1885-1889

Enkele elementen die van invloed zijn geweest op het welslagen van de missie-activiteiten van Van der Velden, zijn hierboven reeds kort besproken. Echter, de band die hij met de Cheyennes heeft gehad, is naar mijn mening de meest doorslaggevende factor geweest in het succes van het missiewerk. Deze verhouding is in de loop van de tijd, onder invloed van verschillende factoren, aan verandering onderhevig geweest.

Van der Velden arriveerde in St. Labre in de verwachting veel goed werk te gaan verrichten onder de indiaanse bevolking en hun zielen te redden. De historische context waarbinnen hij opereerde, is reeds kort uiteengezet. De Cheyennes hadden de strijd om hun vrijheid verloren en zich op het reservaat gevestigd, waar zij afhankelijk werden van de overheid. Het overheidsbeleid in deze tijd was erop gericht de indianen zoveel mogelijk aan te passen aan de blanke cultuur. Binnen dit kader ging Aloysius aan het werk. In zijn brieven deed Van der Velden uitgebreid verslag van wat hij aantrof bij de Cheyennes. Hij ging uitvoerig in op de, in zijn ogen, ongebruikelijke en curieuse gewoonten van de indianen. Het eigen geloof van de Cheyennes werd door hem aanvankelijk met de nodige interesse gevolgd en beschreven, maar kon toch niet als veel meer dan bijgeloof worden ervaren.⁴⁹ Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit het verslag dat hij gaf van een ceremonie in een zweethut. Nadat hij uitvoerig had stilgestaan bij hetgeen hij bij de zweethut had gezien, merkte Van der Velden op:

'Ik werd naar bij het aanschouwen van dat alles. Ik had innig medelijden met die arme stakkers daarbinnen [in de zweethut] en bad op dezelfde plek langen tijd den Goeden God dat Hij medelijden zou hebben met die ongelukkigen en spoedig hunne ogen zou openen om den waren Godsdienst te leren kennen.'⁵⁰

Omdat Aloysius medelijden had met de indianen, die immers het ware geloof niet kenden, zag hij de offers die zij brachten als nutteloos en zwaarder 'omdat ze zich tot een eeredienst als gedwongen gevoelen (...) Och mochten ze toch spoedig

kennis hebben van den Eenig Waren God, dan beschaamt een Indiaan menig maal een vurig Christen.'⁵¹ Hij beschouwde de indianen dus wel als erg religieus.

Enkele dansen en verhalen van de Cheyennes beschreef Van der Velden uitvoerig. De verhalen zette hij uiteen als zijnde de 'theologie der Rotsbewoners'.⁵² Uit de beschrijvingen die Aloysius ervan gaf, valt op te maken dat hij wellicht geloofde in het bestaan van een soort proto-christendom, dat overal bestond doch slechts in de joods-christelijke traditie van Europa was gerealiseerd. Van der Velden zag namelijk overeenkomsten tussen de verhalen van de Cheyennes en bijvoorbeeld de geschiedenis van de zondvloed en de zondeval.⁵³ Het is echter ook mogelijk dat hij ervan uitging dat nog een klein deel van de bijbelse verhalen bij de Cheyennes bekend was, doordat de stam reeds eerder met missionarissen in contact was gekomen. Ondanks het feit dat Van der Velden vond dat de Cheyennes er 'rare dolle ideeën' op na hielden wat betreft eetgewoontes en een erg onhygiënische leefstijl hadden, gaf hij wel aan ze erg dapper te vinden. In 1887 schreef hij dat een handjevol Cheyennes zelfs het Duitse leger aan zou durven, want 'den dood achten zij niet'.⁵⁴

Om met de Cheyennes in contact te komen, probeerde Aloysius zo snel mogelijk wat van de taal op te steken en zich als geneesheer te presenteren. Al vóór zijn aankomst in St. Labre had Van der Velden besloten om de indianen door middel van zijn 'dokterschap' voor zich te winnen.⁵⁵ Dit is zeker interessant gezien het feit dat de medicijnmannen bij de Cheyennes in hoog aanzien stonden.

Binnen een jaar na aankomst in St. Labre is een kentering waar te nemen in het beeld dat Aloysius van de indianen schetste. Het missiewerk wilde niet zo vlotten als hij had verwacht. Hij ging zich in toenemende mate storen aan het gedrag van de indianen. In 1887 heeft hij de missiepost enkele maanden verlaten om met retraite te gaan en aansluitend bij andere missieposten wat inspiratie op te doen.

Na zijn terugkeer in St. Labre leek het missiewerk aanvankelijk iets beter te gaan, maar 'het nieuwtje' was voor Aloysius van de indianen af. Hij leek teleurgesteld te zijn in het 'karakter der Indiaan' en gaf toe ze nobeler te hebben voorgesteld. 'Kwam er geen hooger beweegreden in 't spel, ik zou zeggen ze hangen me de keel uit, 't is alles te samen genomen een beroerd volk, vol leugens, politiek en hebzucht en allernaarst om mee om te springen.' Het moest voor hem een grote teleurstelling zijn dat de (niet bekeerde) indianen aangaven de zusters en de priester niet langer nodig te hebben, aangezien ze niet ontvingen wat ze wensten.⁵⁶ De indianen hadden in deze tijd namelijk dringend behoefte aan materiële hulp om het hoofd boven water te houden in de moeilijke omstandigheden waarin ze verkeerden. Ze hadden waarschijnlijk gehoopt dergelijke hulp van de missie te ontvangen. De gedachte dat Christus of de Zoon van God ook voor de zielen van de Cheyennes was gestorven, hield Van der Velden echter op de been.⁵⁷ Om de

⁴⁶ St. Labre's Mission, 10 juni, waarschijnlijk 1886.

⁴⁷ St. Labre's Mission, 21 oktober 1886. Ook het gedrag van de Cheyennes stoorde de pater. Dit onderwerp komt later nog aan bod.

⁴⁸ Spokane Falls, 4 december 1888.

⁴⁹ Ook Van Hoeck omschreef de godsdienst van de Cheyennes in de biografie over Van der Velden als "Indiaansche mythologie en bijgeloovige godsdienstgebruiken." Zie: Van Hoeck, *De Manke Zwartrok*, 72.

⁵⁰ St. Labre's Mission, oktober 1885.

⁵¹ St. Labre's Mission, 21 Maart 1886.

⁵² Hij ging hierbij in op vragen van zijn familie omtrent de *voormalige* theologie der Rotsbewoners, een veelzeggende uitdrukking.

⁵³ St. Labre's Mission, augustus 1886.

⁵⁴ St. Labre's Mission, 24 oktober 1887.

⁵⁵ Stevensville, 1 oktober 1885.

⁵⁶ St. Labre's Mission, 5 februari 1888.

⁵⁷ St. Labre's Mission, 21 maart 1888.

Cheyennes te straffen voor de desinteresse in de boodschap van de missionarissen, werd in de zomer van 1888 de missiepost zelf op last van pater Cataldo gesloten.

In december 1888 keerde Van der Velden naar St. Labre terug om de missiepost te heropenen. De zusters volgden hem korte tijd later.⁵⁸ In het daaropvolgende jaar kreeg hij het erg druk met de missieschool waar onverwachts veel kinderen naartoe kwamen. Wellicht had de hoge opkomst van de kinderen te maken met de hulpbehoefte van de Cheyennes en hoopten ze door hun kinderen weer naar school te sturen, de missionarissen voor zich te winnen. Na de heropening van de missie werden de Cheyennes niet langer als het probleem ervaren voor het welslagen van de missieactiviteiten, maar maakte een gebrek aan arbeidskrachten het moeilijk om de school op een ordentelijke wijze te laten functioneren. Bovendien was het erg moeilijk om aan voldoende voedsel en kleding voor de kinderen te komen. Een ander probleem voor de missie was de opstelling van de blanke bevolking die rondom St. Labre woonde. Er werd door hen voortdurend naar gestreefd om de Cheyennes naar een ander gebied te deporteren. De introductie van de *Ghost Dance* vanaf 1889-1890 was een andere bedreiging voor het missiewerk.

De Ghost Dance, kolonisten en anti-katholicisme: 1889-1892

Als reactie op de slechte leefomstandigheden waarin de indianen verkeerden, was aan het einde van de negentiende eeuw een nieuwe religie ontstaan die zich al snel verspreidde onder de verschillende stammen op de prairies.⁵⁹ De deelnemers aan deze *Ghost Dance* waren in afwachting van het einde van de blanke aanwezigheid in Noord-Amerika, waarna de prairies weer door de indianen bewoond konden worden.⁶⁰ Trouwe aanhangers van de *Ghost Dance* konden ervan uitgaan dat hun gezondheid zou verbeteren en ze uiteindelijk konden voortleven in een nieuwe wereld.⁶¹

De introductie van de *Ghost Dance* bij de Cheyennes belemmerde het missiewerk. Het jaar 1890 leek nog redelijk voorspoedig aan te vangen. Van der Velden verwachtte binnen korte tijd de eerste communie van vijf kinderen te hebben, 'd.i. de allereerste comm. van den stam'. De zusters veronderstelden dat het hierna bergopwaarts zou gaan met de missie.⁶² Maar door de *Ghost Dance* zag Van der Velden langzaam aan alles wat tot dan toe was bereikt in rook op gaan. De Cheyennes kwamen niet langer naar de mis en de kinderen niet meer trouw naar school. De indianen gingen er wellicht vanuit dat ze door de *Ghost Dance* de missie niet langer nodig hadden. Er zou immers spoedig een nieuwe tijd aanbreken, waarin zij weer op de traditionele wijze konden leven: verlost van de blanke overheersing.

Ook de verhoudingen tussen de kolonisten en de Cheyennes verslechterden onder invloed van de *Ghost Dance*. De blanken vreesden voor een opstand. Deze spanning nam nog verder toe nadat een aantal keren kolonisten waren vermoord. Mede door deze gebeurtenissen verslechterden ook de verhoudingen tussen de kolonisten en Van der Velden. Hij werd ervan beschuldigd met de indianen samen

⁵⁸ Spokane Falls, Gonzaga College, 4 december 1888 en Miles City, 29 december 1888.

⁵⁹ Fowler, *American Indians*, 96.

⁶⁰ Moore, *Cheyenne*, 278.

⁶¹ Fowler, *American Indians*, 96-97 en 189.

⁶² St. Labre's Mission, 12 januari 1890.

Rondom de schooljongens staan v.l.n.r. de docent van de school, pater Monroe, pater Van der Velden en de Nederlandse broeder Mutsaers, 1889/1890.

te spannen. In 1890 gaf hij al aan het vreselijk te vinden 'zooals de blanken opgewonden zijn. Ik laat Gods water maar over Gods land lopen kom tot de bevinding dat de blanken een massa ondankbaarder en slechter zijn dan de arme Indianen'.⁶³ De angst voor een opstand hadden de blanken, met name de regering, volgens Van der Velden toch vooral aan zichzelf te danken. Volgens hem had de overheid namelijk veel eerder in moeten grijpen door de profeten van de nieuwe religie direct op te sluiten.⁶⁴

In dezelfde tijd werd de katholieke missie volgens Van der Velden in toenemende mate door de protestantsgezinde federale regering tegengewerkt. De situatie werd steeds moeilijker. In februari 1891 had Aloysius zelfs een persoonlijke lening bij de bank in Miles City genomen, als oplossing voor het geldgebrek waarmee de missie te kampen had als gevolg van een onenigheid tussen het kerkelijke Bureau of Catholic Indian Missions en het federale Bureau of Indian Affairs. Had hij dit niet gedaan, 'dan zou men aanstonds beslag op de Missie hebben gelegd'.⁶⁵

Door al deze verwikkelingen raakte Van der Velden erg teleurgesteld en gefrustreerd, wat er waarschijnlijk toe heeft geleid dat hij geen begrip meer voor de Cheyennes kon opbrengen. Meerdere malen gaf hij aan dat het leger hen maar eens een lesje moest komen leren: 'Ik geloof niet dat ze in opstand zullen komen. Maar als er de troepen eens flink onder kwamen schieten dan zou hun koppigheid wel tot bedaren komen. Van gehoorzamen geven ze eenvoudig den brui'.⁶⁶ Aan zijn familie schreef hij dat de kinderen leugens over hem verspreidden om niet meer naar school te hoeven. Van der Velden werd door hen beschuldigd van seksueel

⁶³ St. Labre's Mission, 21 september 1890.

⁶⁴ Zonder plaatsvermelding, 23 november 1890, brief in het bezit van de familie Van der Velden. Deze brief was om twee uur 's ochtends geschreven. Van der Velden gaf aan zeer vermoeid te zijn.

⁶⁵ St. Labre's Mission, 2 februari 1891.

⁶⁶ St. Labre's Mission, 26 februari 1891.

misbruik, het plegen van grafschennis en het geven van slaag. Met betrekking tot de beschuldiging van seksueel misbruik gaf hij aan dat de leugen snel uitgekomen was, maar dat de waarheid natuurlijk in 'zeer beperkten kring bleef'.⁶⁷ Ook het plegen van grafschennis werd door hem ontkent. Van der Velden wist dat dit door de Cheyennes als één van de ergste misdrijven werd ervaren. Als hij hier de waarheid schreef, dan moet het hem erg veel pijn hebben gedaan om van dergelijke zaken beschuldigd te worden door de mensen voor wiens zielenheil hij zich al jarenlang zo hard inzette. Eén van de huidige stamhoofden van de noordelijke Cheyenne merkte over dit onderwerp overigens het volgende op:

'My grandfather was buried the old way, under a rimrock. Later on the sisters at the mission went around and raided the graves. They used to sell the things they found in the graves. I hope they never found my grandfather's bones. The priests and sisters didn't respect the Indians.'⁶⁸

Wel is Aloysius overgegaan tot de in Europa in die tijd vaker gehanteerde straf van het geven van slaag, terwijl hij wist dat de indianen dit onacceptabel vonden.⁶⁹ De situatie leek begin 1892 iets in het voordeel van de missie te veranderen, maar de kinderen kwamen nog steeds slecht naar school. In augustus werd daarom de missie voor de tweede maal gesloten.

De laatste jaren in St. Labre: 1893-1897

Toen de ergste winterkou was verdwenen, werd de missie in 1893 heropend. Volgens Van der Velden waren de missionarissen door de Cheyennes teruggedroeven uit angst dat Morgan, de Commissioner of Indian Affairs, hun kinderen anders naar een verder weg gelegen internaat zou sturen.⁷⁰ Tot groot genoegen van Aloysius werd de toenmalige agent kort na de heropening vervangen. Deze agent had het missiewerk in de voorafgaande periode erg bemoeilijkt. Het schooljaar van 1893-1894 was erg succesvol, de kinderen bleven, op enkelen na, trouw op school en ook de volwassenen toonden wat meer interesse in de godsdienst. Het missiewerk ging langzaam aan vooruit. Toen de agent de missieschool in het najaar van 1894 kwam inspecteren, was hij zeer ingenomen met de behaalde resultaten.

Toch heeft Van der Velden nog wel aangegeven liever naar de Nederlandse Provincie overgeschreven te worden, aangezien de samenwerking met de overige geestelijken niet altijd goed verliep. Onder andere met de opvolger van superior Cataldo, pater Van Gorp, heeft hij problemen gehad aangaande de bouw van de kerk. Maar hij was blij toen in 1896 de kerk eindelijk in gebruik kon worden genomen. Ten opzichte van de Cheyennes stelde hij zich over het algemeen minder hard op, hoewel hij wel van mening was dat ze een lesje verdienden voor het

⁶⁷ St. Labre's Mission, 26 februari 1891.

⁶⁸ Uit een interview met Clarence Spotted Wolf, op verzoek afgenomen door Renee Samson Flood, juni 2004.

⁶⁹ De brief waarin hij dit vermeldde is waarschijnlijk geschreven tussen maart 1891 en juli 1891 want van de tussenliggende periode zijn geen brieven en Van der Velden refereerde aan een brief waarmee hij in maart van dat jaar was begonnen. In bezit van de familie Van der Velden.

⁷⁰ Gonzaga University, university library special collections, St. Joseph Labre Mission, Reports 1: 3, Litterae annuae 1893-1894-1895.

continu stelen van vee van de kolonisten.⁷¹ In één van zijn laatste brieven schreef Aloysius dat 'de kerels' in zekere zin gelukkig waren. 'Elk plekje gronds is hun thuis als ze er de tent opslaan, ze schijnen het land hebben niet te kennen. Om kleding bekomen ze zich weinig en voor bed hebben ze aan hun tijdeken genoeg.'⁷²

Ook tijdens de laatste jaren heeft Van der Velden wel de nodige tegenwerking van de regering en de blanken in de buurt ondervonden. Rond 1912 schreef hij in een opzet voor een artikel over de Cheyennes, dat als de blanken de missie niet steeds uit hebzucht en gebrek aan moraliteitszin hadden tegen gewerkt, het missiewerk zeker een succes zou zijn geworden.⁷³ Uiteindelijk hebben de kolonisten het Van der Velden zo moeilijk gemaakt, dat hij besloot te vertrekken. Tot drie keer toe was hij door een bevriend persoon gewaarschuwd dat er een moordaanslag op hem werd beraamd. Bovendien werd hij beschuldigd van medeplichtigheid bij een moord op een blanke, wat 'de advocaat van de prosecutie' volgens hem slechts deed om de kiezers een genoegen te doen.⁷⁴ Van der Velden vluchtte naar een nabijgelegen missiepost bij de Crow. Al vóór zijn vertrek naar de Crow was hij ernstig ziek geworden. Hij leed aan tyfus en moest naar het militaire hospitaal worden overgebracht, waar hij meer dan een maand verbleef:

'Sinds een maand ben ik hier, natuurlijk ziek, maar toch door het oog van een naald gekropen. In July of Aug. werd ik ziek het was typhus koorts. 16 Aug. kwam ik hier. - Erg ziek. - De doctors hebben wat hun best gedaan. Enfin onkruid vergaat niet en zoo ben ik er weer boven op of liever zal het spoedig zijn. - St. Labre als Mission is voor goed opgegeven. Ik ga naar Gonzaga College - Spokane - Wash.'⁷⁵

Tot meerdere eer van God: de overdracht van het christendom

Links boven in de hoek van de meeste brieven die Van der Velden aan zijn familie heeft geschreven, stonden vaak de letters A.M.D.G. (*Ad Majorem Dei Gloriam*). Tot meerdere eer van God trachtte hij het christendom aan de Cheyennes over te dragen. Het is echter zeer goed mogelijk dat hij nooit een compleet beeld heeft gekregen van de religieuze wereld van de Cheyennes zelf. Om met de woorden van Moore te spreken, ontbreekt in zijn brieven een beschrijving van de 'algehele structuur' waarbinnen ceremonies werden voltrokken.⁷⁶

Tijdens het verrichten van zijn missieactiviteiten was het voor Van der Velden van groot belang dat hij geloofwaardig op de indianen overkwam. Een voorbeeld hiervan vinden we in een beschrijving van een begrafenis. Tijdens de begrafenis probeerde hij de angst voor de ziel van de overleden persoon weg te nemen door te Cheyennes te verzekeren dat deze was gereinigd door het eerder ontvangen doopsel:

⁷¹ St. Labre's Mission Ashland Montana, 12 mei 1896.

⁷² St. Labre's Mission Ashland Montana, 28 maart 1897.

⁷³ Gonzaga University, university library special collections, St. Joseph Labre Mission, unpublished histories 1: 12, Van der Velden 'The Cheyennes'.

⁷⁴ Missoula, 27 oktober 1897.

⁷⁵ Militair Hospitaal Fort Custer, 15 september 1897.

⁷⁶ Dit verwijt maakt Moore aan het adres van anglicaanse priester P. Powell, een prominente schrijver over de religie en geschiedenis van de Cheyennes. Zie: Moore, *Cheyenne*, 199-202.

'Een priester liegt nooit zijn mond spreekt altijd waarheid, welnu de mond des priesters zegt dat men voor dit lijk niet hoeft te vreezen. De ziel is gewaschen door het doopsel en zwerft niet rond of komt niet terug.' ⁷⁷

Aan dansceremonies en bijeenkomsten in zweethutten probeerde Van der Velden een einde te maken. De reden hiervoor was, dat hij zich afvroeg of er tijdens de ceremonies, zoals de Zonnedans, geen duivelsverering plaatsvond. Zijn houding tegenover de *Ghost Dance* is al uiteengezet. De nieuwe profeten van deze dans hadden volgens hem zo snel mogelijk opgesloten moeten worden om zo hun invloed op de indianen te beperken.

Bij de overdracht van het christendom maakte Van der Velden zeker gebruik van voorbeelden van andere jezuïetenmissies in Noordwest-Amerika. Op de missieschool werd ernaar gestreefd om de indianen een meer 'Westerse' manier van denken en leven bij te brengen die in overeenstemming was met de normen en waarden van de christelijke samenleving. Hier werd de kinderen lezen en schrijven geleerd, werd godsdienstonderwijs gegeven én leerden ze huishoudelijke taken vervullen en het land bewerken.⁷⁸ De opbrengsten van de boerderij, waar de jongens het land leerden bebouwen, werden tevens gebruikt om de missie van voldoende voedsel te voorzien. Met de bekering van de kinderen, hoopte Van der Velden daarnaast ook de ouderen zo ver te krijgen dat ze zich meer open stelden voor godsdienstig onderricht. Hij probeerde de overtuigingskracht van de kinderen in te zetten bij de overdracht van het christendom op de oudere generaties.⁷⁹

Het verlenen van medische zorg was, zoals al is vermeld, voor Aloysius een ander middel om nader tot de Cheyennes te komen. Tijdens ziekenbezoeken bracht hij dan het christendom ter sprake: 'bij zulke gelegenheden krijgen de lui altijd een kleine instructie over God, de eeuwigheid, de ziel ect. ze zijn dan later beter gestemd als ik den slag moet slaan.'⁸⁰ Toch heeft Van der Velden met zijn ziekenzorg, vooral tijdens de eerste jaren, meer bij de blanke bevolking gewonnen, dan bij de indianen.⁸¹ Terwijl ze zich inzetten voor de genezing van de zieken, hebben Aloysius en zijn collega's meerdere malen de tegenwerking van de medicijnmannen van de Cheyennes ondervonden.

Een andere methode die Van der Velden toepaste, was het aan zich binden van invloedrijke personen binnen de stam. Hij ging ervan uit dat op het moment dat

deze mensen zich tot het christendom bekeerden, de rest vanzelf zou volgen: 'palmt ge den Chef in dan hebt Ge den geheelen stam'.⁸²

De rondgang door de kampen voor de verkondiging van het woord, kan wellicht worden beschouwd als de meest directe vorm van missioneren. Van der Velden was veel op pad om de Cheyennes te bezoeken. Tijdens deze bezoeken nam hij vaak platen met zich mee waarop bijbelse taferelen stonden afgebeeld. Ook had hij een bel waarmee hij de Cheyennes naar de mis kon roepen. Om de vrij abstracte inhoud van het christelijk geloof voor de Cheyennes inzichtelijk te maken, gebruikte Van der Velden soms indiaanse terminologie. Zo zijn in zijn brieven passages terug te vinden, waar hij het woord 'God' heeft vervangen door de woorden 'Groote Geest'. 'God' zullen de Cheyennes niet hebben gekend in de betekenis die wij eraan geven, waardoor Van der Velden waarschijnlijk moest kiezen voor een woord waarvan de betekenis zoveel mogelijk overeen kwam. Een ander voorbeeld is het woord 'dienen' dat de indianen volgens Aloysius niet kenden. Op de vraag van de Cheyennes waarom God de mens had gemaakt, antwoordde hij dan ook: 'omdat hij [de mens] hem zou kunnen hooren [in plaats van dienen] en beminnen'.⁸³

De religieuze wereld van de indianen, waarbinnen zij hun ceremonies voltrokken, stond echter ver af van de boodschap die Aloysius aan hen probeerde over te brengen. Over de houding van de Cheyennes ten opzichte van missie en het christendom schreef Moore dat deze de christelijke missionarissen altijd heeft gefrustreerd. Dit had te maken het feit dat de Cheyennes het christendom meer zagen als een aanvulling op het eigen geloof.⁸⁴ Deze bewering komt overeen met wat uit de brieven van Van der Velden geconcludeerd kan worden. Zo lieten de Cheyennes zich soms wel dopen, maar is het de vraag welke waarde men hieraan moet hechten. Het is goed mogelijk dat de indianen veel minder of, op zijn minst, een andere waarde hechtten aan de doop dan Van der Velden deed en na de doop weer rustig deelnamen aan hun eigen ceremonies. Op het moment dat de missionaris na zijn dood op de poorten van de hemel klopte, heeft hij geen scharen veroverde zielen met zich mee kunnen brengen, als vrucht van het offer dat door hem tijdens zijn leven was gebracht. De Cheyennes wensten zich niet uitsluitend tot de katholieke variant van het christendom te bekeren.

⁷⁷ Zonder datum en plaatsvermelding, maar waarschijnlijk geschreven in het najaar van 1886. Voor meer informatie over de opvattingen van de indianen over de ziel, zie: Moore, *Cheyenne*, 208-209.

⁷⁸ De missieschool kreeg in de tijd van pater Van der Velden contracten voor een bepaald aantal kinderen. Deze contracten werden verstrekt door het Bureau of Indian Affairs. In de tijd dat de missie-activiteiten voorspoedig verliepen, waren er steeds rond de vijfenveertig kinderen toegestaan, hoewel de missionarissen graag meer hadden willen hebben. De extra kinderen die naar de school kwamen, moesten door de missie zelf worden onderhouden. Zie: correspondentie tussen Van der Velden en het BCIM, reel 19 en 21, 1889-1890.

⁷⁹ Een voorbeeld hiervan is te vinden in de brief die Van der Velden in januari 1891 aan zijn familie heeft geschreven. St. Labre's Mission, 5 januari 1891.

⁸⁰ St. Labre's Mission, 26 juli 1886.

⁸¹ Onder de blanke bevolking heeft hij naar eigen zeggen aanvankelijk veel als dokter opgetreden. Hierdoor kwam hij met hen op goede voet te staan en had een bron van inkomsten voor de missie, hoewel hij in principe steeds gratis medische zorg verleende.

⁸² St. Labre's Mission, oktober 1885.

⁸³ St. Labre's Mission, 21 maart 1886.

⁸⁴ Moore, *Cheyenne*, 273-274. Moore schreef hier over zowel de zuidelijke als de noordelijke Cheyennes.

Botsing van karakters¹

Theodore Roosevelt's ontmoeting met koningin Wilhelmina

• Jacques Geurts

Passagiers die zich in 1911 op de maidentrip van de *S.S. Rotterdam*, het vlaggeschip van de *Holland-Amerika Lijn*, naar New York inscheepten, vonden in de zeer luxueus gestoffeerde leeszaal van het schip, naast de gebruikelijke literatuur, ook een kleine brochure met de titel *With Roosevelt through Holland*.² Het boekje was geschreven door de in die tijd zeer bekende journalist van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC), M.J. (Rie) Brusse, die door zijn tijdgenoten niet alleen als journalist, maar ook als literator werd beschouwd. De geïnteresseerde lezer kreeg uit deze brochure een zeer positief beeld van de ontvangst die de oud-president van de Verenigde Staten, Theodore Roosevelt, in de lente van het jaar 1910 tijdens een rondreis door Nederland met onder andere een bezoek aan koningin Wilhelmina, ten deel was gevallen. Het bezoek aan Nederland was een onderdeel van een grote Europese reis, die Roosevelt kort na zijn aftreden als president van de Verenigde Staten gemaakt heeft. Zijn eigen, persoonlijke ervaringen heeft de president anderhalf jaar later, in oktober 1911, in een lange brief aan zijn Engelse vriend, de staatsman en historicus Otto Trevelyan, op schrift gesteld.³

De brochure van Brusse memoreert niet alleen het enthousiasme waarmee Roosevelt en zijn gevolg in Nederland ontvangen zijn, tegelijkertijd is het geschrift een meer dan extatische beschrijving van de mooiste steden, streken en bezienswaardigheden, die ons land in die jaren rijk was, en dit alles verlicht met prachtige pentekeningen. Bij elke stad, die Roosevelt bezocht of passeerde, kon Brusse het niet nalaten om ten behoeve van de Amerikaanse toeristen te wijzen op de attracties die er mogelijk waren. Zeker nu toch iedereen wist hoe groot de invloed van Nederland op de Verenigde Staten geweest was. Hij somt op: 'de Pilgrim Fathers hebben twaalf jaren in Leiden geleefd, Massachusetts heeft enkele generaties onder Nederlandse invloed gestaan, Connecticut en New York hebben

¹ Deze bijdrage is een vernieuwde en uitgebreide versie van een artikel uit een niet uitgegeven *Festschrift* voor Hardy Beekelaar bij zijn afscheid in 1995 als universitair hoofddocent Nieuwe Geschiedenis aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen: J. Geurts, 'Een presidentiële kater. Theodore Roosevelt's ervaringen met koningin Wilhelmina', in P.J.A.N. Rietbergen (red.), *Een Boekje voor Beekelaar. Zes opstellen, door collegae aangeboden aan G.A.M. Beekelaar* (Nijmegen 1995) 27-44, 119-125.

² M.J. Brusse, *With Roosevelt through Holland, decorated and illustrated with pen and ink sketches by J.G. Veldbeer* (Rotterdam 1911). Het boekje is uitgegeven bij de broers van Brusse, waar ook schrijvers als Jan Oudshoorn, Henriette Roland-Holst, J.H. Speenhoff en C.S. Adama van Scheltema onderdak hadden gevonden: A.J. Teychiné Stakenburg, 'Marie Joseph Brusse (1873-1941)', *Rotterdams Jaarboekje*, 8e reeks 2 (1974) 281-298; *Biografisch woordenboek van Nederland 2* (Amsterdam 1985) 81-83.

³ E.E. Morison (ed.), *The Letters of Theodore Roosevelt VII The Days of Armageddon 1909-1914* (Cambridge, Mass. 1954) 348-399. Roosevelt aan Trevelyan, 1 oktober 1911. Over Trevelyan: *Dictionary of National Biography 1922-1930* (Oxford 1937) 853-856.

oorspronkelijk tot de Nederlandse West Indische Compagnie behoord, de stichter van Rhode Island, Roger Williams, is in Nederland opgeleid en William Penn, naar wie Pennsylvania genoemd is, heeft een Nederlandse moeder. Men mag wel zeggen: HOLLAND, THE MOTHERLAND OF AMERICA'.⁴

In feite was dit boekje dus vooral bedoeld om de lezer duidelijk te maken hoe mooi 'Holland' wel niet was. Dat het land zonder meer een bezoek waard was. Vooral mogelijke Amerikaanse toeristen moesten weten dat de ook in de Verenigde Staten nog zeer populaire oud-president van Nederlandse afkomst - 'our own distant cousin Teddy of Delft' - intens van zijn reis door Nederland genoten had.⁵ Impliciet werd elke Amerikaan van Nederlandse afkomst opgeroepen ook eens het land van zijn voorouders te bezoeken, en dan het liefst uiteraard met de schepen van de *Holland-Amerika Lijn*, die sedert 1872 een geregelde dienst tussen New York en Rotterdam onderhield. Het boekje opent met een pentekening van een Nederlands galjoen met op de achterspiegel de afbeelding van een halve maan, een overduidelijke verwijzing naar het schip 'De Halve Maen' van Henry Hudson. Deze Engelse ontdekkingsreiziger in dienst van de Nederlandse Oost-Indische Compagnie was de eerste Europeaan die in september 1609 Manhattan ontdekte.⁶ Een permanente vestiging in 1624 betekende het begin van de stad Nieuw Amsterdam, het latere New York. Het boekje wordt heel toepasselijk afgesloten met een afbeelding van de *S.S. Rotterdam*, waarmee op zeer plastische wijze de cirkel voltooid werd. Met Nederlandse schepen was de reis der emigranten begonnen en met Nederlandse schepen zou hij beëindigd moeten worden.

De brochure was echter ook modern van opzet, zeker voor die tijd. De auteur begreep dat de Amerikanen zich geen knollen voor citroenen zouden laten verkopen en trachtte een aantal mythen, die over ons land de ronde deden, door te prikken. 'Nederland', zo liet hij de (Amerikaanse) lezer weten, 'is geen openlucht museum meer, waar iedereen en alles in het mooie verleden is blijven leven'.⁷ 'De Nederlanders zijn een waardig volk, maar het is onzin te denken dat alle Nederlanders sedert de 17^e eeuw steentrijk zijn, zoals ook niet elke Nederlandse emigrant van het Amerikaanse wonder geprofiteerd heeft en het hem voor de wind gegaan is. 'Bestaande (voor)oordelen moeten nu', aldus Brusse, 'maar eens bestreden worden. Nederland is geen anachronistisch land van molens, ophaalbruggen, klompen en oude klederdrachten. Ons land is een moderne natie met grote

⁴ Hoofdletters van Brusse, *With Roosevelt through Holland*, 15-16.

⁵ Delft als geboorteplaats is natuurlijk onzinnig. Ongetwijfeld wordt hier verwezen naar de *Pilgrim Fathers*, die om het juk van de Engelse staatskerk te ontvluchten eerst naar de Republiek gevlucht waren en vandaar vanuit Delft, feitelijk Delfshaven, via Plymouth op het schip de *Mayflower* hun beroemde overtocht ondernomen hadden. Misschien probeerde de auteur de oud-president ook in verbinding te brengen met de, voor de Amerikanen althans, stichter van de staat 'Holland', Willem van Oranje, die immers in Delft begraven ligt.

⁶ Giovanni de Verrazano, een Italiaan in Franse dienst, is waarschijnlijk de eerste blanke geest, die de baai van New York is binnengevaren. Zijn ontdekking had echter geen kolonisatie tot gevolg: S.E. Morison, *The European Discovery of America I. The Northern Voyages A.D. 500-1600* (New York 1971) 277-325.

⁷ Voor alle zekerheid deelt de auteur de Amerikaanse lezer mee, dat Brussel niet in Nederland en Nederland ook niet in België ligt: Brusse, *With Roosevelt through Holland*, 11.

industrieën, ons land wordt in de hele wereld ten voorbeeld gesteld en onze culturele beschaving overal bewonderd'.⁸

De rondreis van Roosevelt werd uiteraard ook in de kranten in de meest prachtige bewoordingen beschreven. Alle grote dagbladen hebben de president bij zijn aankomst op de voorpagina welkom geheten en zijn reis dagenlang uitgebreid gevolgd.⁹ Onze eigen geestkracht en karakter meende men in hem te herkennen. Hij preekte immers fatsoen, ijver en plichtsbetrachting, maar ook schrandereheid en eerlijkheid. En al was hij met 'een gouden lepel in de mond geboren', door de overwinning van zijn ernstige handicaps werd hij toch als een self-made man beschouwd. Volgens alle kranten was het een fantastische gebeurtenis en werd er geen wanklank vernomen. Helaas blijkt uit de brief van Roosevelt dat de bevolking reuze meegevalen, maar het bezoek aan koningin Wilhelmina, waar hij zeer naar uitgekeken had, reuze tegengevalen was. De vorstin had hem tijdens de ontvangst op paleis Het Loo diep beledigd en in zijn ogen elke aanspraak op maar enige koninklijke status verspeeld.

In dit artikel wordt duidelijk gemaakt hoe de ontvangst in Nederland geweest is en waarom Roosevelt zo negatief over koningin Wilhelmina geoordeeld heeft.

Theodore Roosevelt

Ofschoon adel in de Verenigde Staten ontbreekt, laten blauw bloed en gekroonde hoofden de Amerikanen niet onverschillig. Ook Theodore Roosevelt en zijn verre verwant, de latere president Franklin Delano Roosevelt (FDR) waren er door gefascineerd. Ondanks het protocol, dat altijd erg vermakelijk werd gevonden, hadden zij de flair om ongedwongen met hoge gasten om te gaan. Amerika was immers een democratie. Met name FDR sprak vorsten en presidenten onmiddellijk met hun voornaam aan. Alleen koningin Wilhelmina werd enigszins formeler tegemoet getreden, ofschoon hij haar in zijn persoonlijke brieven aanschreef met 'Minie'.¹⁰

Beiden, zowel Theodore als Franklin Roosevelt, waren trots op hun Nederlandse afkomst, omdat de afstamming wees naar een van de oude families die Nieuw-Amsterdam gesticht hadden. Het 'Nederlandschap' verleende, althans in deze decennia, veel prestige en betekende niet alleen handelsinzicht en koopmanschap, maar ook een democratische geest, tolerantie, burgerzin, gemeenschaps-

⁸ Het is overigens wel opvallend dat op dezelfde pagina's afbeeldingen van een landschap met molens en twee meisjes uit Marken in oude klederdracht worden afgebeeld: Brusse, *With Roosevelt through Holland*, 7-11. Overigens bestaat meer dan een derde van het boekje uit afbeeldingen van de bekende molens, klederdrachten, pittoreske gebouwen en kerken, doorkijkjes, en landelijke toeristische trekpleisters als de kaasmarkt te Alkmaar en de bollenvelden bij Haarlem.

⁹ Voor deze bijdrage zijn de volgende dagbladen bestudeerd: *Amsterdamsche Courant*, *Nieuwe Rotterdamse Courant* en *het Algemeen Handelsblad*, d.d. 15 april-10 mei 1910.

¹⁰ Voor de persoonlijke relatie tussen Wilhelmina en Roosevelt: A.E. Kersten, 'Wilhelmina and Franklin D. Roosevelt: A Wartime Relationship', in C.A. van Minnen-J.F. Sears (eds), *FDR and his contemporaries. Foreign Perceptions of an American President* (New York 1992) 85-96, 226-228; Idem, 'Tijdsdocument. Wilhelmina en president F.D. Roosevelt: een persoonlijke briefwisseling, 1939-1945', in *Jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek 1994* (Den Haag 1995) 111-125. Zie ook: W.D. Hassett, *Off the Record with FDR, 1942-1945* (New Brunswick 1958) 76-77.

plicht, ijver en netheid.¹¹ Idealen die door het in deze jaren populaire boek *The Rise of the Dutch Republic* (1856) van de historicus John Lothrop Motley over de strijd 'voor democratie en religieuze tolerantie' tegen Spanje versterkt werden. Bovendien gold de Nederlandse stadhouder-koning Willem III, die de *Bill of Rights* en daarmee de rechten van de Engelse onderdanen erkend had, als stralend voorbeeld.¹²

In zijn jeugd was Theodore Roosevelt een zwak en ziekelijk jongetje, dat onder meer aan een ernstige vorm van astma leed.¹³ Zijn leven lang heeft hij deze aandoening, die hij als een psychische vernedering ervoer, willen compenseren met lichamelijke en geestelijke daadkracht. Hij bokste dagelijks, deed aan paardrijden, schieten en veel sport. Zodra hij maar even tijd had was hij op zijn eigen ranch in het 'Wilde Westen' - de *Bad Lands* van Dakota - te vinden, waar hij met de cowboys meetrok, veedieven bestreed en op grizzlyberen jacht maakte.¹⁴ Wanneer hij niets te doen had, trok hij zich met zijn boeken terug, waarbij hij vooral de werken van grote historici en schrijvers bestudeerde.¹⁵

Na zijn rechtenstudie stortte Roosevelt zich onmiddellijk in de politiek en nam al spoedig binnen de Republikeinse partij een steeds belangrijker plaats in. In *politics* was hij sterk van een complexe rassenideologie doordrongen, hetgeen echter geen biologische verdeling van de mensheid betekende. De term 'ras' was in deze jaren namelijk zo vaag, dat hij met 'natie' of 'volk' inwisselbaar was. Het Westerse blanke ras had een zodanig politieke, economische, technische en militaire voorsprong op de primitieve volkeren, dat het daardoor ook de plicht had om de anderen beschaving bij te brengen. In zijn ogen moest een krachtige overheid niet alleen het algemeen belang van het land, maar ook de historische opdracht van de

¹¹ De meeste voorouders van de Roosevelts waren echter van Britse afkomst, en verder was er een scheutje bloed uit Wales, Schotland, Ierland, Frankrijk en Duitsland aanwezig, waardoor vrijwel het enige 'Nederlandse' hun familienaam was: F. Freidel, 'The Dutchness of the Roosevelts', in J.W. Schulte Nordholt-R.P. Swierenga (eds), *A bilateral Bicentennial. A History of Dutch-American Relations, 1782-1982* (Amsterdam 1982) 149-167.

¹² Over Motley zie O.D. Edwards, 'John Lothrop Motley and the Netherlands', in *A bilateral Bicentennial*, 171-198; R. Fruin, 'Motley's Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden (1584-1619)', in P.J. Blok, e.a., *Robert Fruin's Verspreide Geschriften. Met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap III* ('s-Gravenhage 1903) 118-224; Freidel, 'The Dutchness of the Roosevelts', 156-157.

¹³ Uit het grote aantal boeken over Theodore Roosevelt zijn, tenzij anders vermeld, de volgende werken bestudeerd: H.K. Beale, *Theodore Roosevelt and the Rise of America to Power* (Third edition, Baltimore-London 1983); D.H. Burton, *Theodore Roosevelt: Confident Imperialist* (Philadelphia 1968); W.H. Harbaugh, *The Life and Times of Theodore Roosevelt* (London-New York 1975); J.M. Blum, *The Republican Roosevelt* (London-New York 1975); G.W. Chessman, *Theodore Roosevelt and the Politics of Power* (Boston 1969); L.L. Gould, *The Presidency of Theodore Roosevelt* (Kansas 1991). Zie ook: M. van Rossem, *De Verenigde Staten in de twintigste eeuw* (Utrecht 1984) 39-53.

¹⁴ D.G. McCullough, *Mornings on Horseback* (New York 1981); E. Morris, *The Rise of Theodore Roosevelt* (New York 1979) 33-79.

¹⁵ Roosevelt schreef aan Trevelyan dat hij tijdens zijn rondreis door Europa eindelijk kon profiteren van zijn zeer uitgebreide kennis van de geschiedenis. Overal was men diep onder de indruk van zijn specifieke kennis van de historie van het eigen land: Harbaugh, *The Life and Times of Theodore Roosevelt*, 269-274. Zie voor de interesse die Roosevelt voor de geschiedenis had: K. Roosevelt, *A Sentimental Safari* (New York 1963) 270-274.

natie voorstaan. Dit betekende onder meer dat het blanke Amerikaanse ras uit zelfbehoud de Europese invloed in Zuid- en Midden-Amerika moest verdrijven.¹⁶

Hij was dan ook een voorstander van een actieve buitenlandse politiek. De Verenigde Staten hadden op basis van deze rassentheorie in zijn ogen een specifieke lotsbestemming. Iedere natie moest zich een plaatsje onder de zon bevechten en de Verenigde Staten waren bij uitstek geschikt om een grote rol op het wereldtoneel te spelen. Tijdens de Spaans-Amerikaanse oorlog (1898), die hijzelf min of meer had ontktend, nam hij ontslag als onderminister van Defensie en voerde aan het hoofd van een groepje cavaleristen, de Rough Riders, een wilde charge uit tegen een door de Spanjaarden verdedigde heuvel te Cuba.

Na één termijn als gouverneur van New York, werd hij in 1900 tot vice-president gekozen, maar door de moord op William McKinley een jaar later al president van de Verenigde Staten, de jongste tot dan toe. Ook als staatshoofd stond hij een krachtdadige buitenlandse politiek voor. Onder meer steunde hij een opstand tegen de regering van Columbia, om op die wijze de door het nu onafhankelijke Panama zo gewenste kanaalverbinding tussen de Atlantische en Stille Oceaan tot stand te brengen. In 1904 kondigde hij bij de Roosevelt-Corollary (aanvulling op de Monroe-doctrine) aan, dat de Verenigde Staten zouden mogen optreden in alle landen die zelf geen orde op zaken konden stellen.¹⁷ Toch begreep Roosevelt dat hij niet altijd met de "Big Stick" kon zwaaien. Als praktisch president wist hij zijn oorlogszucht vaak ook uitstekend in toom te houden. Zo werd hem voor zijn bemiddeling in de Russisch-Japanse Oorlog (1905) de Nobelprijs voor de vrede toegekend.

In 1904 werd Roosevelt op eigen kracht tot president gekozen, maar hij beloofde de kiezers tegelijkertijd dat hij onder geen beding een derde nominatie zou aanvaarden. Als zijn opvolger schoof hij in 1908 met succes zijn oude vriend William Howard Taft naar voren, omdat hij meende dat deze dezelfde progressieve ideeën zou voorstaan.¹⁸ Tijdens zijn laatste jaar als president groeide bij Roosevelt de gedachte om na zijn presidentschap als ontspanning in Afrika te gaan jagen, waarmee hij tegelijkertijd de nodige afstand tot de politiek van zijn opvolger kon nemen. Onmiddellijk na de ambtsaanvaarding van Taft begon hij met de

¹⁶ Ondanks zijn rassentheorie was Roosevelt een verklaard tegenstander van discriminatie: Th.G. Dyer, *Theodore Roosevelt and the Idea of Race* (Baton Rouge 1980) m.n. 28-32. Zie voor de invloed van 'ras' op zijn buitenlandse politiek: Raimund Lammersdorf, *Anfänge einer Weltmacht. Theodore Roosevelt und die transatlantischen Beziehungen der USA 1901-1909* (Berlin 1994).

¹⁷ Vgl. R.H. Collin, *Theodore Roosevelt, Culture, Diplomacy and Expansion: a new View of American Imperialism* (Los Angeles 1985).

¹⁸ Onmiddellijk na zijn verkiezing tot president bleek Taft voor Roosevelt toch niet de meest geschikte kandidaat te zijn en ontstonden er fricties over het politieke beleid. Zelfs de beide echtgenoten vlogen elkaar in de haren. Zijn irritatie over de conservatieve politiek van Taft ging zelfs zover dat Roosevelt zich in 1912 opnieuw voor de Republikeinse Partij kandidaat wilde stellen. Toen de leiding dit afwees, richtte hij zijn eigen partij op met zichzelf als onafhankelijke kandidaat. De ruzie tussen beide Republikeinen maakte het de Democratische kandidaat Woodrow Wilson erg gemakkelijk om de overwinning te behalen: Gould, *The Presidency of Theodore Roosevelt*, 285-298.

voorbereiding en in de zomer van het jaar 1909 vertrok hij naar Afrika, waar hij tien maanden op groot wild joeg.¹⁹

Zijn spectaculaire acties op zowel binnenlands als buitenlands terrein hadden hem intussen tot een held gemaakt en niet alleen voor de Amerikanen. Door zijn actief, soms zelfs dramatisch, ingrijpen in Europese aangelegenheden was hij voor velen het symbool van het energieke Amerika.²⁰ Een goede vriend van Roosevelt maakte jaren later de opmerking dat zijn naam, of het nu in Patagonië of Peking was, 'means America, Americanism, Freedom, the ideals on which the nation has been supported to rest'.²¹ Kortom Roosevelt was volgens velen een dapper man, moedig, charmant en vol humor²², maar ook zelfingenomen, brutaal en overtuigd van zijn gelijk. Hij hield van oorlog: in dienst van de natie iets groots verrichten, daar draaide volgens hem het leven om.²³ Daarom was hij ook van de juistheid van het Amerikaanse staatsysteem overtuigd, waar president en Congres door het volk gekozen en gecontroleerd werden. Het democratisch systeem was hem heilig, ofschoon hij weinig vertrouwen had in het politieke inzicht van de massa. In meerderheid waren de staatsburgers voor hem slechts potentiële ordeverstoorers met de plicht eens in de vier jaren het landsbestuur op haar daden te beoordelen.

Een vorstelijke Europese tour

De rondreis door Europa, aansluitend op zijn Afrikaanse safari, was niet bij toeval tot stand gekomen. Oorspronkelijk wilde Roosevelt vanuit Afrika rechtstreeks naar Engeland reizen. In 1908 had de kanselier van de Universiteit van Oxford, Lord Curzon, hem namelijk verzocht de prestigieuze Romanes-lezing te houden, een verzoek waarin Roosevelt een erkenning van zijn wetenschappelijk werk zag.²⁴ Toen bekend werd dat de president in Oxford zou spreken, nodigde ook de Sorbonne-universiteit hem uit. Daarop verzocht de Duitse ambassadeur bij de Amerikaanse regering, Hermann Speck von Sternberg, een goede vriend van Roosevelt, hem een gastcollege aan de Universiteit van Berlijn te verzorgen, waarbij Sternberg liet doorschemeren dat zijne majesteit de keizer zich bij een weigering ernstig beledigd zou voelen. Hij hoefde niet bang te zijn. Roosevelt ging met plezier op beide uitnodigingen in. Nu was het hek van de dam. De koning van Italië liet weten dat hij zonder meer aannam, dat de president en zijn gevolg bij hun

¹⁹ Roosevelt zelf heeft over deze safari een boek geschreven: *African Games Trails* (1913). Ook zijn zoon Kermit heeft zijn ervaringen over deze reis verwoord: K. Roosevelt, *A Sentimental Safari* (New York 1963).

²⁰ Onder meer greep hij in bij de Europese interventie in Venezuela in 1903, in China en bij de Frans-Duitse strijd om Marokko. Zie Lammersdorf, *Anfänge einer Weltmacht*, passim.

²¹ Geciteerd naar Gould, *The Presidency of Theodore Roosevelt*, 298.

²² Over een cartoon in Punch, waarin getekend stond dat op de leeuwen van Trafalgar Square niet gejaagd mocht worden, kon hij zeer smakelijk lachen: Pringle, *Theodore Roosevelt*, 364.

²³ De uitspraak "no triumph of peace is quite so great as the supreme triumph of war" spreekt boekdelen. Intriest is zijn opmerking bij de dood van zijn zoon Quentin in Frankrijk tijdens WO I: "It's very dreadful that he should have been killed, (but) it would have been worse if he had not gone". *Encyclopedia Americana* 23 (Connecticut 1989) 774-781.

²⁴ George John Romanes (1848-1894), hoogleraar te Oxford, stichtte in 1891 deze lezingencyclus, waar jaarlijks "a man of eminence" het woord diende te voeren over een literair of wetenschappelijk onderwerp. De eerste spreker was in 1891 de toenmalige minister-president Gladstone. *Dictionary of National Biography* XVII (London 1909) 177-182.

doortocht door Italië Rome zouden aandoen. Vervolgens moest Roosevelt de Oostenrijkse keizer toezeggen zowel Wenen als Boedapest te zullen bezoeken. De Noren lieten daarop weten zich voor altijd beledigd te voelen als Roosevelt de hem toegekende Nobelprijs voor de vrede niet in ontvangst zou komen nemen.

Het gevolg laat zich raden. Ook Zweden, Denemarken, België en Nederland vroegen naar zijn komst, waarbij laatstgenoemd land, gezien Roosevelt's afkomst, aldus de president, een soort "proprietorship" claimde. De enige landen die hij weigerde te bezoeken waren Zwitserland en Rusland. Zwitserland omdat hij dan een viering van Calvijn zou moeten bijwonen, hetgeen uit politieke overwegingen niet mogelijk was. Hij zou dan ongetwijfeld katholieke landen als Frankrijk en Italië en zeker de Paus, bij wie hij in audiëntie ontvangen zou worden, tegen het hoofd stoten. Roosevelt kon niet bevroeden dat zijn voorgenomen bezoek aan de paus tot een openlijke ruzie over het optreden van een Amerikaanse groep protestantse Methodisten zou leiden. Deze zendelingen trachtten namelijk al jaren de inwoners van Rome te bekeren, waarbij zij opmerkingen als 'de paus is de hoer van Babylon' niet schuwden. Pius X verwachtte dat Roosevelt actie zou ondernemen, maar deed dit op een zodanige botte wijze, dat de president weigerde en zijn bezoek aan 'deze brave, geestelijk beperkte parochiepriester' annuleerde.²⁵

Ook weigerde hij naar Rusland te gaan, al had de tsaar hem hartelijk voor een bezoek uitgenodigd. Vooral de bezetting van Finland en het brute optreden van de autoriteiten tegen Joodse en liberaal denkende burgers, kortom het ijzeren despotisme van de Russische regering, wees hij ten stelligste af.²⁶

Zijn herinneringen heeft Roosevelt, zoals gezegd, anderhalf jaar later op schrift gesteld. Deze brief was echter zo persoonlijk dat het, aldus de oud-president, "out of the question" was dat de inhoud openbaar mocht worden. Hooguit als iedereen die bij name genoemd werd al lang overleden zou zijn. Hij verzocht Trevelyan in feite om de brief te vernietigen. Wegens deze geheimhouding geeft het schrijven een zeer helder en vermakelijk beeld van Roosevelt's opvattingen over de verschillende Europese volkeren, hun koningen en presidenten en uiteindelijk ook over democratie en autoritaire bestuurssystemen. Uiteindelijk zegt de brief veel, zo niet alles over Roosevelt zelf.

In de eerste plaats vallen zijn opvattingen over "the white's man burden" op. In Egypte kiest hij zonder meer de kant van de Engelse kolonisator. De Egyptische nationalist betitelt hij als "noisy, ordinary, decadent and quite hopeless". De inwoners van dat land zijn in zijn ogen nog lang niet in staat zichzelf te besturen en zouden daarom loyaal aan het beschavingsoffensief van de blanke man moeten meewerken. Naderhand zou hij bij de begrafenis van de Engelse koning George V,

²⁵ Hoewel Roosevelt zich in religioziteit zo neutraal mogelijk opstelde, kon hij het niet nalaten er op te wijzen dat Paus Paulus IV in 1555 voor het eerst systematisch tot segregatie van Joden en andersdenkenden was overgegaan: "The Home of the Ghetto". *Letters VII*, 354-358; J.L. Gardner, *Departing Glory. Theodore Roosevelt as ex-president* (New York 1973) 150-151; Pringle, *Theodore Roosevelt*, 363-366.

²⁶ Het is de vraag in hoeverre dit gelegenheidsargumenten zijn. Zolang Rusland de Amerikaanse Open Door-policy in China ondersteunde, rekende hij het land, zo schreef Roosevelt in 1898, tot de beschaafde naties. Toen echter enige jaren later de Anglo-Amerikaanse belangen in het Verre Oosten door Rusland werden bedreigd, veranderde die houding geheel. De overwinning van de Japanse vloot in 1905 werd dan ook hartelijk toegejuicht: Beale, *Theodore Roosevelt*, 260-299.

die tijdens Roosevelt's verblijf in Noorwegen gestorven was, de Engelse regering nog eens op hun verantwoordelijkheid voor het bestuur van Egypte en Soedan wijzen. In het belang van de "civilization" moesten zij hun plicht blijven vervullen.²⁷

In de brief aan Trevelyan komen ook zijn moraliserende denkbeelden ter sprake. Steeds weer benadrukt Roosevelt de plicht, hamert hij op de inzet van ieders capaciteiten om zo het leven en de natie te vervolmaken. Voortdurend spoort hij de jonge generaties aan om politiek werkzaam te zijn, het beste uit zichzelf te halen.

De zelfingenomenheid van Roosevelt komt tot uiting in zijn mening over het succes van zijn lezingen. Zijn voordracht aan de Sorbonne getiteld *Citizenship in a Republic* werd echter als een niemendalletje beschouwd, ook al juichten de Franse kranten over zijn opmerking dat in een Republiek, zoals in de Franse en Amerikaanse, de inzet van iedere individuele burger voor de politieke koers van het land belangrijk was, waarmee hij te kennen gaf elk erfelijk en autocratisch systeem af te wijzen.²⁸ Helaas was men in Engeland evenmin onder de indruk van zijn Romaneslezing *Biological Analogies in History*, waarin Roosevelt de evolutie binnen de dierenwereld vergeleek met de opkomst en ondergang van de Europese landen. De aartsbisschop van York kwalificeerde desgevraagd de inhoud met een 'Beta Minus', maar de spreker met een 'Alpha Plus'.²⁹ Een enigszins teleurgestelde Roosevelt verdedigde zich met de opmerking dat de inhoud veel beter zou geweest zijn, als hij niet op advies van een goede vriend, Henry Orban, directeur van het *Natural Museum of Science*, een aantal passages geschrapt had. Deze verklaarde echter naderhand dat 'daarmee een zekere oorlog tussen de Verenigde Staten en enkele genoemde regeringen vermeden was'.³⁰

Van de andere kant krijgt men ook een helder beeld van de dagelijkse gebeurtenissen tijdens deze reis. Veelvuldig verbaasde Roosevelt zich er over, dat hij overal ontvangen werd alsof hij nog president van de Verenigde Staten was. Hij was toch een gewoon burger, een privé-persoon, maar je proeft uit zijn woordkeus dat hij ervan genoot en dat hij de 'vorstelijke' ontvangst in feite terecht vond. Toch nam hij al die eerbewijzen, aldus zijn zoon Kermit, ook niet al te serieus.³¹

Roosevelt vond in het algemeen de royalty in Europa, op koningin Wilhelmina na, wel aardig. Maar ja, zo schreef hij aan Trevelyan, 'zij gedragen zich zo netjes, omdat zij in mij het gevaar van de republiek zien, iets dat in hun land natuurlijk ook mogelijk is'. Bovendien was hun positie toch nergens op gebaseerd. De macht van een constitutioneel monarch was, aldus Roosevelt, niet meer dan die van een gesublimeerde Amerikaanse vice-president. Van de andere kant voelde hij dat zij hem toch als een soort barbaar beschouwden, terwijl hij van zijn kant geen al te hoge dunk van hun intellectuele niveau had: 'there was no use trying to talk of books'.³²

Vanuit die optiek en zijn Amerikaanse achtergrond is het begrijpelijk dat Roosevelt zich vaak niets van het protocol aantrok. Zo wees hij een uitnodiging van

²⁷ K. Roosevelt, *A Sentimental Safari* (New York 1963) 274-275.

²⁸ J.L. Gardner, *Departing Glory. Theodore Roosevelt as ex-president* (New York 1973) 151-152.

²⁹ In Nederlandse cijfers zou dit een 6- en een 10+ betekenen.

³⁰ Pringle, *Theodore Roosevelt*, 365-367. In zijn brief aan Trevelyan rept Roosevelt met geen woord over deze teleurstelling: *Letters VII*, 396-397.

³¹ K. Roosevelt, *A Sentimental Safari* (New York 1963) 274-275.

³² H.A. Pringle, *Theodore Roosevelt*, (derde druk, San Diego 1984) 326-329.

de keizer van Oostenrijk, Frans-Joseph, om mee te gaan jagen van de hand. Dit tot ontzetting van het hof, omdat een dergelijke invitatie zonder meer als een bevel beschouwd werd. Een andere keer maakte hij zich bij de begrafenis van de Engelse koning ontzettend vrolijk(!) over de commotie die de Franse minister van Buitenlandse Zaken Pinchon maakte over de vraag wie van hen beiden de ereplaats in het rijtuig mocht bezetten. Ook had hij het grootste plezier over de klacht van de Russische gezant dat Roosevelt, 'niet eens een excellentie', in Denemarken in dezelfde kamer van het koninklijke paleis had mogen overnachten als de tsaar de zomer tevoren. Soms vond hij de regels belachelijk. Onder meer toen tijdens een diner aan het Duitse hof de gasten het water uit de vingerkommetjes gebruikten om hun mond te spoelen en het daarna weer uit te spugen. Of de keer dat hij als oud-president wel in het koninklijk paleis in Berlijn mocht overnachten, maar zijn vrouw protocollair elders moest verblijven. Zijn wraak was echter zoet, want hij weigerde naderhand met veel genoegen om enkele foto's te signeren, waarop de keizer de nogal indiscrete tekst had geschreven: 'When we shake hands, we shake the world'.

De brief staat ook vol met persoonlijke opmerkingen over de staatshoofden die hij ontmoet had. Zo had hij voor de koninklijke familie van Italië, koning Victor Emmanuel II en zijn echtgenote koningin Helena, grote achting. Zij hadden tenminste het intellectuele niveau dat Roosevelt waardeerde. De Belgische koning was eveneens een intelligente figuur. Keizer Frans-Joseph van Oostenrijk daarentegen was in zijn ogen weliswaar een gentleman, maar niet echt een capabele bestuurder en dat gold ook voor de Franse president Briand. Ook had hij een uitgesproken mening over de functie van het koningsschap. Roosevelt vond het maar een kunstmatige instelling. De vorsten hadden in zijn ogen slechts een symbolische taak en in feite was hun leven saai en nutteloos, want echte bestuursinvloed bezaten zij niet meer. Omdat de meeste vorsten zich daarbij neergelegd hadden, waren zij in zijn ogen grote slappelingen. Toch had hij voor de meesten nog wel enig respect, omdat zij binnen het kader van hun mogelijkheden er het beste van probeerden te maken. Wel kon hij het niet nalaten op hun onderlinge jaloezie te wijzen. Vooral de Duitse keizer had regelmatig van zijn minachting voor sommige staatshoofden laten blijken.

De ontvangst in Nederland

De reis van Roosevelt door Nederland is, zoals vermeld, in de brochure *With Roosevelt through Holland* uitgebreid beschreven. Brusse mocht namelijk als enige Nederlandse journalist - naast de vaste Amerikaanse verslaggevers - de tocht van Roosevelt in diens privé-trein meemaken.³³ Ongetwijfeld had dit met zijn journalistieke kwaliteiten te maken, die Beaupré, de Amerikaanse gezant in Nederland, niet ontgaan waren. Zijn mnemotechniek stelde hem namelijk in staat om gesprekken in al hun directheid weer te geven. Tegelijkertijd had hij echter ook de literaire kwaliteiten om de gebeurtenissen in prachtige sfeertekeningen uit te

³³ Als een der eerste presidenten beseftte Roosevelt dat de kranten een ideaal instrument waren om zijn politiek in het centrum van de belangstelling te plaatsen. Hij onderhield dan ook nauwe contacten met talrijke journalisten en schrijvers: E. Juergen, *News from the White House: The Presidential Press Relationship in the Progressive Era* (Chicago 1981). Zijn neef Franklin Delano Roosevelt zou in zijn beroemde "fire-side chats" op dezelfde wijze van de radio gebruik maken.

beelden. Dat koningin Wilhelmina, wier statiebezoeken hij in de NRC steeds uitgebreid beschreef, kort tevoren op een van zijn bijdragen positief gereageerd had, zal eveneens een rol gespeeld hebben.³⁴

Voor de grote concurrent van de NRC, *Het Algemeen Handelsblad* (AH), was de geslaagde 'infiltratie' een zware slag.³⁵ Hoofdredacteur Charles Boissevain was namelijk bekend geworden door zijn schetsen en indrukken van de Verenigde Staten, waarin hij, eerst in het tijdschrift *De Gids* en naderhand in *Het Algemeen Handelsblad*, Amerika als hét voorbeeld aanhaalde om het Nederlandse volk zelfvertrouwen te geven.³⁶ Om de negatieve verhalen over de Amerikaan als cultuurloze materialist met zijn conformisme, gelddorst, huichelarij en vulgariteit te doorbreken, werd hij door Boissevain nadrukkelijk geportretteerd als iemand met een jeugdige vitaliteit en overmoed, waaraan het de Europeanen wel eens ontbrak. Amerika als het tegenbeeld van het onbeschaafde Europa en als het land waar een nieuw begin nog mogelijk was.³⁷ Nu Roosevelt op bezoek kwam 'met zijn energie, wilskracht en vitaliteit' was het noodzakelijk dat ook het AH een extra-bijdrage aan het bezoek kon leveren. De idee dat de NRC het alleenrecht op de reis van Roosevelt zou hebben, zorgde voor grote drukte op de redactie burelen en tot grote vreugde van Boissevain was Roosevelt uiteindelijk bereid de inwoners van Amsterdam, 'de moederstad van New York', en niet die van Rotterdam toe te spreken.³⁸

Brusse was er zelf ook trots op dat hij tot het gezelschap van de president was doorgedrongen.³⁹ Uitgebreid en zeer beeldend beschrijft hij hoe een opgewonden menigte aristocraten in Brussel wist door te dringen tot het vertrek waar Roosevelt zat te lunchen, waarbij exotische planten en een voliëte omvergelopen werden. Brusse maakte van de chaos gebruik om definitief mee te mogen reizen. Bij het vertrek uit de Belgische hoofdstad volgt een van die beschrijvingen waarom hij zo beroemd was: 'Roosevelt is niet al te groot, maar ziet er met zijn vierkante schouders en kaarsrechte houding sterk en kerngezond uit. Hij is eenvoudig gekleed in een zwarte jas, waarbij zijn gebruide gezicht sterk afsteekt. Maar wat het meeste opvalt is zijn fascinerend, levendig gelaat, met die bijziende ogen omringd door kraaietootjes. De president', zo vervolgt Brusse, 'kijkt vrolijk rond en dringt zich

³⁴ Zijn bekendheid was in 1903 begonnen met een raak portret van een elfjarig jongetje dat door diefstal met de justitie in aanraking was gekomen en onder toezicht gesteld was. Later werden deze afleveringen onder de titel *Boesje. Naar het leven verteld* gebundeld. Ook zijn reportages over een mijnramp bij het Duitse Hamm in 1908 hadden diepe indruk gemaakt: Teychiné Stakenburg, 'Marie Joseph Brusse' 281-298; *Biografisch Woordenboek van Nederland 2* (Amsterdam 1985) 81-83.

³⁵ Voor de concurrentiestrijd tussen de verschillende kranten zie: M. Schneider-J. Hemels, *De Nederlandse krant 1618-1978. Van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (vierde druk, Baarn 1979) 150-163.

³⁶ Voor *De Gids* zie: A. Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie. Hoe Nederland Amerika ontdekte* (Amsterdam 1989) 6-29. Naderhand zijn de reisbeschrijvingen van Boissevain gebundeld onder de titel *Van 't noorden naar 't zuiden*, 2 dln. (Haarlem 1881-1882).

³⁷ K. van Berkel, 'Amerika als spiegel van de Europese cultuurgeschiedenis', in Idem (ed.), *Amerika in Europese ogen*, 9-27. Vgl. P.J.A.N. Rietbergen, *Dromen van Europa, een Cultuurgeschiedenis* (Amersfoort 1994).

³⁸ AH, 29 april 1910. Zie de uitgebreide literatuuropgaven bij A. Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie*, passim en K. van Berkel (ed.), *Amerika in Europese ogen. Facetten van Europese beeldvorming van het moderne Amerika* (sGravenhage 1990).

³⁹ Het navolgende is, tenzij anders vermeld, uit Brusse, *With Roosevelt through Holland*, passim.

met moeite, maar glimlachend en vriendelijk knikkend door de grote menigte. Tenslotte zwaait hij met zijn hoge hoed. De talrijke Amerikaanse dames die aanwezig zijn, werpen hem met tranen in de ogen kushandjes toe. Wanneer hij eindelijk in zijn salonrijtuig is aangekomen, tikken zij enthousiast op de ruiten en sommigen drukken zelfs hun lippen tegen de ramen. Roosevelts gezicht splitst dan in een brede grijns open en lacht hen met zijn verblindende tanden hartelijk toe.⁴⁰

Wanneer de trein ons land nadert kan eindelijk de Nederlandse afkomst van de president uit de doeken gedaan worden. Het is immers de afstamming die vele Amerikanen moest overtuigen om ook eens naar hun vaderland af te reizen. Bij de aankomst in Roosendaal, waar de Amerikaanse gezant Beaupré Roosevelt welkom heet, roept de president eerst de journalisten in zijn coupé bijeen en vertelt hen, dat hij blij is eindelijk in "the Home of my Forefathers" te zijn. Dan stapt hij het perron op en is duidelijk zeer geëmotioneerd als hij hoort hoe zijn naam in het Nederlands wordt uitgesproken.

De reis door Nederland geeft Brusse ook de kans om bladzijden lang de schoonheid van ons land te bezingen. 'Het is natuurlijk erg jammer dat de mooiste kunstschaten in vroeger jaren aan het buitenland verkocht zijn - ook aan de Verenigde Staten - maar', zo maakt hij de president duidelijk, 'de overblijvende werken zijn voor alle zekerheid in musea tentoongesteld, zodat iedereen ze rustig kan komen bewonderen'. De reis moet Roosevelt duidelijk maken dat de natuurlijke omgeving sedert de 17e eeuw niet veranderd is. Hij wijst de president op de Romaanse kerken, de Gotische torens, het Nederlandse polderland, de gezonde veestapel en de activiteiten op rivieren en kanalen. En natuurlijk beschrijft hij 'ons' gevecht tegen de elementen met de windmolens en de moderne dijken, die de mensen tegen de zee moeten beschermen. Daarmee wordt tegelijkertijd de mythe van het vingertje van Hans Brinker doorgeprikt. Tevens wijst hij de president op de technische kundigheden van de Nederlanders zoals deze in dijken, bruggen, viaducten en gebouwen te zien zijn. Ook refereert hij aan de handelscontacten, die weliswaar welvaart brachten, maar ook tot vele oorlogen geleid hebben. Het gevecht met de zee heeft, aldus Brusse, het Nederlandse karakter gevormd, misschien ernstig en vroom, maar ook vasthoudend en ingenieus in het oplossen van problemen.

De dagdromerij wordt onderbroken door een tussenstop bij 's-Hertogenbosch. De zeer hartelijk ontvangst aldaar verrast Roosevelt blijkbaar opnieuw en opgetogen vertelt hij de toegestroomde menigte, dat hij trots op de Nederlanders is, de pioniers van de Amerikaanse natie. Hij eindigt met een duidelijk correct 'Ik dank U', waarna een minutenlange ovatie volgt. Daarna vervolgt de trein zijn reis en Brusse zijn beschrijving van de schoonheid van het landschap, waar zij doorheen reizen: de trage open rivieren en het drukke waterverkeer. Bij de doortocht door Nijmegen wijst de journalist op het uit de Romeinse tijd stammende gedeelte van de stad, dat in de vorm van een amfitheater(!) op zeven heuvelen

⁴⁰ Ook de andere kranten geven bij gebrek aan de mogelijkheid om foto's te plaatsen, regelmatig beschrijvingen van zijn postuur, kledij, optreden enz. De AC voegde er eens aan toe, dat Roosevelt "quit a Dutchman" was: AC, 122, 30 april 1910.

gebouwd is.⁴¹ Op weg naar Arnhem, herhaalt hij nog eens dat Nederland geen vaudeville-theater meer is, maar een modern land en zeker geen primitief volk, hooguit nog ergens in de periferie of op eilanden als Volendam en Marken. Maar onmiddellijk maakt hij hier gebruik van om in een toeristisch excurs op de fraaie bouw van de vissersschepen en de kledij van de inwoners te wijzen. Opnieuw lijkt zijn boekje dan op een van die moderne brochures om toeristen te trekken.

Te Arnhem wacht een kamerheer van de koningin, baron Taets van Amerongen, Roosevelt op om hem per auto naar het paleis Het Loo te brengen. De echtgenoot van koningin Wilhelmina, prins Hendrik, begroet het gezelschap op het bordes, terwijl de vorstin hen in de vestibule ontvangt.⁴² Gezamenlijk gebruiken zij de lunch in een, volgens alle Nederlandse kranten, zeer hartelijke sfeer. Vervolgens vertrekt Roosevelt, nu in gezelschap van prins Hendrik, per koets naar station Apeldoorn, waar vele bewonderaars door het kopen van een treinkaartje tot het perron hadden weten door te dringen.

De reis naar Amsterdam gebruikt Brussen om de natuur van de Veluwe en de stad Utrecht met haar Dom, haar kloosters en Universiteit te bezingen. Uiteraard worden ook de mooiste plekjes langs de Eecht gememoreerd. Tot slot komt hij superlatieven te kort om Amsterdam te beschrijven. Stad van Vondel, Rembrandt en Huyper, met haar wereldberoemde musea en mooie grachten.. Maar ook wordt Roosevelt het moderne van Amsterdam duidelijk gemaakt: achter de gevels van de statige zeventiende-eeuwse herenhuizen klopt het financiële hart van Nederland met zijn beroemde diamant-, tabaks- en scheepvaartindustrie.

De ontvangst in Amsterdam is eveneens grandioos. Door overvolle straten met juichende inwoners rijdt Roosevelt eerst naar de Nieuwe Kerk, waar hij het graf van Michiel de Ruyter bezichtigt. Na een korte rondleiding bij de beroemde diamantslijperij van Asscher, bezoekt de president het Rijksmuseum waar hij, aldus de directeur, wel tien minuten in vervoering de Nachtwacht bewondert. Ook de andere schilderijen van onder meer Jan Steen, Peter Paul Rubens en Johannes Vermeer waardeert Roosevelt in hoge mate. Tot slot spreekt hij in het gebouw van De Vrije Gemeente de Amsterdamse burgerij toe.⁴³

De zaal is overvol en wanneer Roosevelt onder de tonen van het Amerikaanse volkslied binnenkomt, staan de mensen juichend op en zwaaien met hun zakdoekjes. Charles Boissevain verwelkomt de president in het land van zijn voorvaders en prijst hem 'als een groot man, als een man van de daad en een voorbeeld voor ons allen door zijn leven vol strijd en inspanning voor de goede

⁴¹ Het is opvallend dat Nijmegen een van de weinige steden met twee afbeeldingen in het boek is: de St. Stevenplaats en een overzicht van de pas geopende spoorbrug. Uiteraard is Rotterdam met onder andere

een afbeelding van de trots van de *Holland-Amerika Lijn*, de *S.S. Rotterdam*, drie keer afgebeeld.

⁴² J.H.J. Geurts, 'Omstreden Veste. Venlo tussen twee vuren 1473', in *Venlo's Mozaiek. Hoofdstukken uit zeven eeuwen stadsgeschiedenis* (Maastricht 1990) 79-112, m.n. 109-110.

⁴³ Het AH (logisch) en de AC maken duidelijk dat deze toespraak aan bemiddeling van Boissevain te danken is. De NRC (= Brusse) zwijgt hierover in alle talen en besteedt in vergelijking met de gedetailleerde beschrijving van de andere ontvangsten, nauwelijks aandacht aan deze toespraak. Brusse laat blijken dit niet nodig te vinden, omdat Roosevelt elk woord er als 'hamer uitperst' en de kennis van de Engelse taal bij de gemiddelde Nederlander zeer summier is. Dit in tegenstelling tot de mening van Roosevelt, die een jaar later juist melding maakt van de goede talenkennis van de Nederlanders: *Letters* VII, 383.

zaak. Karaktertrekken die deels aan zijn Nederlandse afkomst te danken waren.⁴⁴ Vervolgens neemt Roosevelt 'een en al lach en met twinkelende ogen het woord. 'Ik voel mij Nederlander, maar ik spreek helaas uw taal niet meer. Toch ken ik nog een kinderliedje in uw taal'. En met een onbeschrijfelijk komische uitdrukking op zijn gezicht probeert hij fonetisch het kinderversje te declameren, waarop een ovationeel applaus volgt.⁴⁵ Dan wordt Roosevelt weer ernstig. 'Mijn voorouders behoorden driehonderd jaar geleden tot die generatie, die nog vóór De Ruyter en Rembrandt, Holland groot wisten te maken en ik hoop dat mijn zoon deze karaktertrekken - eerlijkheid, gezond verstand en vastberadenheid - heeft overgenomen. Ik ben dan ook blij hier te zijn. Dit is het thuisland van politieke en religieuze vrijheid. Democratie is noodzakelijk, maar recht op vrijheid betekent ook, dat men de rechten van anderen moet eerbiedigen. Dat houdt onder meer de plicht tot burenhulp in, maar alleen in zoverre de ander dan zichzelf kan helpen'.

Vervolgens snijdt hij het punt van de vrouwenemancipatie aan, die in deze jaren eindelijk vaart had gekregen. De aandacht van de feministen richtte zich daarbij enerzijds op het recht op arbeid ter wille van economische zelfstandigheid, anderzijds op het verkrijgen van dezelfde rechten als de man.⁴⁶ De grote belangstelling voor de vrouwenemancipatie was onder andere bij het Congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in 1908 in Amsterdam gebleken, waar ook koningin Wilhelmina grote interesse had getoond. Ofschoon Roosevelt in deze zaken tamelijk conservatieve opvattingen heeft, houdt hij zich nu op de vlakte. Hij vindt het weliswaar dwaas om vrouwen binnenshuis te houden, maar de familiezorg staat bij hem voorop. 'Zoals de man verachtelijk is die zijn vrouw en kinderen verwaarloost, zo is de vrouw verachtelijk, die haar man en kinderen in de steek laat. Gezonde gezinnen, waar ouders en kinderen elkaar eerbiedigen, moeten voor een gezonde staat zorgen. De man is wegens zijn moed, kracht en dapperheid nodig, de vrouw als moeder voor de kinderen om die weer tot dappere vaderlanders op te voeden'. Op het einde staat iedereen op zijn stoel te juichen.⁴⁷

Tijdens het daarop volgende diner vindt Roosevelt de gasten om zijn vingers met de opmerking dat hij nog steeds de oude Statenbijbel in zijn bezit heeft, die zijn voorvaders uit de Nederlanden hadden meegebracht.⁴⁸ Tenslotte eindigt de president met de opmerking, dat het zo jammer is dat hij niet nog meer steden en streken van Nederland kan bezoeken. Daarbij noemt hij Rotterdam als eerste. Nu kan Brusse alle registers opentrekken. Bladzijden lang somt hij in de meest lyrische bewoordingen de pracht en praal van deze stad op. Hij jubelt over de industriële bedrijvigheid, de rederijen, de havens, dokken en kades, de vele

⁴⁴ Voor Boissevain zie Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie*, 47-63; *BWTN* 2 (Amsterdam) 42 "Karakterschets. Charles Boissevain", *De Hollandsche Revue*, 3 (1898) 775-783.

⁴⁵ Elke krant drukt een verschillende versie van het kinderliedje af en meteen ontstaat er een polemiek over de juiste tekst. Overigens heeft Roosevelt met hetzelfde liedje eenzelfde succes geboekt, toen hij tijdens zijn safari de Boeren in Zuid-Afrika bezocht: *Letters* VII, 357.

⁴⁶ M. Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis* (Hilversum 1994) 64-74.

⁴⁷ Het is opvallend dat alle kranten een spreekfout van Roosevelt vermeld: "the tricks of my forefathers". Alleen het *AC* en het *AH* rectificeren de uitspraak de volgende dag tot het meer logische "the traits of my forefathers". Het *NRC* en de brochure van Brusse, *With Roosevelt through Holland*, laten de fout staan.

⁴⁸ Is het dezelfde Bijbel waarop F.D. Roosevelt tot vier keer toe de ambtseed als president zou afleggen? Freidel, 'The Dutchness of the Roosevelts', 149-167, m.n. 154.

handelsmogelijkheden en het aantal schepen dat de stad elk jaar aandoet. Kortom Rotterdam als de meest actieve stad van Nederland.

Wanneer Roosevelt laat in de avond Den Haag bereikt is het weer zo druk, dat hij slechts met moeite naar hotel *Des Indes* gebracht kan worden. En de menigte gaat pas naar huis als hij op het balkon hun stormachtige toejuichingen in ontvangst heeft genomen. De volgende dag (30 april) is het dubbel feest, omdat Juliana, het dochtertje van Wilhelmina en Hendrik, haar eerste verjaardag viert. Roosevelt, met een Julianabloem (=margriet) in het knoopsgat, maakt ook nu weer een schitterende rondtocht. In zijn dankwoord tijdens het diner dat hem door het Haagse stadsbestuur wordt aangeboden, benadrukt de president dat hij ervan overtuigd is dat Nederland een land met toekomst is. Brusse gebruikt de gelegenheid om nu de schoonheid van de residentie aan te prijzen, met zijn paleizen, parken en pleinen, het Mauritshuis en het Binnenhof. Ook de ontvangsten te Leiden en Delft, waar Roosevelt de graven van Willem van Oranje en Hugo de Groot bezichtigt, zijn een grote triomftocht.⁴⁹ Bij een kort bezoek aan een bloemententoonstelling te Haarlem blijkt Roosevelt toevallig(!) de honderdduizendste bezoeker te zijn. Als geschenk ontvangt hij een zilveren replica van 'De Halve Maen', het schip waarmee Henry Hudson Manhattan ontdekt had.

Voor zijn komst heeft Roosevelt nooit al te veel belangstelling voor ons land getoond, ofschoon hij zijn *Autobiography* met zijn Nederlandse afstamming begint. De zeer hartelijke ontvangst zou een positiever beeld scheppen. 'Nederland was een natie waar veel positiefs over te vertellen valt', zo schrijft hij Trevelyan. Het land had zich na de ellende van de Franse Revolutie en Napoleon door de inzet en de geest van zijn inwoners weer tot grote hoogte opgewerkt. Roosevelt putte zelfs moed uit dit Nederlandse voorbeeld. Omdat het in de Verenigde Staten onder leiding van de in zijn ogen weinig inspirerende opvolger Taft niet erg goed ging, leek het met het Nederlandse voorbeeld voor ogen mogelijk de situatie te herstellen en meer te bereiken dan tevoren. Amerika, maar ook Engeland, zouden aan Nederland een voorbeeld kunnen nemen. De positieve houding van Roosevelt uitte zich onder meer tijdens WO I toen hij, bij de verdeling van het geld dat aan de Nobelprijs verbonden was, \$1000 voor de hulp aan Belgische vluchtelingen in de Nederlanden schonk.⁵⁰

Botsing van karakters

Uit alles blijkt dat Roosevelt zeer in zijn nopjes was met de ontvangst in Nederland. Alleen de lunch met Wilhelmina liep volkomen mis. De president was met hooggespannen verwachtingen naar het paleis Het Loo gereisd, maar werd diep teleurgesteld.

'Ik verwachtte een zeer aantrekkelijk, zachtmoedig en waardig persoon, maar in plaats daarvan bleek Wilhelmina zeer onattractief en alledaags, en zowel verwaand en hooghartig als slechtgehumeurd. In wezen was zij "a real Dutch middle-class Frau", zo doordrongen van de waardigheid van haar positie dat zij zichzelf in sociaal en politiek opzicht zeer belangrijk achtte. En dat terwijl zij mij het meest deed denken aan de opgeblazen vrouw van de een of andere grootgrutter, die trots op de

⁴⁹ Ten overvloed wordt er voor de (Amerikaanse) lezer bij vermeld, dat Willem van Oranje in de strijd voor de vrijheid van 'Holland' vermoord is.

⁵⁰ *Letters* VII, Roosevelt aan Trevelyan, 385; Pringle, *Theodore Roosevelt*, 366-368.

positie van haar man, zowel in de kerk als het sociale leven de eerste viool wil spelen. Alle andere vorsten van de kleinere landen hadden goede manieren en waren beschaafd, zonder enige vorm van aanmatiging'. 'Ik zou', aldus Roosevelt, 'haar alledaagsheid nog hebben kunnen pruimen als zij maar niet zo verwaand was geweest, en zonder pretenties en "a swelled head" haar plicht zou doen. Haar houding was des te belachelijker omdat Nederland een onbelangrijke natie is, zelfs kleiner dan sommige Amerikaanse staten en haar positie derhalve minder belangrijk dan die van de gouverneur van een dergelijke staat. Het was absurd hoe zij handelde als een door God uitverkoren persoon. Haar moeder daarentegen (= koningin Emma) was heel aardig, maar Wilhelmina maakte door haar optreden zichzelf belachelijk. Ook door de wijze waarop zij haar saai echtgenoot, die geen intellectuele interesses heeft, met ijzeren hand bestuurt. Hij liet mij trots zijn jachttrofeeën uit Ceylon zien, maar het waren slechts van die ordinaire trofeeën van een Duitse "sportsman"'.⁵¹

Vervolgens geeft Roosevelt een voorbeeld van het optreden van Wilhelmina dat hem zo tegen stond. 'Zij verzocht haar echtgenoot om mij naar zijn kamer te brengen, maar hij verstond haar niet en vroeg wat ze gevraagd had. Onmiddellijk werd zij kwaad, rood in het gezicht en bijna stampvoetend snauwde zij "I said, take Mr Roosevelt into your own room".⁵² In doodse stilte volgde ik hem en trachtte de aandacht af te leiden door naar zijn dochtertje te vragen. Mistroostig antwoordde hij, dat hij hoopte dat zij spoedig een broertje zou krijgen, anders "heb ik medelijden met haar toekomstige echtgenoot".⁵² Ook Roosevelt's vrouw, Edit, die de hele reis meemaakte, had geen goed woord voor Wilhelmina over. Zij noemde in haar dagboek de Nederlandse vorstin 'stupid'.⁵³

Omdat tot heden geen enkele persoonlijke reactie van Wilhelmina bekend is, blijft de vraag in hoeverre de koningin iets van de verontwaardiging van haar gast gemerkt heeft. Wilhelmina heeft haar optreden tegenover Hendrik waarschijnlijk heel normaal gevonden. Zij groeide namelijk op als lid van een familie, die boven alle andere stond.⁵⁴ Als enig kind had zij bovendien nooit de corrigerende werking van broertjes of zusjes gekend. Bovendien ontbrak het element van de normale directe straf, omdat zij niet flink genoeg aangepakt werd als ze kuren had of driftig was. Tegenover die toegevendheid stond de harde oppervlakkige dwang van de etiquette en het hofmilieu, een dwangbuis van knellende conventies. Wilhelmina raakte daardoor gewend aan het feit, dat niemand haar durfde tegen te spreken. Ontzag was er in de regel al voordat contact plaats vond en de idee dat zij als

⁵¹ Cursivering van Roosevelt zelf: *Letters* VII, 383.

⁵² Eerst dacht Roosevelt dat Hendrik dit uit schaamte gezegd had, maar naderhand vernam de president, dat de prins dit regelmatig opmerkte, 'waarschijnlijk om zijn zelfrespect te redden': *Letters* VII, 383-384.

⁵³ Geciteerd uit S.J.Morris, *Edit Kermit Roosevelt. Portrait of a First Lady* (New York 1980) 356-357.

⁵⁴ Het karakterbeeld van Koningin Wilhelmina uit: C. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998); A.F. Manning, 'Koningin Wilhelmina' in C. Tamse, *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen a/d Rijn 1979) 359-379; B.Udink (red.), *Wilhelmina. Een portret in herinneringen* (Amsterdam 1998); J.G. Kikkert, *Vorstin tussen verleden en toekomst* (Houten 1987); Ph. Groenveld, *Koningin Wilhelmina 1880-1962. Een geschreven portret* (Zaltbommel 1990); L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 2 (s-Gravenhage 1969) 1-49; [Koningin] Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen* (Amsterdam 1959); F.J.Lammers, *Wilhelmina: boegbeeld van de monarchie* (Baarn 1998).

koningin boven de mensen stond, werd door het gedrag van de anderen bevestigd. In de eerste plaats was zij de koningin, het onaantastbare staatshoofd. Dat idee werd versterkt door haar Christelijke geloof, waarin God haar op de troon had geplaatst. Zij was overtuigd van haar goddelijk recht om te dienen, maar ook om gediend te worden. Als staatshoofd stelde zij hoge eisen aan anderen, en degenen die daar niet aan voldeden, waren spoedig uit de gratie. Zij lag dan ook voortdurend met haar ministers overhoop, omdat de grondwet haar niet toestond het leiderschap, zoals zij dat zag, uit te oefenen. Hoezeer de ministers ook de staatkundige verantwoordelijkheid droegen, de ultieme verantwoordelijkheid meende zij zelf te moeten torsen. Dat de mogelijkheden tot ingrijpen echter beperkt waren, wekte frustratie en leidde vaak tot irritatie. Haar echtgenoot, Hendrik van Mecklenburg, het type van een gemoedelijke landedelman, kreeg bij Wilhelmina dan ook geen enkele kans om zich met staatszaken te bemoeien. De genegenheid die zij in het begin voor elkaar hadden gevoeld, was snel verdwenen toen zij zich beter leerden kennen. Op den duur zou ieder dan ook zijn eigen leven gaan leiden.⁵⁵

Koningin Wilhelmina was een vat vol tegenstrijdigheden. Ongeduldig en grillig, impulsief en bepaald niet op haar mondje gevallen. Meedogenloos, maar ook vol barmhartigheid, ondankbaar, maar ook trouw; zeer formalistisch, maar ook met persoonlijke warmte, kordaat en verlegen, wereldwijd en tegelijkertijd wereldvreemd, principieel en opportunistisch, ijdel, maar ook demonstratief eenvoudig.

De opmerkingen van Roosevelt over Wilhelmina zeggen veel over de koningin, maar ook over de president zelf. Dat de ontmoeting een zeer negatieve indruk op hem gemaakt heeft, blijkt wel uit het feit dat zijn persoonlijke afkeer van de vorstin in de volgende maanden niet verdwenen is. Integendeel, ruim anderhalf jaar later is in zijn brief aan Trevelyan de woede nog merkbaar. Dan rijst natuurlijk de vraag waardoor die woede opgewekt is. In de eerste plaats moet dan gewezen worden op de verschillende posities van beide tegenspelers op dat moment: Wilhelmina was erfelijk koningin en Roosevelt 'slechts' oud-president. Daarnaast hadden beiden zeer verschillende opvattingen over het landsbestuur: tegenover het goddelijk recht stond de gekozen democratische volksvertegenwoordiging. Tot slot waren beiden persoonlijkheden met sterke karakters. Geen van hen, autoritair als ze waren en overtuigd van hun gelijk, was bereid toe te geven of iets van de ander te accepteren. De formele, ja zelfs formalistische ontvangst bij Wilhelmina, verliep zo precies volgens het protocol, dat Roosevelt wel verontwaardigd moest zijn. De ex-president mocht zijn opwachting maken. Terwijl hij overal door keizers en koningen persoonlijk op het station ontvangen werd, stond te Apeldoorn slechts een kamerheer te wachten. Terwijl overal diner-dansants, militaire parades en opera's het leven veraangenaamden, was er op paleis Het Loo slechts een koude lunch. Hij, toch een soort vertegenwoordiger van het machtigste land ter wereld, werd door deze hooghartige 'frau' als een loopjongen gezien.⁵⁶ Waarschijnlijk heeft Roosevelt niet verwacht, dat Wilhelmina zich zo weinig aan hem en Amerika gelegen liet liggen, maar de Verenigde Staten waren ver weg en de volgende dag was haar dochtertje jarig. De koningin had wel iets anders aan haar hoofd. Voeg daarbij

⁵⁵ C.Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998) 74-75.

⁵⁶ De vraag mag gesteld worden of Wilhelmina Roosevelt ontvangen zou hebben, indien zij geweten had, dat de president de Duitse admiraal von Tirpitz tot tweemaal toe geadviseerd had om Nederland maar te annexeren: Fasseur, *De jonge koningin*, 323.

de manier waarop Wilhelmina haar echtgenoot behandelde, een manier die de aristocratische Roosevelt zeker niet kon waarderen, dan is de woede van de president verklaard. Hij was tot in zijn ziel beledigd.

Men kan zich afvragen of Wilhelmina iets van de woede van Roosevelt bemerkt heeft. Waarschijnlijk was hij teveel gentleman en politicus om dat te tonen.⁵⁷ Bovendien was de vorstin zo zeer van haar positie overtuigd, dat zij dit alles normaal vond. Of haar later, toen in 1954 de brief van Roosevelt in druk verscheen, op de mening van de president gewezen is, is niet bekend.

Franklin Delano Roosevelt

Gelukkig heeft de 'neef' van Theodore, Franklin Delano Roosevelt, als president de zaak weer recht getrokken. FDR was, zoals zovelen, al vroeg door de heldendaden van 'cousin Theodore' geïnspireerd, en was zeer vereerd toen de president bij zijn huwelijk met een dochter van Theodores jongere broer Elliott getuige wilde zijn. Na enkele vervelende jaren in de advocatuur besloot hij dan ook in de politiek te gaan. En evenals zijn naamgenoot was ook hij trots op zijn Nederlandse afkomst. Hij steunde de *Holland-Society*, was actief in de *Netherlands-America Foundation* en had grote interesse voor de Nederlandse koloniale bouwkunst in New York. Naderhand, bij het aanvaarden van het presidentschap, legde hij de eed op zijn Nederlandse familiebijbel af.⁵⁸

Zijn eerste optreden tegenover Nederland, in maart 1918, doet echter wel vreemd aan. Als onderminister van Marine heeft hij tegen de uitdrukkelijke wens van president Wilson in, de Nederlandse regering gevraagd of in verband met de veiligheid van de Verenigde Staten het eiland Curaçao te koop was. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, jhr. Mr. J. Loudon, wees elke gedachte aan een verkoop van de hand, omdat men als neutraal land de Duitsers geen enkele reden tot een aanval op Nederland wilde geven. De situatie was al ernstig genoeg.⁵⁹

Ofschoon Roosevelt in zijn jeugd regelmatig Europa bezocht heeft, kende hij Wilhelmina niet persoonlijk. Terwijl de Europese dynastieën door de vele familiebanden veelvuldig met elkaar corresponderden, was de briefwisseling tussen gekroonde en gekozen staatshoofden uiterst summier en van een zeer formeel karakter. Alleen bij officiële gebeurtenissen of belangrijke internationale zaken schreven zij elkaar.⁶⁰ Desondanks voelde FDR zich zo met het Nederlandse koningshuis verbonden – 'members of our own family' –, dat hij zich door de opkomst van Nazi-Duitsland steeds meer zorgen over de veiligheid van Wilhelmina en haar gezin ging maken.⁶¹ Toen de dreiging van oorlog in 1939 steeds groter werd kon hij echter, gezien de isolationistische politiek van de Verenigde Staten,

⁵⁷ Op 5 juli stuurde Roosevelt de koningin een foto van zichzelf, waarbij hij aldus het onderschrift zijn "respect" voor haar betuigde: Fasseur, *De jonge koningin*, 322.

⁵⁸ Nu nog heeft de FDR-Library in de omgeving van Hyde Park een bouwstijl die gebaseerd is op de Nederlandse koloniale architectuur: Freidel, 'The Dutchness of the Roosevelts', 157-158; H.W. van den Doel, 'Nederland en de Verenigde Staten', in Idem, e.a. (eds), *Nederland en de Nieuwe Wereld* (Utrecht 1992) 275-278.

⁵⁹ Freidel, 'The Dutchness of the Roosevelts', 153-57.

⁶⁰ Kersten, 'Tijdsdocument', 111-113; C. Fasseur, Wilhelmina. *Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amsterdam 2001).

⁶¹ Kersten, 'Tijdsdocument', 114; H.W. van den Doel, 'Nederland en de Verenigde Staten', 275-278; Freidel, 'The Dutchness of Roosevelt', 149-167.

geen directe hulp bieden. Wel bood hij op persoonlijke basis,⁶² zowel tijdens de Duitse inval in Polen als bij een dreigende aanval op Nederland in het voorjaar van 1940, de koningin en haar familie een veilige vluchtplaats in de Verenigde Staten aan. Ofschoon Wilhelmina diep geroerd was, weigerde zij. Ook het aanbod van 18 mei, nadat Nederland door de Duitsers was veroverd, wees zij af. Vanuit Engeland zou zij aan het verzet leiding geven.⁶³

Tijdens WO II is Wilhelmina ondanks haar vliegangst twee keer in de Verenigde Staten geweest om haar dochter Juliana en de kleinkinderen op te zoeken. Zij maakte dan van de gelegenheid gebruik om ook FDR te bezoeken. Bij de eerste ontmoeting van beide staatshoofden ontstond direct een hartelijke band. Wilhelmina had het gevoel, zo schrijft zij in haar memoires, 'een oude vriend te begroeten', die zij reeds uit de brieven en 'fire-side chats' kende.⁶⁴ FDR zelf stond oorspronkelijk een beetje ambivalent tegenover de eerste ontmoeting. Uit verhalen, waarschijnlijk ook van zijn verwant Theodore, had hij van haar 'stiff and stern and... arbitrary ways' gehoord.⁶⁵ Zijn nauwste adviseur Henry Hopkins had hem daarentegen verteld dat zij heel aardig en gracieus was. Bij de eerste bijeenkomst bleek het ijs snel gebroken. 'The Boss said he liked her', zo schreef Hassett, een van Roosevelts secretarissen, in zijn dagboek.⁶⁶

Beide staatshoofden hebben grote bewondering voor elkaars optreden en capaciteiten gekregen. Wilhelmina bewonderde zijn krachtige persoonlijkheid en volharding. Zij wist dat hij nooit aan het kwade zou toegeven. Roosevelt van zijn kant prees haar stijl van regeren en had respect voor haar optreden in deze moeilijke tijden. De enige smet op hun relatie, voor Wilhelmina althans, was het gegeven dat Roosevelt de betekenis van Nederland als bondgenoot – zeker na het verlies van Nederlands-Indië – niet meer zo hoog inschatte. Bovendien hadden beiden verschillende ideeën over de koloniale politiek. Voor Wilhelmina was Nederlands-Indië onlosmakelijk met Nederland verbonden en elke opmerking over een lossere band wees zij categorisch af. Zij duldde geen tegenspraak over haar ideeën over de Rijksdelen. Haar fameuze rede op 7 december 1942, waarin zij zeer cryptisch sprak over een weg naar een onafhankelijkheid, was vooral bedoeld om de Amerikaanse bondgenoot gerust te stellen.⁶⁷

⁶² Wel had Roosevelt aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken gevraagd of dit staatsrechtelijk mogelijk was. Ook vroeg hij, alvorens te antwoorden, advies aan de leden van zijn kabinet. Wilhelmina daarentegen beschouwde de relatie met Roosevelt als persoonlijk, waar ministers niets mee van doen hadden. Toch moest zij tot haar grote woede accepteren dat tijdens de oorlog de minister van Buitenlandse Zaken, Van Kleffens, meeging bij elk bezoek aan Roosevelt, omdat dit nooit een particulier karakter kon hebben: De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden* 9, tweede helft, 1099-1101; Van Kleffens, *Belevissen II 1940-1958* (Alphen a/d Rijn 1983) 105-108.

⁶³ Kersten, 'Tijdsdocument', 114-115; Idem, 'Wilhelmina and Franklin D. Roosevelt', 85-96.

⁶⁴ [Koningin] Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen*, 325.

⁶⁵ FDR was bij de eerste ontmoeting dan ook "scared to death" voor Wilhelmina, maar zij viel hem reusachtig mee: J.L. Gardner, *Departing Glory. Theodore Roosevelt as ex-president* (New York 1973) 151-152; W.D. Hassett, *Off the Record with FDR, 1942-1945* (New Brunswick 1958) 87; C. Fasseur, *Krijgshaftig*, 399. Vgl. Van den Doel, 'Nederland en de Verenigde Staten', 275-276.

⁶⁶ Hassett, *Off the Record with FDR*, 87-91; Fasseur, *Krijgshaftig*, 393-397.

⁶⁷ Roosevelt zelf meende dat Wilhelmina wel degelijk de onafhankelijkheid van Nederlands-Indië op het oog had: S.I. Rosenman, *Working with Roosevelt* (New York 1952) 524-526. Zie eveneens: F.D. Roosevelt, *The Public Papers and Addresses of Franklin Delano Roosevelt*, vol. 13, 563

Volgens de president bemoeide Wilhelmina zich ook teveel met de politieke situatie en de plannen voor na de oorlog. De koningin heeft haar gesprekken met de president, ondanks de stimulerende bijeenkomsten op het buitenhuis Hyde Park, vaak als teleurstellend ervaren: 'Hij had niet over de tijd na de oorlog willen praten. Het is een man die aldoor verhaaltjes vertelt'. Wilhelmina kon dan erg nukkig worden en zelfs een beetje zielig, aldus Van Kleffens, 'tenslotte ben ik toch de koningin der Nederlanden'. Toen zij eens temidden van de luid pratende Amerikanen uit de toon viel, schreef de minister van Buitenlandse Zaken in zijn dagboek, dat 'dit gewone mensen waren, en niets kon heilzamer voor de Koningin zijn. Had zij in haar leven daarvan maar wat meer genoten'.⁶⁸ Overigens is van die teleurstelling in de autobiografie van Wilhelmina niets te merken. Zowel de president als zijn echtgenote worden in de meest hartelijke bewoordingen beschreven.⁶⁹ En ook deze Roosevelt was veel te veel politicus om zijn ongenoegen op welke manier dan ook te laten merken. Daarvoor had hij veel te veel waardering voor 'Minie'.⁷⁰

Conclusie

Ofschoon van nature autoritair was Theodore Roosevelt een democraat in hart en nieren. De gekozen bestuurder, die aan het Congres verantwoording aflegt, was hem heilig. Deze democratische instelling en de daaraan ontleende opvattingen over tolerantie, gemeenschapsplicht en eerlijkheid, voerde de president terug op zijn Nederlandse afkomst. Terwijl hij echter rechtlijnig van het idee van het democratisch leiderschap uitging, en dat steeds weer liet merken, stond Wilhelmina, ondanks de beperkingen in de grondwet, een meer autocratisch leiderschap voor. Door hun persoonlijkheid was een botsing van beide karakters min of meer onvermijdelijk en werd de ontvangst bij Wilhelmina de grootste tegenvaller tijdens Roosevelts rondreis door Europa. Tussen Franklin Delano Roosevelt en de Nederlandse vorstin is naderhand wel een persoonlijke band ontstaan. De stugge persoonlijkheid van Wilhelmina was voor deze president blijkbaar geen probleem. Hun karakters pasten duidelijk beter bij elkaar.

(12/2/1945). Over de Amerikaanse betrokkenheid bij de Indonesische kwestie: G.D. Homan, 'The United States and the Netherlands East Indies', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 83 (1980) 35-56; R.K. Wolthuis, *United States Foreign Policy towards the Netherlands Indies: 1937-1945* (Ann Arbor, Mich. 1968); A.E. Kersten, 'The Dutch Reactions to the American Anti-Colonialistic Tide 1942-1945', in R. Jeffreys-Jones, *Eagle against Empire. American Opposition to European Imperialism 1914-1982* (Aix-en-Provence 1983) 91-117.

⁶⁸ E.N. van Kleffens, *Belevissen II 1940-1945* (Alphen a/d Rijn 1983) 107. Vgl. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 9, tweede helft ('s-Gravenhage 1979) 1099-1103.

⁶⁹ *Eenzaam maar niet alleen*, 325-327; Fasseur, *Krijgshaftig*, 420-440.

⁷⁰ Ook Eleanor Roosevelt schrijft in haar memoires dat het respect van Franklin voor Wilhelmina bij elke gelegenheid toenam: E. Roosevelt, *This I Remember* (New York 1949) 258-259.

Over Tweeduizend jaar Geschiedenis van Nijmegen

• Paul Klep

Op dit moment is het met de nieuwe driedelige geschiedenis van Nijmegen als met de bekende muis achter het behang. Je hoort hem wel ritselen maar je ziet hem niet. Ik verzeker u, dat was niet de bedoeling. Nu zal het feest van de nieuwe publicatie¹ in het najaar gaan gebeuren en zitten we intussen met het probleem dat ik het ga hebben over iets wat nog slechts in onze fantasie kan bestaan. Wat dat betreft lijkt de nieuwe geschiedenis van Nijmegen wel de geschiedenis zelf, die immers niets anders is dan onze fantasie over het verleden, lichtjes ondersteund door fragmentarische informatie die wij in de grond, in de gebouwde omgeving, in het museum en in het archief nog kunnen aantreffen.²

Het wonder van de archeologie en de inbreng van de kunstgeschiedenis

En daar komt meteen dan het eerste opvallende aspect van deze nieuwe geschiedenis tevoorschijn: de nieuwe en grote inbreng van de archeologie en de kunstgeschiedenis naast de klassieke rol van de geschiedenis. Allereerst de archeologie. Deze heeft onze historische waarnemingen voor de oudste periode op een wonderbaarlijke manier uitgebreid. De archeologie in Nederland is door nieuwe, internationale regelingen en subsidies de laatste decennia in Nederland een belangrijke historische opgravingsindustrie geworden die de geschiedenis van vóór het jaar 1000 letterlijk aan het licht heeft gebracht.

Voor Nijmegen komt deze wetenschappelijke explosie van nieuwe gegevens en interpretaties als geroepen. Immers, noblesse oblige. Nu Nijmegen zo nadrukkelijk aanspraak maakt op de titel 'de oudste stad van Nederland' is de vraag naar een grondig gedocumenteerde geschiedenis van die oudste periode groot. Ik beloof u: de lezer zal op zijn wenken worden bediend. De tientallen Nijmeegse opgravingsrapporten en de duizenden opgegraven objecten hebben voor het eerst een brede historische interpretatie gekregen. Het eerste deel van de nieuwe geschiedenis van Nijmegen, dat over prehistorie en oudheid handelt, is daarom compleet nieuw. Het reikt verder dan de geschiedenis van de stad alleen en geldt voor het hele Nederrijngebied.

Maar ook de meer recente geschiedschrijving profiteert van de archeologie. Borden, kopjes en theepotten uit de late achttiende en negentiende eeuw die in beerputten zijn gevonden, laten zien dat in Nijmegen industrieel vervaardigd aardewerk werd gebruikt uit Maastricht en vooral uit Engeland. Fraai versierde

¹ *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland. I. Prehistorie en Oudheid; II Middeleeuwen en Nieuwe Tijd; III Negentiende en Twintigste Eeuw* (Wormer 2005; in druk; 1.700 blz.).

² De hiernavolgende tekst is gebaseerd op de voordracht die de auteur deed voor de vereniging NUMAGA op 15 maart 2005.

industriële producten voorzien van afbeeldingen van engelen die spreken toonden als "Den menschen een welbehagen", en scènes uit het verhaal van Wilhelm Tell laten zien hoe sterk de industriële concurrentie al in de Bataafs-Franse tijd was en hoe moeilijk de producenten van aardewerk in Nijmegen en omgeving het gehad moeten hebben.

Ook de kunstgeschiedenis heeft een heel belangrijke plaats gekregen, die in eerdere Nijmeegse geschiedenissen (en trouwens ook van andere steden) geheel of gedeeltelijk ontbrak. In alle delen worden uitvoerige beschouwingen gewijd aan de ontwikkeling van de kunsten in Nijmegen, gerelateerd aan de cultuurgeschiedenis. Dit is een gevolg van het feit dat de redactie van meet af aan heeft gekozen voor een opzet met drie parallelle sporen door alle tijdvakken heen. Zij is afgestapt van de vertrouwde opzet van stadsgeschiedenissen om de presentatie van de politieke geschiedenis centraal te stellen en dan op gezette tijden wat kunsthistorische, religieuze en sociaal-economische uitweidingen te plegen. De drie sporen zijn evenwaardig en betreffen: de economische en de sociale geschiedenis, de cultuurgeschiedenis en de politieke geschiedenis. In die volgorde worden ze in elk deel behandeld. Voor deze opzet zijn verschillende redenen, waar ik dadelijk op terug kom. Deze opzet heeft ertoe geleid dat de kunstgeschiedenis tezamen met de cultuurgeschiedenis een geheel eigen Nijmeegs verhaal kan vertellen.

De drie sporenopzet van de nieuwe geschiedenis van Nijmegen

Door de nieuwe driesporige opzet – die consequent is doorgevoerd voor de verschillende historische perioden – krijgt u eigenlijk drie geschiedenissen van Nijmegen voor de prijs van één. De gedachte hierachter is dat de stedelijke ontwikkeling over 2000 jaar te complex is om in één samenhangend en integraal verhaal te vertellen. Het is in dit verband belangrijk een onderscheid te maken tussen de interpretatie van afzonderlijke historische gebeurtenissen en het vertellen van een lange geschiedenis.

Bij het beschrijven van een afzonderlijke historische gebeurtenis ligt het niet voor de hand een driesporige opzet te volgen. Dat zou heel kunstmatig aandoen. Het is immers heel goed mogelijk rond een specifieke gebeurtenis, zoals de bezetting van Nijmegen door de Staatsen in 1591, de sociaal-economische, culturele en politieke oorzaken en gevolgen als een samenhangend, integraal geheel te behandelen. Dit procédé kan vervolgens gebruikt worden om een geschiedenis samen te stellen. De auteur selecteert dan een representatieve reeks historische verschijnselen. Hij behandelt die telkens op een integrale manier en zo ontstaat een soort historisch prentenboek. Een chronologisch prentenboek van beelden van de geschiedenis. De vergelijking met de fameuze historische schoolplaten van J.H. Isings dringt zich op.

Dit voorjaar is het eerste deel van *De 25 dagen van Nederland* verschenen dat deze werkwijze als uitgangspunt neemt. De geschiedenis van Nederland wordt zichtbaar gemaakt door een reeks van 25 geselecteerde historische momenten onder de loep te nemen, van de Oudheid tot heden. De eerste is de *Opstand der Bataven*, de tweede *Bonifatius bij Dokkum vermoord* en dat loopt zo verder via *De val van Antwerpen* en *De eerste Elfstedentocht* tot *De bezetting van het Maagdenhuis* en ten slotte *Pim Fortuyn vermoord*. Door de bundeling van deze *Sternstunden*, van deze achtereenvolgende 'integrale' historische beelden met behorende analyses en reflecties, ontstaat een levendige geschiedenis.

Op basis van dit zeer verdedigbare procédé zijn er heel wat stadsgeschiedenissen geschreven. Deze bestaan uit een uitgebreide verzameling van door de auteur geselecteerde grote en kleine historische gebeurtenissen en die een chronologisch en logisch verband met elkaar hebben. Er wordt een reeks historische momenten uitgelegd. Een dergelijke opzet van een aaneenschakeling van historische beelden is bijvoorbeeld te vinden in het zeer verdienstelijke werk van Guus Pikkemaat, *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* uit 1988. Een bekend recent voorbeeld is ook *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* van Geert Mak die aan de hand van tien tijdsbeelden de lezer door 700 jaar geschiedenis leidt.

De nieuwe stadsgeschiedenis van Nijmegen onderscheidt zich hiervan doordat het uitgangspunt anders is. De bedoeling is een uitgebreide synthese van bestaande kennis te presenteren waarbij gepoogd wordt de rol van de tijd te demonstreren. De tijd transformeert het leven van de mensen. Hoe en waarom vindt er historische verandering en ontwikkeling plaats? Het gaat om een accentverschil. Bewegingen en veranderingen in de geschiedenis staan centraal, de beelden van de geschiedenis spelen hierin mee.

De auteurs van de nieuwe stadsgeschiedenis willen laten zien hoe mentaliteiten en oplossingen voor problemen veranderen. Hoe zijn de Nijmegenaren met de voortdurend wisselende uitdagingen en problemen omgegaan en hoe hebben ze daarvoor in de loop van de tijd telkens andere antwoorden en oplossingen gevonden? De auteurs hebben ter vereenvoudiging drie levenssferen onderscheiden waarmee iedereen te maken heeft gehad, namelijk de harde dagelijkse strijd om te overleven, de geestelijke en culturele lading die aan het leven wordt gegeven, en de strijd om de macht en de aanwending daarvan. De tijd werkt in deze drie sferen op een heel verschillende manier en ook de relevante contexten en invloeden zijn niet dezelfde.

Een consequentie van deze opzet van drie parallelle geschiedenissen is dat bepaalde belangrijke gebeurtenissen in alle drie de verhalen voorkomen. Zij krijgen dan telkens een verschillende lading en betekenis. Ik geef u een voorbeeld.

De definitieve bezetting van Nijmegen door het protestantse Noorden in 1591 is een van de markantste gebeurtenissen in de Nijmeegse geschiedenis. Zij figureert in het sociaal-economische verhaal omdat zij een breuk teweeg bracht in het ondernemerschap van de stad en in de wijze waarop de Nijmegenaren samen leven. In economisch opzicht betekende de verovering van Nijmegen dat de economische en sociale ontwikkeling drastisch veranderd werd. De economische crisis was zeer hevig en niet van voorbijgaande aard. Nijmegen kwam in een commerciële sfeer waarin Holland de lakens uitdeelde. De stad werd bovendien nu grens- en garnizoensstad met alle beperkingen voor koopmanschap en export van dien. Het inwonertal nam structureel af en de onroerend goedmarkt stortte in. Nijmegen kwam door verovering van 1591 in een economisch opzicht misschien wel uitzichtloze situatie terecht. Verder constateren we dat als gevolg van de bezetting zich een revolutie voltrok in de sociale geschiedenis van de stad. Het katholieke deel van de bevolking werd sociaal ondergeschikt aan de nu dominante protestants-christelijke groep, met belangrijke gevolgen inzake de toekenning van het burgerschap en de rechten op sociale zorg. Hierdoor kwamen in de Nijmeegse bevolking nieuwe processen van sociale verdeeldheid en apartheid op gang die diepgaande gevolgen hebben gehad tot in de twintigste eeuw.

Uiteraard neemt de Reductie van 1591 een cruciale plaats in de cultuurgeschiedenis van Nijmegen door de protestantisering van de culturele leven en de Contra-reformatie die spoedig volgde. Door de blijvende aanwezigheid van katholieken ontstond een vitale spanning tussen de mentaliteiten. De confessionele competitie in religieuze en maatschappelijke aangelegenheden, die al eerder was begonnen, werd door 1591 in een bepaalde vorm gegoten. De protestantse religie kreeg immers beslissende voorrechten die pas met de Bataafse Tijd in beginsel ongedaan werden gemaakt. Daarna volgde de weerslag van de katholieke emancipatie. Kortom: door 1591 werd de Nijmeegse confessionele competitie op een zodanige wijze georganiseerd dat deze culturele spanning pas in de late twintigste eeuw afzwakte.

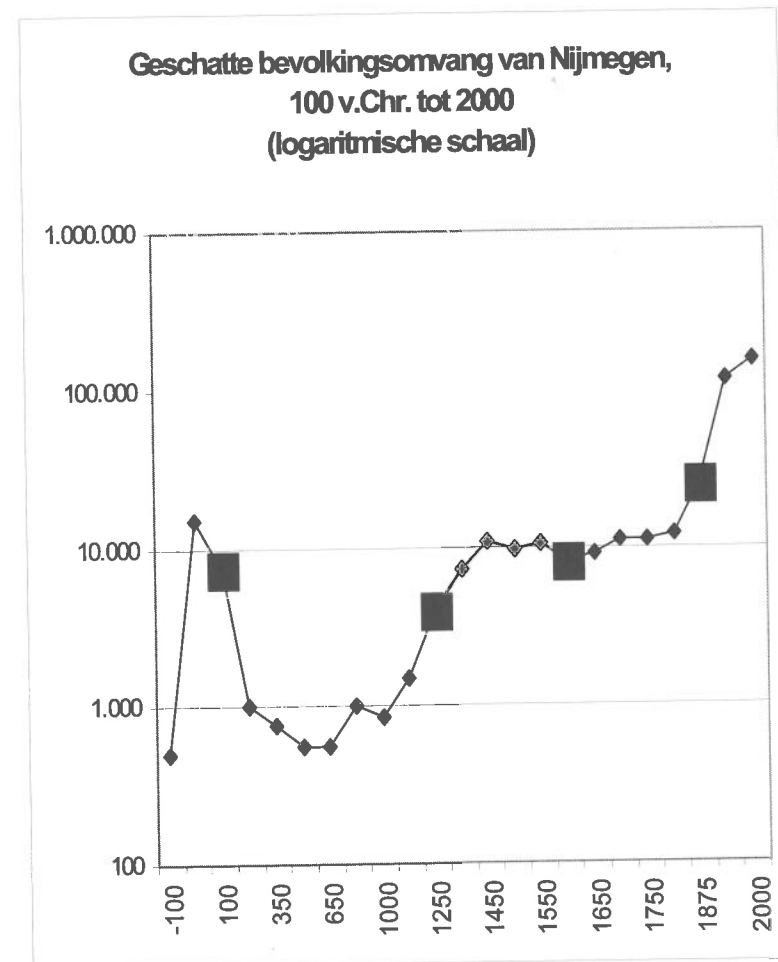
Dan het politieke verhaal van de Reductie van 1591. Wat bracht de actie van stadhouder Maurits teweeg in de politieke geschiedenis van de Nijmegenaren? In de eerste plaats bezorgde hij de politieke overwinning aan elites, netwerken en ideeën die geen grote meerderheid van de stad uitmaakten. De overwinnaars konden de nieuwe politieke orde aan de stad opleggen, doch niet zonder het scheppen van een politieke spanning die nog eeuwen lang vitaal zou blijven. In de tweede plaats kon de Reductie worden beschouwd als een overwinning voor het aloude autonomiestreven van de stad. In dat opzicht was er continuïteit. Dankzij Maurits had Nijmegen geen last meer van het centraliserende Brussel, terwijl Den Haag godzijdank geen neiging had tot centralisatie en bureaucratie. Bij nadere observatie bleek de stedelijke autonomie op termijn op een andere manier in gevaar. In het bijzonder werd de politieke kliekvorming rond de stadhouder belangrijk, temeer daar in dit netwerk de lucratieve ambten werden toebedeeld of misschien beter uitgedrukt: verkocht. Politieke verstarring was het gevolg. Ten slotte mag de vraag worden gesteld of in het nieuwe bestel van de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek het hele idee van de autonomie nog wel zo zinvol en productief was als in de dertiende en veertiende eeuw. Slaagde het zogezegd autonome Nijmegen nog wel in het afsluiten van betekenisvolle politieke *joint ventures* met andere steden of regio's? De stad was nu afgesneden van het Duitse, Luikse en Brabantse achterland waar de voor de hand liggende partners zaten. De commercieel oppermachtige Hollandse steden hadden geen *joint ventures* met Nijmegen nodig. Het lijkt er meer op dat Nijmegen zijn autonomie na 1591 vooral aanwendde om zijn dominantie over het omliggende platteland te intensiveren. Deze vorm van *rent-seeking* (in plaats van ondernemerschap) kreeg een merkwaardig hoogtepunt in de laat achttiende-eeuwse Nijmeegse aankopen van de heerlijkheden Ubbergen en Malden.

Zo verschijnt een belangrijke gebeurtenis uit de Nijmeegse geschiedenis, namelijk de Reductie van Nijmegen, in drie verschillende verhalen, ieder met een eigen centrale problematiek: de geschiedenis van Nijmeegs ondernemerschap en de Nijmeegse welvaart, de geschiedenis van de Nijmeegse cultuur en godsdienst en de geschiedenis van het Nijmeegse politieke bedrijf.

De economische en sociale geschiedenis van Nijmegen

Kort gezegd gaat het hier om de vraag hoe de Nijmegenaren in de loop van de tijd hun reproductie en productie hebben ingericht en hoe zij hebben samengeleefd. Wat verleidde hen ertoe steeds slimmere producenten te worden en hoe slaagden zij erin een gemeenschap van ruim 150.000 zielen te worden?

Tegenwoordig produceren de werkende Nijmegenaren op een niveau dat ruwweg twee honderd maal zo groot is als in de vroege Middeleeuwen, en ook de stedelijke gemeenschap is twee honderd maal zo groot. Hoe heeft het zo kunnen komen? In de onderstaande grafiek wordt een beeld geschetst van de bevolkingsgeschiedenis van de stad.

Drie grote expansieperioden worden zichtbaar: een Romeinse (met de stadsrechtverlening in het jaar 98), de Middeleeuwse (met de stadsrechtverlening in 1230) en het industriële Nijmegen van na 1875. In de grafiek is ook nog 1591 aangegeven als een belangrijk moment in de Nijmeegse geschiedenis.

Het Nijmeegse ondernemerschap is van grote betekenis geweest voor de economische bloei van de stad en zijn aantrekkingskracht naar de omgeving toe. In sommige perioden was het ondernemerschap krachtig, maar in andere tijden leek het bijna helemaal verdwenen. Drie perioden van groot ondernemend enthousiasme worden zichtbaar. Zij staan alle in verband met de veiligheid en de vestingwallen rond Nijmegen, maar op een heel verschillende manier.

In de Romeinse Tijd fungeerde Nijmegen als vooruitgeschoven militaire basis van de Romeinen in Noordwest Europa. Rond 10 voor Christus lag in Nijmegen een grote concentratie van troepen die inclusief de daarbijbehorende personen ca 15.000 man omvatte. Dit Romeins militair ondernemerschap leidde uiteindelijk tot een (veel kleiner) vast garnizoen en de stichting van een stad, namelijk Ulpia Noviomagus in het jaar 98. De productie van gebruiks aardewerk, en handel en nijverheid bloeiden. In de Volksverhuizingen verdween de Romeinse stad echter bijna geheel.

Stedelijke rechten gecombineerd met veiligheid stimuleerde pas veel later het ondernemerschap opnieuw. De bouw van de wallen in de dertiende eeuw bracht een golf van vernieuwingen en bouwprojecten teweeg, een ongelofelijke economische revolutie. De wallen schiepen een cruciale vorm van veiligheid voor de burgers met hun winstgevende privileges en brachten daardoor een grote economische waarde stijging teweeg van de grond. Dit veroorzaakte een *boom* in de bouwsector, gevolgd door commerciële expansie, massale immigratie en verdere bouwgolven in de stad. Dat waren ook de jaren waarin een enorme bouwwoede heerste en het hele productiesysteem van Nijmegen opnieuw werd ingericht, compleet met een commerciële revolutie van in die tijd moderne ambachten en gilden, marktregelingen en fiscaliteit. Nijmegen slaagde erin nieuwe export-producten voort te brengen, zoals lakens en bier.

Het is niet alleen een speling van het lot maar ook economisch begrijpelijk dat op zijn beurt ook de afbraak van de wallen tot een *city boom* aanleiding kon geven. In de negentiende eeuw was Nijmegen overvol geraakt, terwijl de gronden buiten de wallen economisch onbruikbaar waren. Het gebrek aan grond en woonruimte leidde tot hoge prijzen. Voor de veiligheid van de stad en de staat waren de wallen niet langer nodig. Na de sloop van de wallen kon het eeuwenlang opgepot spaargeld van de burgerij zich vrijelijk storten op een grote hoeveelheid nieuwe bouwgronden. Die kwamen tegen lage prijzen beschikbaar. Ook nu gingen de investeringen van de stad, de particulieren en de ondernemers sterk omhoog. De vraag naar arbeid nam snel toe, de lonen explodeerden, de bevolking groeide pijlsnel en de bouwwoede hield decennia lang aan. Tegelijk raakte Nijmegen in de ban van nieuwe vormen van productie. Juist omdat de lonen zo sterk stegen drong de industriële revolutie eindelijk op volle kracht in Nijmegen door en ontwikkelden zich in hoog tempo nieuwe productietechnieken en nieuwe producten.

Afbraak van muren is Nijmegen niet altijd goed gekomen. Lange tijd gold dat alleen indien militaire veiligheid verzekerd was, de stedelijke gemeenschap kon overleven. De vernietiging van de Romeinse muren van Noviomagus werd Nijmegen dan ook fataal. In de ruim 1000 jaar die verliep tussen de aanwezigheid van muren van de Romeinse en van de Middeleeuwse stad waren de activiteiten van het Nijmeegse ondernemerschap beperkt tot parttime bezigheden en tot datgene wat de vorst en zijn militaire basis alhier nodig hadden. De afhankelijkheid van militaire aanwezigheid bracht niet automatisch een expansief soort economie teweeg.

Ook de aanwezigheid van muren was op zich geen garantie dat er welvaart ontstond. Dat bleek na 1591. Het herstel van de vesting Nijmegen in het begin van de zeventiende eeuw en de aanwezigheid van een Staats garnizoen gaf slechts tijdelijke en beperkte economische prikkels aan de stad. De ellende was dat deze nieuwe militaire functie van Nijmegen nu juist de blokkades aan de grenzen moest

bevestigen, waar Nijmegen juist behoefte had aan vrijhandel. Het garnizoen kon het aanzienlijk verlies aan commerciële potenties niet compenseren. Het Nijmeegse ondernemerschap boog vervolgens wel heel ver door naar lucratieve kamerverhuur, bierbrouwerij, tapperij en andere diensten. Kortom, Nijmegen werd door deze omstandigheden een weinig expansief denkende garnizoensjunk. Als u zich de aard van deze economische ziekte indenkt, wordt meteen begrijpelijk waarom er in de negentiende eeuw hardnekkig verzet bestond tegen de reductie van het garnizoen en de afbraak van de wallen. Hoevelen verdienden daarmee niet hun brood? Dat waren dode tijden in Nijmegen, waarin niet ondernemers, maar rentetrekken en grondeigenaren de boventoon voerden. Zo wisselde het ondernemerschap in de stad Nijmegen van zeer dynamisch naar praktisch afwezig.

Hoe leefden de Nijmegen samen in afgelopen eeuwen? Ook de Nijmeegse vormen van sociale verhoudingen en sociale zorg ondergingen diepgaande veranderingen in de afgelopen twee duizend jaar. Het middeleeuws lijfeigenschap verdween, het vrije stedelijk burgerschap kwam ervoor in de plaats. Geestelijken konden geen burger worden. De regionale adel verwierf niet zelden het burgerschap. En vergis u niet, vele arme ingezetenen van Nijmegen verwierven het burgerschap nooit. Daar kwam nog bij dat na 1591 hoofdzakelijk alleen nog protestanten als burger werden aangenomen. Burgerrecht was een groot privilege. Je moest burger zijn om een ambacht te mogen leren, om ambten te bekleden en om te profiteren van de sociale zorg van de Godshuizen. Zo werden ongelijkheden geïnstitutionaliseerd. U kunt zich de ontsteltenis bij de burgers voorstellen toen de Bataafse revolutie de juridische realiteit schiep van de sociale gelijkheid. De overwegend protestantse Nijmeegse burgerij hoopte aanvankelijk nog dat het een vergissing was toen de Nationale Vergadering sprak over burgerrecht voor iedereen. Want hoe moest dat dan? Zouden alle ingezetenen van Nijmegen – inclusief de vele duizenden katholieken – dan vrij een beroep kunnen kiezen? En zouden zij allen dan recht hebben op sociale zorg die vroeger toch slechts aan de burgers was vergund en die zij steeds hadden begiftigd? Dat kon toch niet! Het duurde nog vele decennia voordat deze in de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd gegroeide ongelijkheden weer wat waren afgevlakt. Door de industrialisatie en de *city boom* van het einde van de negentiende eeuw ontstond een steeds sterker besef van sociale ongelijkheid: tussen vorst en onderdaan, tussen patroon en arbeider en tussen man en vrouw.

Hoe moest je als zieke of oude Nijmegenaar overleven naarmate de sociale zorg van de stam en de familie afzwakte? De middeleeuwse parochie, de kloosters en de Godshuizen boden uitkomst. Zij vormden met talloze later ontstane sociale instellingen een ware lappendeken van kleine particuliere en kerkelijke fondsen. Deze onoverzichtelijke structuur van sociale instellingen hield het eeuwenlang uit. Ieder fonds had eigen reglementen, een eigen sociale controle en een eigen clientèle van ondersteunden. Daar moest je als kwetsbare Nijmegenaar je weg maar in zien te vinden. Pas in de late twintigste eeuw werden – vooral door het financieel falen van de particuliere fondsen – stelsels van verplichte verzekeringen en overheidszorg ontwikkeld.

Het belang van de stadsrechten

De festiviteiten van dit jaar hebben veel te danken aan de commotie rond de stadsrechten van Nijmegen en speciaal dan het feit dat de stad nu mag gelden als de oudste stad van Nederland. Het lijkt daarom van belang iets te zeggen over de

wisselende geschiedenis van de autonomie van de stad en de rol van de stadsrechten hierin.

Met de toekenning van stadsrechten in de Romeinse Tijd en nog eens een keer in de Middeleeuwen kregen de Nijmegenaren plotseling een grote mate van economische en sociale, culturele en politieke autonomie in de schoot geworpen kreeg. Deze autonomie behelsde onder meer het exclusief mogen organiseren van een regionale markt, het zelf mogen inrichten van de stedelijke productie en van de sociale verhoudingen, het mogen vormen van zelfbestuur met eigen rechtspraak en eigen financiën en het ontwikkelen van een stedelijke cultuur met eigen symbolen en een eigen identiteit. Het platteland kreeg al deze voorrechten niet. Dit betekende onder meer dat in de dorpen ambachtelijke productie, scheepvaart en markthandel verboden waren. Daarvoor moest de plattelander naar de stad. De stad kreeg dus een soort monopolie op alles wat met de markt te maken had. De burgers konden daaraan verdienen.

De eerste toekenning van het stadsrecht verkregen de alhier onder de heren werkende kooplui, schippers, ambachtslieden en boeren als een soort compensatie voor het vertrek van het Romeinse garnizoen. Duizenden koopkrachtige consumenten vertrokken en Noviomagus kreeg nu een regionaal marktmonopolie. Bovendien bleef Nijmegen onderdeel van het bestuurlijk en militair stedsysteem van het Romeinse Rijk wat ook de nodige vraag naar Nijmeegse goederen en diensten opleverde. Het toenmalige Noviomagus kon er echter niet lang van profiteren omdat de stad in het spoor van de volksverhuizingen samen met het Romeinse Rijk, helemaal desintegreerde en letterlijk in de vernieling geraakt. De kreet *2000 jaar Nijmegen* verdoezelt vele eeuwen van een treurige realiteit waarin stamhoofden en daarna koningen en keizers de macht over de intussen weer hoofdzakelijke boerse Nijmegenaren uitoefenden.

Eeuwenlang heeft het ernaar uit gezien dat Nijmegen een tweeduizendjarige dorpsgeschiedenis tegemoet zou gaan. Ook grepen de ondernemende lieden die hier voor de burcht van het Valkhof de nodige handel, scheepvaart en ambachtelijke productie verzorgden er lelijk naast toen de eerste stadsrechten werden verleend. De Duitse keizer gaf de voorkeur aan Tiel. De zeer voortvarende Tielenaren vormden rond 1000 de belangrijkste Noordzeehaven van het Duitse Rijk en stonden in verbinding met de Oostzee. Zij verzorgden tevens de distributie over het stroomgebied van de IJssel, de Rijn en de Maas. Tielse munten werden dan ook door heel Noordwest-Europa gebruikt. In de twaalfde eeuw bleek hoe langer hoe meer dat steden echte trekpleisters konden zijn en bovendien grote winstmakers waren voor de vorsten.

In de Late Middeleeuwen raakte het voor vorsten dan ook erg in de mode om aan de vele groepjes ondernemende kooplieden en schippers die in de Lage Landen actief waren stadsrechten toe te kennen. Rond 1200 wilde eigenlijk niemand van de adellijke heren nog met stadsrechtverleningen achterblijven. Stel je voor dat al je kooplieden en ambachtslieden naar steden van de concurrenten zouden verdwijnen. En zo kon het bedenkelijke historische foutje van het compleet vergeten Nijmeegs stadsrecht in 1230 hersteld worden. Nijmegen werd alsnog stad.

Door de tegenslag waarmee Tiel te kampen had, zat het Nijmegen enkele eeuwen mee. Het stadsbestuur – dat beschouwd kan worden als een coöperatie van burgers die met verve het toegekend privilege exploiteerde – wist bovendien al spoedig een groot aantal lucratieve *joint ventures* met andere steden af te sluiten. Het

privilege van de stadsrechten – en vooral het monopolie over het omliggende platteland – dat een deel van de Nijmeegse ingezetenen, namelijk de burgers, zoveel rijkdom bezorgde hield stand tot de Bataafs-Franse Tijd. Daarna werden alle ingezetenen burgers van de nieuwe Republiek en vervielen de monopolies.

Het schrijven aan de stadsgeschiedenis en de historische sensatie

Als hoogleraar in de geschiedenis vond ik het fascinerend om aan deze geschiedenis van Nijmegen mee te schrijven. Mijn leeropdracht betreft de economische en sociale geschiedenis vanaf 1500 tot heden, maar ook de Middeleeuwen heeft me altijd zeer geïnteresseerd. In mijn colleges en werkgroepen doen zich in hoofdzaak twee vormen van geschiedenis voor: enerzijds de algemene lijnen en transitie in de geschiedenis en anderzijds specifieke thema's die naar tijd en ruimte sterk beperkt zijn. Dat laatste geldt ook voor mijn eigen onderzoek en voor de promotie-begeleiding. Voor mij was het aantrekkelijke om mee te helpen aan de geschiedenis van Nijmegen hierin gelegen dat ik mijn algemene wijsheden kon toetsen aan het speciale geval van Nijmegen en dat ik mijn specialistische kennis kon aanwenden voor de interpretatie en verklaring van Nijmeegse raadsels.

Ik moet zeggen dat speciaal de confrontatie met de vele vaak rijk gestoffeerde detailstudies in het tijdschrift *Numaga* voor mij buitengewoon inspirerend is geweest. Het valt voor mij persoonlijk wel zeer te betreuren dat de Cd-rom waar alle tot nu toe verschenen *Numagajaarboeken* en *Nijmeegse katernen* in zijn opgenomen nu pas gereed is. Het had mij en andere auteurs geweldig veel tijd kunnen besparen. Maar niet getreurd, de Cd-rom zal ongetwijfeld van groot nut zijn voor voortgezet onderzoek. De nieuwe geschiedenis is natuurlijk niet meer dan een bepaalde selectie van en visie op bestaande historische kennis, met alle eenzijdigheden en interpretatiefouten van dien.

Een uiterst belangrijke informatiebron vormde ook de scripties van de studenten. Helaas is er nog weinig onderzoek gedaan over de twintigste eeuw. Het zou niet gek zijn als daarvoor een scriptieprijs zou worden beschikbaar gesteld.

In zijn boekje *Moederlandse Geschiedenis* dat door Henk van Os ter gelegenheid van de Boekenweek 2005 werd geschreven, bespreekt hij in navolging van Johan Huizinga en Jo Tollebeek de emotionele verbinding die we soms maken met het verleden. Dat gebeurt door de historische kijkervaring en de historische sensatie. Bij een zintuiglijke waarneming van erfgoed uit het verleden: een archiefstuk, een schilderij, een huis krijgen we soms een sterk gevoel van de diepere historische betekenis ervan. Deze emotie, een soort historische dronkenschap die ons overkomt, schept historische beelden en versterkt onze interesse voor het verleden, waardoor we op onderzoek uitgaan.

Van Os heeft het over de ascetische bureaustoel van Willem Drees sr. Het zien van dit meubel veroorzaakte in hem een gevoel van ontroering en een flits van herkenning van de eenvoud van vroeger. Die historische sensatie is eenmalig. Zij laat zich niet herhalen. Ik kan me van niemand voorstellen, zo schrijft hij, dat hij op zondagochtend wakker wordt en denkt: Kom laat ik die stoel van Drees nog eens gaan bekijken. En kennelijk is Van Os gevoelig voor de zogezegde eenvoud in het verleden.

In hoeverre is mij in verband met de geschiedenis van Nijmegen de historische sensatie overkomen? Ik moet u bekennen dat ik die historische sensaties vooral krijg bij erfgoed uit een historische periode waarin ik graag geleefd zou hebben. Ik zou graag geboren zijn rond 1850 en dan als jonge ondernemer hebben willen deelnemen aan de West-Europese *city boom* na 1875. Of Nijmegen nu mijn favoriete plaats van vestiging zou zijn geweest betwijfel ik, want u zult lezen in de geschiedenis van Nijmegen dat hier het intens burgerlijke en uiteindelijk economische onleefbare concept Nijmegen Woonstad in vigeur was. Dit concept werd op een nogal belemmerende manier tegen de vroege industrie en vooral tegen de komst van industriearbeiders gebruikt. Maar dit terzijde.

Mijn historisch besef van intense dynamiek van de late negentiende eeuw, zowel in economisch, sociaal, politiek als cultureel opzicht, is ongetwijfeld door een historische sensatie veroorzaakt, namelijk het lezen van de correspondentie-kopieboeken van mijn overgrootvader Frans Klep. Deze privé correspondentie toonde mij een man van nog traditioneel negentiende-eeuwse ambachtelijke stempel die de kansen van zijn tijd greep en een groot industrieel bedrijf opzette met een netwerk van leveranciers en afnemers in Nederland, België, Duitsland en Engeland. De in dikke bruine kanten ingebonden kopieboeken hebben een grote interesse voor zijn wereld veroorzaakt. Sedert jaren let ik dus speciaal op die historische periode. Het Nijmeegse industrieel erfgoed uit die periode is voor zover ik weet echter zeer schamel en ik kan dus moeilijk beweren dat ik hierdoor bijzonder werd aangezet tot historische reflectie. Alleen de ongewoon kleurige en moderne verpakkingen van de zeepjes van Dobbeltmann – die uit diezelfde tijd dateren en die blijk geven van een ongewoon vroeg ontwikkeld gevoel voor marketing – spraken me bijzonder aan.

Maar er is iets anders in Nijmegen waardoor ik zeer werd getroffen. In het Valkhof Museum staat een prachtige zwarte, hoekige archiefkast met grote laden. Lade nummer 4 heeft als opschrift *Chartres rakende de Vrijdom der Tollen binnen de Provincie of die in vroegere tijden daertoe behoort hebben*; lade nummer 5 vermeldt *Chartres rakende de Vrijdom van de Tollen in Holland en Zeeland*, en lade nummer 6 heeft als opschrift: *Vrijdom van Tollen in Brabant, Antwerpen, Limburg en het Duijtsche Rijk*. Deze indrukwekkende kast, zo realiseerde ik mij, bevatte een belangrijk deel van het commercieel kapitaal van de schippers en kooplieden van de stad Nijmegen. De eerste twee eeuwen na de verlening van het stadsrecht investeerde Nijmegen grote kapitalen in de totstandkoming van deze charters. Zij waren van levensbelang voor de concurrentiepositie van de Nijmeegse kooplieden. En met groot succes.

De tragiek was natuurlijk dat door de Tachtigjarige Oorlog rond Nijmegen nieuwe, scherpe grenzen van handelsverboden en heffingen werden getrokken. Niet alleen gebeurde dit aan Staatse zijde, maar ook aan de Spaanse, Luikse en Duitse kant. De Nijmeegse Maas- en Rijnvaart kregen zware klappen waarvan ze nooit helemaal hersteld zijn. Door deze ellende verloor een belangrijk deel van deze investeringen zijn praktische waarde. Wat hadden de Nijmeegse kooplieden of schippers aan op zichzelf heel plezierige vrijstellingen voor tollens als ze op allerlei andere wijzen op die routes gehinderd werden? Knarsetandend moeten de Nijmeegse kooplieden voor deze kast hebben gestaan, met de succesverhalen van hun verre voorouders nog in gedachten.

Wat betekent de geschiedenis van Nijmegen voor de inwoners van Nijmegen?

Natuurlijk hopen de auteurs dat de nieuwe geschiedenis gebruikt gaat worden en zal leiden tot reflecties bij het dagelijks handelen in deze stad. Neem nu de stadsontwikkeling van Nijmegen. Nijmegen heeft een geheel eigen geschiedenis van openbare ruimten en eigenaars van onroerend goed, bouwers en hypotheekverschaffers. Aanvankelijk allemaal spelers op een wilde markt. Rond 1900, tijdens de fameuze uitleg van chique woningen werkten de marktkrachten op volle toeren, maar spoedig greep de lokale overheid ook in om risico's voor waardevermindering en leegstand te beperken. Spoedig daarna kwamen de woningbouwcorporaties. Tienduizenden Nijmegenaren gebruikten de huizenmarkt om zich hoger op te werken, zowel door aan het productie ervan bij te dragen als door zich steeds betere woningen te verschaffen.

Zo geef ik u een stukje van een historische kijk op de stadsontwikkeling van Nijmegen. Hierin zit de idee van de stad als een ingewikkeld ontwikkelingsproces. Ik benadruk zo de padafhankelijkheid van de stad. De gedachte is dat beslissingen in het verleden de vorm en inhoud van de stad hebben bepaald en dat al deze investeringen hun uitwerking hebben naar de toekomst. Wat is dan duurzame stadsontwikkeling? Naar mijn indruk zou dit moeten betekenen dat expliciet rekening wordt gehouden met deze padafhankelijkheid en daarop wordt doorgeborduurd. Dat betekent niet dat conservatief omgegaan moet worden met de stad. De vernieuwing van het stadscentrum is daar een mooi voorbeeld van. Maar wel is heel opvallend dat er met het Valkhof, dat andere duurzame gegeven van Nijmegen zo bitter weinig gebeurt. Het Valkhof is eeuwenlang verreweg het belangrijkste onderdeel van Nijmegen geweest. Moet nu omdat in de Bataafse Tijd de burcht grotendeels is gesloopt dit braakliggend terrein voor altijd maar in deze staat blijven?

Duurzaamheid en padafhankelijkheid mogen categorieën zijn die historici wel bevallen, maar zijn zij daarbij een uitzondering? Hoe wordt op dit ogenblik de stad in de middens van nijvere stadsontwikkelaars en burgers verstaan en beschouwd? In hoeverre zijn zij historisch geïnspireerd? Tegenwoordig wordt er gesproken over het ontdekken van de nieuwe betekenis van een stad in de context van de dynamiek van de omgeving. Dat is vooral een idee van interactie. De stad bestaat door de krachten vanuit zijn omgeving. Daarop moet adequaat worden gereageerd. De stad is een onderdeel van een groter systeem. Daarin moet de juiste plaats worden opgezocht. Op basis van dit a-historisch denkpatroon suggereren stadsontwikkelaars niet zelden schier onvermijdelijke ingrepen in de stad en haar omgeving.

Het historische, padafhankelijke denken en het bewustzijn dat er in het verleden beslissingen zijn genomen die veel van de Nijmeegse toekomst bepalen is daarbij veel minder belangrijk. Dat geldt ook in veel bredere kring. Ik vraag mij in dit verband af wat de kreten *Nijmegen 2000 jaar* en *2000 jaar verslingerd aan Nijmegen* voor de organisatoren en voor de Nijmegenaren betekenen. De huidige context lijkt centraal te staan: de naamsbekendheid van Nijmegen is belangrijk en de geplande festiviteiten voeren de boventoon. Uit alles blijkt dat Maastricht verslagen is en dat we met een gerust hart kunnen roepen dat Nijmegen de oudste is. *Nijmegen bestaat dit jaar 2000 jaar en dat zullen we weten!* roept de website ons enthousiast toe. Nergens

lees ik dat dit zeer bijzondere, lange verleden ons tot reflectie moet aanzetten over het duurzame in de stad en zijn bewoners. Ik hoop dat deze nieuwe geschiedenis van Nijmegen het bewustzijn van padafhankelijkheid versterkt.

Ten slotte nog het huiswerk. Waar liggen nog belangrijke, onbeantwoorde historische vragen? Iedere auteur zal daar wel eigen ideeën over hebben. Ik beperk me tot drie onderwerpenbetreffende de sociaal-economische geschiedenis.

In de eerste plaats is er een groot gat in de politieke geschiedenis. Studies van de publieke financiën van Nijmegen ontbreken bijna geheel. Toch hebben de stad en zijn vele semi-publieke organisaties in de loop van de geschiedenis enorme bedragen van de burgers geïnd via belastingen en retributies en vervolgens deze bedragen volgens bepaalde bewuste en onbewuste politieke patronen weer uitgegeven en daarmee de stadsvorming beïnvloed. Door welke principes werden de inkomsten en uitgaven gestuurd? Welke sociaal-economische, politieke en particuliere belangen waren hiermee gemoeid? Hoe moeten we de effecten van de overheidsuitgaven en van de vele semi-overheidsinstanties beoordelen?

Ten tweede is er een groot gat in de sociaal-economische geschiedenis: de stedelijke geschiedenis van de consumptie. Te gemakkelijk wordt verondersteld dat speciaal de productiekrachten grote historische veranderingen veroorzaken, terwijl toch de betekenis van trends en keuzes in de consumptie de stad net zo goed hebben gemaakt. Er bestaat een geschiedenis van de manipulatie van de consumptie en er bestaat een geschiedenis van het kopen. Consumptie bepaalt uiteindelijk waarom fabrikanten dingen maken en waarom bijvoorbeeld religie belangrijk kan zijn. Consumptie bepaalt ten slotte ook nog eens in sterke mate de concrete fysieke vormen van de stad – bijvoorbeeld door religieuze bouwwerken, het winkelbestand en de binnenzijde van de huizen – en door de ontwikkeling van de voorkeuren, van de smaak en van de mode ook de cultuur van de stad.

Ten slotte de rol van de vrouwen. Die is in de geschiedenis van de consumptie en de inrichting van woningen al heel belangrijk, maar ook de sanitaire voorzieningen en de zorg voor de stedelijke ruimte moet daaronder begrepen worden. Was het een idee van vrouwen om waterpompen te installeren in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Nijmegen? En wat weten we precies van moederschap en ongehuwd blijven in de Nijmeegse geschiedenis en van het vrouwelijk vrijwilligerswerk in liefdadigheid, filantropie, sociale zorg en zorg voor de stedelijke ruimte? Kortom: er is nog werk genoeg.

Een onvermoeibare bruggenbouwer

In Memoriam professor dr. Mathieu Spiertz,
1928-2004

• Ton van de Sande

Het is nu alweer achttien jaar geleden dat op de dertiende etage van het Erasmusgebouw (daar was toen nog het 'Historisch Instituut' gehuisvest) door een groepje geschiedenisstudenten (met als bijvak 'educum') een expositie werd ingericht, getiteld: 'Prof. Dr. M.G. Spiertz 1961-1986. Een kwarteeuw geloven in KUNDigheid'. Naar mijn beste weten is dat de enige keer geweest in de geschiedenis van onze faculteit dat er ter ere van een lid van de wetenschappelijke staf een tentoonstelling is georganiseerd. De bijbehorende catalogus (prijs: studenten f 10,-, overigen f 15,-) was in een mum van tijd uitverkocht, mede omdat er heel wat oud-studiegenoten van de jubilaris de openingsreceptie bijwoonden. Ik kan me voorstellen dat dit hele gebeuren toch wel vrij byzantinistisch moet overkomen op wie er toen niet zelf bij is geweest: een jubilerende professor die van alle kanten wordt bewierookt! De man die op het affiche van de tentoonstelling prijkte – met hoed en driekwart jas à la Gorbatsjow lijkt hij zo uit het Kremlin te komen wandelen – wekt echter geen enkele associatie met heldenverering. Dat de studenten juist hem met een expositie hadden bedacht, is heel begrijpelijk. Professor Spiertz was een echte bruggenbouwer, de afstand tussen hoogleraar en student wist hij door vaderlijke gemoedelijkheid tot een minimum te reduceren. Hij kende iedereen met naam en toenaam, informeerde altijd belangstellend hoe het met je ging en had wel twintig oplossingen bij de hand voor de problemen waar je mee zat, of dat nu uitstel voor militaire dienst betrof, opgelopen achterstand bij de tentamens, het dubben over een geschikt scriptieonderwerp of twijfel over de juiste studiekeuze. Daar kwam bij dat hij je vergenoegd vertelde waar zijn colleges dat jaar over gingen, hoe de excursie naar het Catharijneconvent in Utrecht, de romaanse kerken in Keulen of de abdij van Berne was verlopen en wat je gemist had door niet het referaat van die en die te hebben gehoord, of de diapresentatie over barokke biechtstoelen in Antwerpen. Je voelde dat je door hem serieus werd genomen. Hij wist nog wat je hem verteld had toen je op een van de meerdaagse studiereizen bij hem en zijn vrouw Marieke aan tafel had gezeten en met welke club je toen het meeste optrok. In de ogen van velen is hij altijd een pastor gebleven.

Mathieu Spiertz is op kerstavond van verleden jaar in het Nijmeegse Radboud-ziekenhuis overleden. Sinds juli 1993 was hij emeritus hoogleraar, maar *otium cum dignitate* betekende voor hem bepaald niet hetzelfde als *dolce far niente*. Tot enkele weken voor zijn dood kon je hem nog regelmatig in de UB aantreffen. Hij werkte aan een biografie van mgr. Feron, de invloedrijke vicaris-generaal van het bisdom Roermond in de jaren dat de jongeling Spiertz zich aldaar op het priesterschap voorbereidde. Tien jaar lang heeft emeritus Spiertz de bronnen uit die periode bestudeerd. Als geen ander was hij zodoende thuis in de voorgeschiedenis van het Mandement van 1954, waarin de Nederlandse bisschoppen katholieken verboden

lid te worden van socialistische organisaties. In de figuur van Feron moet hij de bruggenbouwer hebben herkend die hij ook zelf was. Het is te hopen dat die biografie nog eens postuum kan worden uitgegeven. Tussen de bedrijven door sprokkelde Spiertz na zijn emeritaat het documentatiemateriaal bij elkaar dat hij voor zijn colleges had gebruikt en verwerkte dat in een encyclopedisch handboek, getiteld *Van Aartsbisschop tot Zonneliel. Sleutels tot het katholieke erfgoed* (Nijmegen: SUN, 1998). Het samenstellen van zo'n praktisch vademecum was een kolfje naar zijn hand en hij heeft er zichtbaar genoeg aan beleefd. Net als zovelen had hij in de onderwijspraktijk ervaren dat de katholieke terminologie voor de jongere generaties studenten en hun ouders een gesloten boek was geworden. Het zou mij niet verbazen als dit boek van Spiertz tot in lengte van jaren zijn faam levend zal houden. Ook met dit didactische juweeltje toonde hij weer aan een echte bruggenbouwer te zijn.

Op de expositie in 1986 stond behalve de hoogleraar Spiertz ook zijn leerstoel centraal. Het was de studenten immers niet ontgaan dat hij de leeropdracht 'Geschiedenis van het Nederlands katholicisme, inzonderheid van de Hervorming tot aan het herstel van de hiërarchie' die hem in 1973 was toevertrouwd, als een kostbare schat koesterde. In zekere zin belichaamde hij hiermee ook de continuïteit van een typisch Nijmeegs specialisme want die leeropdracht was in eerste instantie in 1947 bedoeld geweest voor de fameuze L.J. Rogier, de eerste eredoctor van onze alma mater, die echter door het plotseling overlijden van professor Cornelissen de leerstoel Nieuwere Tijden te bekleden kreeg. In 1953 verscheen Rogiers spraakmakende standaardwerk *In vrijheid herboren*, wat de auteur in aanvaring bracht met de Romeinse curie maar mede daarom ook zijn roem onsterfelijk maakte. Datzelfde jaar arriveerde de net tot priester gewijde Mathieu Spiertz in Nijmegen om in opdracht van zijn bisschop geschiedenis te gaan studeren. Tussen hem en de Rotterdamse geweldenaar Rogier klikte het meteen. Aan zijn leermeester heeft Spiertz het feitelijk ook te danken dat hij voor de Nijmeegse universiteit behouden bleef en er uiteindelijk meer dan een halve eeuw lang met hart en ziel aan verknocht kon blijven. Na zijn afstuderen in 1959 was hij, zoals in de lijn der verwachtingen lag, benoemd tot leraar aan het Bisschoppelijk College in Roermond. Maar Rogier 'redde' hem door ervoor te zorgen dat 'Matje' daarnaast ook parttime assistent van professor Van Houtte in Leuven werd. Twee jaar later, in 1961, werd hij voltijds wetenschappelijk assistent van Rogier. Dat jaar kwam ik in Nijmegen studeren en de eerste encyclopedische tentamens – we moesten onder andere het ietwat gedateerde schoolboek van de priester-leraar Aug. Commissaris van buiten leren – heb ik bij hem gedaan. Net na de groentijd viel het niet mee om serieus aan je studie te beginnen, maar de vriendelijke 'mijnheer Spiertz' bleek daar alle begrip voor te hebben. De ouderejaars disten ons trouwens, zeer ter geruststelling, sterke verhalen op uit de studententijd van de jonge geleerde en op de talrijke feesten van de historische studentenkring "Dr Huybers" zongen we allemaal uit volle borst: "Rogier is groot, en Matje en Matje is zijn profeet!", wat die profeet overigens slechts met een zuinig lachje wist te waarderen. Spiertz was de steun en toeverlaat van Rogier en van diens opvolger professor Poelhekke. Ook na zijn benoeming als hoogleraar bleef hij deel uitmaken van de vakgroep Nieuwe Geschiedenis, waar ik hem vanaf 1975 als collega op de wekelijkse stafvergaderingen en daarbuiten van meer nabij heb leren kennen. De bruggenbouwer heeft de vakgroep Nieuwe Geschiedenis indertijd heel wat toeloop van studenten bezorgd. Hoe hij het voor

elkaar kreeg, bleef ons – zijn collega's – eigenlijk een raadsel, maar elk jaar opnieuw bleken de kersverse eerstejaars in de strikken van Spiertz te belanden ofschoon die toch niet aan het introductieprogramma deelnam. De colleges GNK – voor ouderejaars – liepen als een trein en leverden ook een constante stroom van scriptanten op. Ook daarmee zette Spiertz een traditie voort die onder Rogier was begonnen. Hij had zich er overigens bij neergelegd dat de periode na 1853 buiten zijn leeropdracht viel. Professor Manning had dit in 1973 bedongen, waardoor diens ordinariaat 'Wereldgeschiedenis van de 20^e eeuw' kon worden uitgebouwd tot 'Nieuwste Geschiedenis'. Pas onder Spiertz' opvolger, de twee jaar geleden overleden Jan Roes, is dit deel van de erfenis van Rogier alsnog bij GNK terechtgekomen. Het merendeel van de proefschriften die onder promotor Mathieu Spiertz tot stand zijn gekomen, betreft de periode zestiende tot negentiende eeuw. Het was ook de periode waar hij zelf de meeste affiniteit mee had.

Hoewel de geschiedenis van het Nederlands katholicisme meer dan een kwart eeuw zijn specialiteit is geweest, lag in de eerste jaren van zijn wetenschappelijke carrière het accent veeleer op het vlak van de locale en regionale geschiedenis. Zijn dissertatie over Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw (1964) kreeg lovende recensies in de vaktijdschriften, als een geslaagd voorbeeld van zogeheten 'integrale' geschiedbeoefening. Toen ik vijftientig jaar geleden in de bibliotheek van de Orde van Vrijmetselaren in Den Haag onderzoek ging doen, kwam de conservator meteen met het proefschrift van Spiertz aanzetten. Het bleek de eerste dissertatie te zijn waarin de maçonnerie als een vanzelfsprekend onderdeel van het culturele en maatschappelijke leven wordt behandeld. Aan Maastricht had Spiertz al vanaf zijn prille jeugd zijn hart verpand. Zelf kwam hij uit Nieuwenhagen, waar hij op 18 april 1928 het levenslicht zag. Maar zijn mooiste herinneringen bewaarde hij aan de logeerprijzen bij zijn heeroom in 'de stad', die kennelijk boeiend kon vertellen over de Maastrichtse oudheden en die het leergierige neefje met een blokkendoos de Lieve Vrouwe Basiliek en de St. Servaas liet nabouwen. Ik zat met Spiertz en zijn student-assistent Gerard Smithuis in etablissement 't Kloaske toen hij ons hierover vertelde. Een mooie zomeravond, juni 1967. Gerard en ik waren die dag naar Maastricht afgereisd om er Spiertz' feestrede ter gelegenheid van Honderd jaar Limburg uit de Duitse Bond te beluisteren. De 'bonbonnière'-schouwburg zat tot de nok toe vol, met koningin Juliana op de eerste rij. Ik hoor het de gouverneur nog zeggen: de redenaar van hedenmiddag is dé expert in de geschiedenis van dit schone gewest! De staande ovatie die hem na afloop te beurt viel, maakte onze expert zichtbaar verlegen. Misschien had de gouverneur gelijk, maar insiders wisten toen al dat Spiertz zich inmiddels op de vaderlandse kerkgeschiedenis had gestort. Hij was een jaar op het Nederlands Historisch Instituut in Rome geweest ter voorbereiding van een monografie over de Hollandse Zending in de tweede helft van de zeventiende eeuw. De Duits-Nederlandse betrekkingen en met name de inter-regionale aspecten ervan zijn hem overigens wel blijven interesseren. Begin jaren '90 stond hij aan de wieg van het interfacultaire instituut voor Duitsland Studies, waarmee hij een actieve bijdrage leverde aan de innovatiestrategie van het College van Bestuur. Wéér bleek hij een bruggenbouwer te zijn, maar vermoedelijk heeft het hem zelf nog wel het meest verbaasd, achteraf, dat hij dit bestuurlijke karwei zonder kleerscheuren tot een goed einde wist te brengen. Want een vergadertijger was hij nooit geweest en in bestuursfuncties voelde hij zich niet echt op zijn gemak. Als er iets geregeld moest worden, probeer-

de hij dat liever met stille diplomatie voor elkaar te krijgen. De Bondsrepubliek Duitsland heeft hem met een hoge onderscheiding beloond.

Bruggenbouwer Mathieu Spiertz: het moet hem bijzonder deugd hebben gedaan dat de Oud-Katholieke Kerk van Nederland hem in 1998 met de Pascalprijis lauwerde. Het Utrechts Schisma van 1723, de breuk tussen Rome en de Oud-bisschoppelijke Clerezie, had Spiertz in zijn inaugurale rede het gevolg van een 'ambtelijk misverstand' genoemd. Daarmee was de toon gezet. In een niet aflatende stroom publicaties heeft hij sindsdien bouwstenen aangereikt om tot een genuanceerder oordeel te komen over de binnenkerkelijke hervormingsbewegingen die door de tegenstanders steevast als jansenistische ketterij waren afgedaan. Hij toonde aan dat de breuk tussen de 'jansenistische' kerk van Utrecht en de Romeinse curie niet alleen en zeker niet in de eerste plaats aan Hollandse stijfkoppigheid mocht worden verweten; Rome had indertijd menige steek laten vallen. Het spreekt voor zich dat dit nogal pikant klonk in de jaren dat Rome met de benoeming van Gijsen en andere tegendraadse bisschoppen weer net zo'n koers leek in te slaan als twee eeuwen daarvoor. Mede dankzij het onderzoek van Spiertz en zijn promovendi kwam er een dialoog op gang met de Oud-Katholieke kerkhistorici en leek het zelfs denkbaar dat de kloof tussen de twee kerken op termijn zou kunnen worden gedicht. Op zoek naar de wortels van het conflict raakte Spiertz ook steeds meer geïnteresseerd in de 'protestantiserings-these'. Hij zette menigeen aan het werk om kerkenraadsacta te gaan exploreren en via bronnenuitgaven toegankelijk te maken. De zielzorg van de kerk der Hervorming kreeg van hem net zo goed aandacht als de pastorale praktijk in de Hollandse Zending. De onbevooroordeeldheid waarmee hij daarbij te werk ging werd door zijn protestantse collega's bijzonder gewaardeerd. 'Geschiedenis van het Nederlands katholicisme' was dan wel zijn formele leeropdracht, maar in de praktijk bleek daar op den duur toch ook protestants Nederland onder te vallen.

Jarenlang wandelde het echtpaar Spiertz in de weekends langs de route van NCRV Kerkenpad, overstekend van protestantse naar katholieke bedehuizen en weer terug. Ik zie het in de geest voor me en zou tot besluit, met een variant op Genesis 1, willen opmerken: en ze zagen dat het goed was. •

Geef de pen door...

Afgesproken werk

• *Lisenka Fox*

Hé, Guido, jij hier?

- *Lisenka! Nog steeds niet afgestudeerd?*

- Nou, inmiddels wel hoor. Maar hoe gaat het met jou? En wat doe je hier?

- *Vorige week werd ik gebeld. Of ik mee wilde doen.*

- Meedoen? Aan wat?

- *Tja, daar vraag je me wat. Het heeft iets te maken met ... accreditatie, geloof ik. Maar eerlijk gezegd weet ik niet precies wat dat is.*

- Ah, de visitatie.

- *Ja ... visitatie. Dat ook. Vandaag kom ik oefenen, voor de proefvisitatie, geloof ik.*

- Juist ja.

- *Oh, dus jou zegt dat wel iets?*

- Nou, tegenwoordig werk ik op het faculteitsbureau en de laatste maanden gaat het daar over bijna niets anders meer.

- *Goh, het faculteitsbureau. Maar je was toch een redelijk goede student?*

- Ach, het is maar hoe je het bekijkt. Dus je komt oefenen voor de visitatie?

- *Ja, maar ik weet niet er verder niets van.*

- Vandaar de oefening, natuurlijk.

- *Jawel, maar ik heb allerlei papieren gekregen, en gelezen, en nu snap ik er nog niets van.*

- Zo moeilijk kan het toch niet zijn?

- *Dat zeg jij. Ik heb twee van die zelfstudies doorgeploeterd, een van de bacheloropleiding Geschiedenis en een van de masteropleiding Geschiedenis, maar die opleidingen heb ik allebei niet gedaan. Ik heb gewoon Geschiedenis gestudeerd. En alleen daar kan ik iets over vertellen. Bachelor, master, dat zegt mij niets.*

- Nee, maar dat hoeft ook niet. Jij moet gewoon vertellen wat je nu, terugkijkend, vindt van de opleiding die jij gedaan hebt.

- *Maar die was heel anders dan wat er in die rapporten staat.*

- Dat maakt niet uit, want eigenlijk komt het op hetzelfde neer.

- *Hoezo hetzelfde? Waarom heet het dan nu bachelor en master?*

- Omdat een stel hoge heren dat afgesproken heeft. In de Bologna-verklaring, in 1999.

- *Ja, daar heb ik wel eens iets over gelezen. Maar ik ben vergeten waar het ook afweer over ging.*

- Een van de ideeën achter de Bologna-verklaring is dat het hoger onderwijs in Europa wederzijds erkend moet kunnen worden en daar is een betere internationale herkenbaarheid voor nodig. Zo werd bijvoorbeeld de titel 'doctorandus' alleen in Nederland gebruikt en begrepen.

- *Okay, dan gebruik je de titel 'master'. En dan is het probleem opgelost. Maar dan begrijp ik nog niet waarom Geschiedenis nu ineens uit twee opleidingen bestaat. Dat is toch niet handig?*

- Nee, voor ons is het niet handig. Maar wel voor de studenten. Na drie jaar mogen ze zich Bachelor of Arts noemen en hebben ze dus een graad die overal erkend wordt. Als ze willen, kunnen ze dan stoppen met de studie en gaan werken of overstappen naar de masteropleiding van een ander vak.

- Maar wie wil er nou na drie jaar stoppen om te gaan werken? Ik heb zoveel jaar na mijn afstuderen nog steeds geen fatsoenlijke baan. En overstappen? Ik heb nooit anders gehoord dan dat vier jaar al veel te kort was voor een academische studie. Als het allemaal net interessant begint te worden, ga je toch niet iets anders doen?
- Nou, wel als je je bijvoorbeeld wilt specialiseren. Dan zou je bij wijze van spreken een masteropleiding Middeleeuwen kunnen gaan doen, waarbij je niet alleen maar vakken bij Geschiedenis volgt.
- Dus dat kan tegenwoordig ook?
- In theorie, zeker. Het bestaat alleen nog niet, of in ieder geval niet in Nijmegen.
- Hmmm. Dus er wordt in Nijmegen niet overgestapt.
- Jawel, naar andere universiteiten. Dat kan namelijk ook. En dan zijn er natuurlijk ook nog al die studenten die na hun HBO-bachelor overstappen naar een wo-masteropleiding. Die hebben we in Nijmegen volop.
- Wacht even. HBO-bachelor?
- Ja. Afgestudeerden van het HBO heten ook Bachelor.
- Maar dat is toch een heel ander soort studie? Dat is toch niet duidelijk? In vier jaar HBO leer je toch andere dingen dan in drie jaar universiteit?
- Vaak wel, ja. Maar een Bachelor is een Bachelor, en die kan zich dus inschrijven voor een masteropleiding.
- Zomaar?
- Nou, niet zo maar. Dat gaat meestal via een schakelprogramma, helemaal afgestemd op de behoeften van elke student, waarbij veel aandacht wordt besteed aan academische vaardigheden en dergelijke.
- Dus de ene Bachelor is de andere niet?
- Nee, als het je het zo bekijkt niet.
- Dat lijkt me toch niet zo handig: je wilt onderling kunnen vergelijken en dus noem je verschillende dingen hetzelfde....
- Tja, als je het zo wilt zien niet. Maar er is natuurlijk veel meer dan alleen die naamgeving.
- Als ik het niet dacht.
- Ja. Om alle opleidingen in het hoger onderwijs in Europa echt met elkaar te kunnen vergelijken, wordt er bijvoorbeeld een diplomasupplement ingevoerd.
- Een diplomasupplement?
- Ja, een supplement bij elk diploma waarin voor de hele opleiding en per cursus precies beschreven staat wat de inhoud, doelen en eindtermen zijn. In het Engels.
- Doelen en eindtermen. Dat komt me bekend voor uit die zelfstudies. Maar die waren niet in het Engels.
- Nee, dat klopt. Dat moet allemaal nog vertaald worden.
- Maar niemand vraagt toch ooit naar de precieze inhoud van de cursussen die je hebt gedaan? Dat heb ik bij al mijn sollicitaties nog nooit meegemaakt. En ook nog allemaal in het Engels? Dus ook als je Frans hebt gestudeerd en in Frankrijk wilt gaan werken?
- Ja, dat is nou eenmaal de afspraak.
- En in Frankrijk vinden ze dat ook een goed idee?
- Dat wordt gezegd, ja.
- Ik kan het me niet voorstellen. Maar goed, dan zijn al die inhoud, doelen en eindtermen vertaald en dan is het voorlopig ook goed, natuurlijk.
- Dat zou je denken. Alleen verandert de inhoud van cursussen nogal eens, zeker nu de ene onderwijsvernieuwing op de ander wordt gestapeld.

- Ik begrijp het. Maar wat ik nog niet begrijp, is hoe het nou zit met die visitatie. En die zelfstudies. Die staan vol met termen waar ik niets van begrijp. Hier, kijk maar: 'vervaldatum accreditatie', 'claim niveau en oriëntatie', 'domeinspecifieke eisen', en dat is dan alleen nog maar op de eerste paar bladzijden.
- Ik zie het probleem. Het heeft mij ook enige tijd gekost voordat ik de terminologie uit het NVAO-kader begreep.
- Het wat-kader?
- NVAO. Dat is de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie, de organisatie die in Nederland en Vlaanderen opleidingen accrediteert.
- Accrediteert?
- Ja, accrediteert, bepaalt of een opleiding voldoet aan alle eisen om zich opleiding te mogen noemen.
- Goh, toen ik nog studeerde heb ik nooit iets gemerkt van al die dingen.
- Dat kan wel, want het is nu voor het eerst dat we geaccrediteerd moeten worden.
- Hoezo voor het eerst? Heb ik dan een niet-erkende studie gedaan? Zou ik daarom niet aan de bak komen?
- Nee, maak je geen zorgen. Alleen ging het er toen anders aan toe. Er was nog geen sprake van accreditatie, maar er vonden wel visitaties plaats, door de VSNU.
- De ...
- De Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten. Dus eigenlijk bepaalden de universiteiten zelf of zij voldeden aan de eisen. Om de schijn van subjectiviteit te vermijden is daarom een onafhankelijke organisatie opgericht, de NVAO.
- En die bestaat uit onafhankelijke wetenschappers?
- Nou, in feite zijn het grotendeels dezelfde mensen die eerst bij de VSNU zaten, maar de organisatie is formeel onafhankelijk.
- Volgens mij snap ik het nu. Dus bij die visitatie waar ik voor ben opgeroepen, komt de NVAO kijken of wat er in die zelfstudies staat ook werkelijk gebeurt, en als dat allemaal voldoet, wordt de opleiding Geschiedenis in Nijmegen erkend, volgens de nieuwe regels.
- Bijna. Alleen komt niet de NVAO kijken, maar de QANU.
- Pardon?
- QANU, dat staat voor Quality Assurance Netherlands Universities.
- Is dat Engels?
- Zoiets. Maar goed. QANU dus. Dat is een zogenaamde VBI, een Visiterende en Beoordelende Instantie, dus dat is in feite de club die ons visiteert en beoordeelt. In theorie kunnen wij zelf kiezen wie we daarvoor inhuren. Het had dus ook een andere VBI dan QANU kunnen zijn.
- Alleen in theorie?
- Ja, want toen het hele circus om de visitatie en accreditatie voor ons van start ging, bestond er nog maar één VBI.
- Was dat dan een probleem?
- Nou, het was in zoverre een probleem dat QANU toen een monopoliepositie had en dus zelf een prijs kon bepalen. Twintigduizend euro per opleiding.
- Twintigduizend euro?
- Ja. Maar uiteindelijk hebben we dat terug weten te brengen tot vijftienduizend. Dus dat valt dan weer mee.
- Vijftienduizend euro per opleiding? Dus het kost vijftienduizend euro om de opleiding Geschiedenis te laten goedkeuren die volgens mij al jarenlang dik in orde was?

- Nee, dat kost dertigduizend euro. De opleiding die jij hebt gedaan bestaat nu immers uit twee opleidingen: een bachelor en een master.
- *Tjonge. Maar die zelfstudies, die hebben jullie toch zelf moeten schrijven?*
- Ja, en daar zijn heel veel mensen heel veel uren mee bezig geweest.
- *En dat kost dus ook weer geld. Maar goed, uiteindelijk heb jullie nu dan dikke rapporten waarin alles staat wat de NVAO wil.*
- Dat wel. Alleen hebben we onze zelfstudies niet voor de NVAO geschreven, maar voor de VBI. En de VBI schrijft vervolgens weer rapporten die aan de NVAO worden aangeboden. Als wij dat tenminste willen.
- *Hoezo, als jullie dat willen?*
- Nou, wij dienen zelf de accreditatie-aanvraag in bij de NVAO en het rapport van de VBI is daar een onderdeel van. Het zou kunnen dat we het niet eens zijn met het oordeel van QANU, en dan kunnen we in theorie het oordeel van een andere VBI vragen. En dan liefst van een die een oordeel geeft waar wij het mee eens zijn.
- *Tjonge, jonge, wat een werkverschaffing, zeg! En dan?*
- En dan? Dan worden al onze opleidingen netjes geaccrediteerd.
- *En gaat iedereen vrolijk door waar hij gebleven was.*
- Als je het zo wilt zien. Maar dat is aan jou ...

Lisenka Fox (1968) studeerde in Nijmegen Nederlandse taal- en letterkunde. Ze werkt als beleidsmedewerker bij de Faculteit der Letteren en geeft de pen door aan István Bejczy.

Boeken Top 5

• Peter Raedts

Voor deze vaste rubriek stelt een historicus of een historicus in spe op verzoek van de redactie een Boeken Top 5 samen: een lijst van werken die een blijvende indruk hebben gemaakt en van invloed zijn geweest op zijn of haar vorming – als wetenschapper, historicus en mens. Ditmaal viel de eer te beurt aan Prof. Dr. P.G.J.M. Raedts. Hij is hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de RU Nijmegen

1. Peter Brown, *Augustine of Hippo* (Berkeley 1967)

Ofschoon er veel voor te zeggen valt dat Augustinus de invloedrijkste denker is geweest van het Westen, is om hem heen altijd de geur blijven hangen van een door seks geobsedeerde somberaar, de man die er feilloos in geslaagd is om iedere vorm van plezier in het leven te smoren in inktzwarte gevoelens van zonde en schuld. In een briljante biografie, die verscheen in 1967, liet Peter Brown zien dat Augustinus' inderdaad sobere inschatting van de menselijke mogelijkheden niet zozeer een gevolg is van een aangeboren zwartgalligheid als wel van een diep realistische benadering van het verschijnsel mens, een benadering die in de jaren zestig in scherp contrast stond tot het zonnige optimisme dat die tijd kenmerkte maar die nu, in het illusievolle postmoderne tijdperk, opnieuw grote waardering geniet, vooral in Frankrijk waar juist onder postmodernisten de belangstelling voor Augustinus enorm is.

Traditioneel geldt Augustinus' leer van de predestinatie, de leer dat God in een ondoorgrondelijk besluit sommigen heeft uitverkoren maar de meesten heeft verworpen, als het schoolvoorbeeld van zijn pessimisme. In zijn biografie laat Brown prachtig zien dat dit pessimisme niet teruggaat op de man zelf, maar op zijn protestantse en katholiek-jansenistische volgelingen van duizend jaar later. Brown schilderde een Augustinus die in zijn leer van de predestinatie geen christelijke topacrobatiek beoefende maar het juist opnam voor de gewone man, die hard moest werken, die 's avonds rust hoopte te vinden bij vrouw en kinderen, en die geen tijd en energie had om ascetische hoogstandjes te verrichten en andere verheven idealen achterna te lopen, omdat hij al moeite genoeg had met de dagelijkse christenplichten. Om die mensen hoop te geven, hield Augustinus hen voor dat ascetische inspanning onbelangrijk was, omdat het kwaad de mens toch te zeer in zijn macht had. Het enige wat mensen konden doen was hopen op Gods reddende liefde, die Hij gaf zonder onderscheid te maken of naar verdiensten te kijken, want zo werkt liefde nu eenmaal niet. In zijn *Confessiones* had Augustinus aan de hand van zijn eigen levensloop laten zien hoe zijn eigen leven niet door eigen inspanning maar door Gods liefde fundamenteel veranderd was, en hij was ervan overtuigd dat die ervaring van hemzelf door velen, ook als ze niet geleerd, welgesteld of anderszins bijzonder waren, gedeeld kon worden. Als bisschop van een onbetekenend havenstadje, ver weg van Rome en van de andere culturele centra van het Rijk, had hij geleerd dat je van gewone mensen niet kunt eisen dat ze dag en nacht met het geloof bezig zijn: ze hebben hun energie veel te hard nodig om te overleven.

Brown presenteert Augustinus als een denker die beter dan wie ook grote idealen wist te relativiseren door ze telkens weer te binden aan het gewone dagelijkse leven dat aanzienlijk minder verheven is. Hij had geen illusies over mensen, noch over de samenleving, omdat hij ook geen illusies meer over zichzelf had. Toen hij pas christen was, meende hij voorgoed rust te hebben gevonden, maar een paar jaar later al constateerde hij dat hij nog even begerig naar een vrouw kon kijken als vroeger en dat hij nog net zo hard de loftuigen van anderen nodig had om zelf overeind te blijven. Augustinus wist dat naast nobele impulsen als naastenliefde en barmhartigheid, agressie, hebzucht, lust, leugens en geweld het leven van hemzelf en van alle mensen altijd blijven beheersen, maar hij werd daar niet somber van, omdat hij op grond van zijn eigen bekeringservaring vast ervan overtuigd geraakt was dat er een reddende God was wiens liefde alle menselijk tekort overwon. Augustinus was geen humanist, daarvoor was hij te sceptisch over de mogelijkheden van de mens, maar hij was wel een realist en dat maakt hem tot een van de meest humane denkers in de Westerse traditie.

2. Joseph Ratzinger, *Einführung in das Christentum. Vorlesungen über das Apostolische Glaubensbekenntnis* (München 1968)

Met dit boek nam de huidige paus, in het jaar dat de studentenprotesten hun hoogtepunt bereikten, afscheid van de vrijheidsdromen van de jaren zestig. Het boek is gebaseerd op eerstejaarscolleges aan de universiteit van Tübingen, waar hij toen hoogleraar was. En, wat zeer ongebruikelijk is voor een Duitse professor, het is meeslepend geschreven en glashelder geformuleerd. Daarom zou ik allen die menen dat intelligentie het voorrecht van links is en domheid de beperking van rechts, en dat zijn er in Nederland nogal wat, aanraden dit werk eens ter hand te nemen om te zien hoe een man van duidelijk conservatieve stempel een briljante verdediging geeft van de relevantie van het traditionele christelijk geloof voor de huidige tijd.

Ratzinger vestigde met dit boek zijn naam als 'theo-con', zoals hij in de Amerikaanse kranten meestal wordt aangeduid. Een goede vondst, omdat hij inderdaad in de lijn staat van de Amerikaanse neoconservatieven met zijn afkeer van een op hol geslagen individualisme en het naar zijn mening misplaatste geloof dat alles maakbaar en haalbaar is en dat alles wat de mens technisch kan doen, ook moet doen. In zijn boek spreekt hij van de dwaling van het *verum quia faciendum* (iets is pas waar als het maakbaar is). Wat Ratzinger ook met de neoconservatieven gemeen heeft, is dat hij zeker geen verdediger is van een voorbijgane tijd. Nostalgie is hem vreemd, en in zijn *Einführung* bepleitte hij zeker geen terugkeer van de katholieke kerk naar de gouden tijden van de Middeleeuwen. Wat hij toen voorstond en wat hij nog steeds voorstaat is eerder een conservatieve revolutie, een totale ommekeer, die een afscheid inhoudt van het vertrouwde volkse katholicisme, dat zijns inziens geen enkele toekomst meer heeft. Natuurlijk bestaat het nog in Polen en in afgelegen valleien van Portugal en Zuid-Italië, maar ook daar zal de modernisering, bevorderd met Europees geld, onverbiddelijk toeslaan en een einde maken aan oude christelijke tradities. Iedere poging om het christelijk geloof aantrekkelijk te maken voor de moderne massacultuur, een soort Veronica-christendom, is voor Ratzinger verraad aan de sobere waarheid dat het centrum van het geloof gevormd wordt door het kruis van Christus, dat dwars staat op alle waarden die de wereld dierbaar zijn. Zo zei hij het in de preek bij zijn inauguratie als paus, maar zo zei hij het ook al in 1968, toen hij zijn boek begon met het verhaal

van de kleine Hans die de trotse eigenaar was van een klomp goud. Omdat hij die klomp te zwaar vond verruilde hij het goud eerst voor een paard, toen voor een koe, daarna voor een gans en tenslotte voor een slijpsteen, die hij toen maar in het water gooide zonder veel te verliezen. Zo vergaat het volgens Ratzinger ook christenen die de schat van het geloof inruilen voor steeds waardelozer moderne ideeën tot zij ten slotte niets meer over hebben.

Wat de nieuwe paus voor ogen staat is een toekomst van de katholieke kerk als belijdende kerk, als een gemeenschap van bewuste en zelfbewuste gelovigen, die niet langer christen zijn, omdat hun ouders en grootouders het ook waren, maar omdat zij er zelf voor gekozen hebben en die dan ook bereid zijn de last van dat geloof tegen alle verlokkingen van de moderne wereld in te dragen. Hij verduidelijkte dat standpunt in zijn boek met een verhaal over een reizend circus dat neergestreken was in de buurt van een klein stadje. Er ontstond vlak voor de voorstelling een uitslaande brand in het circus en omdat die dreigde over te slaan naar de stad, stuurde de directeur de clown, die al helemaal voor zijn optreden geschminkt was, de stad in om de bewoners te waarschuwen dat zij moesten vluchten. Alle stedelingen vonden het een geslaagde grap en complimenteerden de clown met zo'n slimme reclametruc die zeker meer mensen het circus in zou lokken. Toen de clown aanhield begon iedereen nog harder te lachen tot het vuur de eerste huizen bereikte. Wie nu denkt dat bij Ratzinger de clown staat voor de christen, die de waarheid preekt terwijl de wereld hem uitlacht denkt nog te optimistisch. Onmiddellijk na het vertellen van het verhaal waarschuwt Ratzinger dat ook de christen niet moet denken dat hij de waarheid in pacht heeft, maar dat hij ervan doordrongen moet zijn dat zijn geloof voortdurend aangevochten zal worden door twijfel en zonde. Ongetwijfeld is Joseph Ratzingers grote inspiratiebron Augustinus, de man over wie hij zijn proefschrift schreef. Met hem deelt hij in ieder geval het vurige geloof in God dat een diepe scepsis over de mens draaglijk maakt. Misschien dat Benedictus XVI niet helemaal op de retorische toer ging, toen hij bij zijn eerste publieke optreden zei dat hij niets meer was dan 'un semplice lavoratore nella vigna del Signore', een simpele arbeider in de wijngaard des Heren.

3 Jacques Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval* (Parijs 1964)

Weinig gebouwen hebben in mijn jeugd zoveel indruk op mij gemaakt als de grote kathedralen van Frankrijk en Spanje. Met kunsthistorici als Frits van der Meer geloofde ik dat de kathedraal de verbeelding in steen was van een wereld van eenheid, orde en harmonie. Harmonie tussen hemel en aarde, geloof en rede, tussen de koning en zijn edelen, tussen de heer en zijn horigen, de meester en zijn gezellen. Met die verdwenen wereld van de Middeleeuwen wilde ik graag kennismaken. Maar die nadere kennismaking bleek totaal anders te verlopen dan ik verwacht had. Door een toeval kreeg ik als student het toen zojuist verschenen boek van Jacques Le Goff over de beschaving van de Middeleeuwen in handen.

Met die harmonische Middeleeuwen van mijn verbeelding maakte Le Goff korte metten. Hij ontkende niet dat er in de Middeleeuwen prachtige kathedralen gebouwd waren, noch dat troubadours hun verre geliefden in roerende gedichten bezongen hadden, maar hij bleef erop hameren dat deze producten van een geraffineerde cultuur slechts een oppervlakkig laagje vormden bovenop een wereld die eigenlijk schriftloos en onderontwikkeld was. In zijn boek wilde hij dat vernis wegschrappen om de lezer te laten kennismaken met 'un Moyen Age des

profondeurs, des fondements, des structures'. Daarmee plaatste Le Goff zich in de traditie van het Franse tijdschrift *Annales*. Rondom de *Annales* had zich al voor de Tweede Wereldoorlog een groep van historici verzameld die de oppervlakkige politieke geschiedschrijving de rug toekeerde en in plaats daarvan op zoek ging naar de fundamentele structuren die het menselijk bestaan veel meer bepaalden dan de beslissingen van vorsten en diplomaten, structuren zoals de ligging van het land en de loop van rivieren, verhoudingen tussen de seksen en de vanzelfsprekende clichés van het denken. Al in het eerste jaar van mijn studie had ik kennis gemaakt met deze nieuwe methode, maar het was voor het eerst dat ik haar toegepast zag op de tijd die ik zozeer bewonderde, de Middeleeuwen. Het gaf mij een schok waar ik nog steeds niet helemaal van bekomen ben.

Zoals ik al zei, beschreef Le Goff de Middeleeuwen als een onderontwikkelde samenleving waarin mensen de speelbal waren van de natuur en geen notie hadden van het verloop van de tijd, een chaotische en wrede wereld, waarin de strijd om te overleven alles bepaalde. Daarom moesten de Middeleeuwen bestudeerd worden met dezelfde methodes, waarmee nu het leven van primitieve stammen in de oerwouden van Afrika en Zuid-Amerika bestudeerd werd. De echte mediëvist moest meer antropoloog zijn dan filosoof, theoloog of econoom. Hij moest kathedralen, universiteiten en wisselkantoren achter zich laten om het land in te trekken op zoek naar de grote massa van boeren, meer dan negentig procent van de bevolking, die, worstelend met een weerbarstige grond, de magere overschotten produceerden waarmee monniken, koningen en kooplieden in leven gehouden konden worden. Jacques Le Goff wilde in zijn eerste grote werk afrekenen met de romantische opvatting van de Middeleeuwen. Hij zegt het niet, maar door zijn hele boek heen wordt duidelijk dat volgens hem de romantici onze middeleeuwse voorvaders eigenlijk niet serieus genomen hebben. Zij schilderden de middeleeuwse maatschappij af als een paradijs van harmonie en vrede, waarin de menselijke geest moeiteloos de hoogste pieken bereikte. Le Goff stelt daar een grimmige realiteit tegenover. Maar juist door voortdurend te benadrukken dat de middeleeuwse samenleving onderontwikkeld was, dat mensen zich nauwelijks in leven konden houden, dat zij voortdurend door oorlog en ziekte bedreigd werden, bereikt hij dat onze bewondering voor het vele dat zij desondanks tot stand gebracht hebben in die verschrikkelijke eeuwen alleen maar groter wordt. De kathedraal was omringd door de stank van open riolen, maar zij werd gebouwd en staat er nog steeds.

4. Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne (1680-1715)* (Parijs 1935)

Terwijl de landen van Europa midden in de lange crisis waren (1914-1945) die het einde zou gaan betekenen van hun wereldheerschappij, schreef Paul Hazard dit klassieke boek over een vroegere crisis die het begin vormde van Europa's grote jaren, waarschijnlijk om zijn lezers een hart onder de riem te steken. Aan het einde van het voorwoord zegt hij dat hij ten slotte wil laten zien dat het de grote intellectuele en morele krachten zijn die het leven vorm geven en niet het puur materiële. Hij was daarin overigens niet de enige: Jaspers, Huizinga, Benda en Ortega y Gasset waren hem voorgegaan, maar alleen Hazards boek heeft standgehouden, terwijl al die anderen alleen nog maar historische waarde hebben. Omdat Nederland in de zeventiende eeuw zijn gouden tijd beleefde, ontgaat het ons vaak hoe slecht het met de meeste delen van Europa in die tijd gesteld was. De verschrikkelijke strijd tussen protestanten en katholieken die in Duitsland na 1530

begonnen was, overgeslagen was naar Frankrijk en de Nederlanden na 1560, toen weer terugkeerde naar Duitsland in de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en die zijn climax bereikte met de gerechtelijke moord op de Engelse koning Karel I in 1649, had grote delen van Europa ontvolkt en verwoest en de economie geruïneerd. Er was een algemeen verlangen naar rust en orde, op welke wijze die ook tot stand kwam, met of zonder vrijheid. Hobbes formuleerde dat cynisme in zijn beroemde theorie dat krachtig gebruik van geweld ter handhaving van de orde de beste legitimatie van de vorst vormde. Des te opvallender is het dat in die vermoeide wereld overal nieuwe ideeën geformuleerd werden die de grondslag gingen vormen van de meest ingrijpende revolutie die Europa ooit gekend heeft. Natuurlijk was er al eerder geknaagd aan de fundamenten van de Europese cultuur door wetenschappers als Copernicus en Galilei, die, als zij met hun ideeën gelijk hadden, zowel het gezag van Bijbel als klassieke compleet ondermijnden, maar in het religieuze geweld werden zij of niet gehoord of hun werd de mond gesnoerd. Na 1650 veranderde dat, eerst was er nog een adempauze, maar zo rond 1680 werden in alle landen van Europa stemmen hoorbaar die opriepen tot een fundamenteel onderzoek van de grondslagen van de cultuur.

Spinoza opende in 1670 de aanval door godsdienst af te doen als een historisch verschijnsel en het goddelijk recht der koningen te ontmaskeren als een list om het volk dom te houden. Enkele jaren later viel Pierre Bayle hem bij met zijn stelling dat alles wat de toets der rede niet kan doorstaan, afgedaan kan worden als bijgeloof. En in Engeland publiceerde John Toland een pamflet met de uitdagende titel *Christianity not mysterious*. Al even massief was de aanval op het gezag van de klassieke Oudheid. Ten slotte liep dit uit op een wantrouwen tegen iedere vorm van studie van het verleden: geschiedenis was niet meer dan een verzameling van Griekse en Latijnse fabels en mythen. Wat telde was de toekomst en die kon de mens zelf in handen nemen door zijn verstand te gebruiken: *ratio vicit, vetustas cecit* (de rede heeft overwonnen, het oude is voorbij).

Toch is Hazards boek niet zonder meer een juichende beschrijving van de triomf van de nieuwe, autonome mens. Veel rijke tradities gingen voorgoed verloren en ook over de autonomie van de mens zijn heel wat vragen te stellen. Hazard stelt die vragen in twee prachtige hoofdstukken over de katholieke bisschop Bossuet en de protestantse filosoof Leibniz, die hij beschrijft als de tragische, maar waardige verliezers in de titanenstrijd. Terwijl zij in hun correspondentie nog aan het zoeken waren naar een oplossing voor de verschrikkelijke verdeeldheid tussen christenen onderling, werden zij voorbijgesneld door tijdgenoten die het hele christendom, protestant of katholiek, aan de kant schoven voor een nieuwe boodschap van bevrijding. Hazard gelooft in die boodschap, maar door Bossuet en Leibniz met zoveel sympathie te beschrijven en hen niet als 'losers' te portretteren, geeft hij zijn werk juist die ambiguïteit en diepte die het kenmerk is van ieder groot geschiedwerk.

5. Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (Londen 1998)

Zelfs op een katholieke school werd in mijn jeugd de geschiedenis van Europa verteld als een triomftocht van de vrijheid die zijn hoogtepunt bereikt had in het (christen-)democratisch Europa van de jaren vijftig waarin ik dankbaar mocht opgroeien. Er waren natuurlijk nog een paar vlekjes die weggepoetst moesten

worden, zoals daar was het communisme in het Oosten en de ontstellende armoede waarin de Europese landen hun voormalige koloniën hadden achtergelaten, maar dat was een kwestie van tijd. Het gekke was natuurlijk dat de jongeren die in de jaren zestig daartegen in opstand kwamen, toch in diezelfde mythe van vrijheid bleven geloven; zij verweten hun ouders alleen dat die het niet goed begrepen hadden. Niet het kapitalisme, maar het socialisme was de manier waarop die vrijheid gerealiseerd moest worden. Pas toen in de jaren zeventig en tachtig de staatsbegrotingen gillend uit de hand liepen, de milieuvervuiling toesloeg en het socialistisch alternatief een doodlopende weg bleek, zette de grote ontzuivering in waarvan dit boek een welsprekende getuigenis is.

Mark Mazowers Europa staat niet op een hoogtepunt, maar aan het einde, het is Donald Rumsfelds 'Old Europe', een continent dat als een onverantwoordelijk kind met vuur gespeeld heeft en er daardoor in geslaagd is zichzelf praktisch te vernietigen. Dat het niet zo gegaan is, is alleen te danken aan het ingrijpen van de Amerikanen en het taai verzet van de Russen, of dat nu door Stalin afgedwongen is of niet. Het is in ieder geval niet te danken aan het diepgeworteld verlangen naar vrijheid van de inwoners van Europa. Dat is de rode draad die door het hele boek heen loopt, dat vrijheid in het Europa van de twintigste eeuw een schaars goed geweest is en dat veel, zo niet de meeste, Europeanen graag bereid waren hun vrijheid in te ruilen voor rust, vrede, orde en een beetje welvaart. Het begon in Rusland na de afzetting van tsaar Nicolaas II. De liberale burgerij die toen aan de macht kwam wilde het autocratische Rusland omvormen tot een constitutionele staat waarin ieders burgerlijke vrijheid gegarandeerd was. De Russische boeren wilden vrede, voedsel en land. Dat was wat Lenin hun gaf en daarom won hij het pleit. En datzelfde patroon herhaalde zich in de meeste Europese landen in de jaren twintig en dertig, zodra de nood aan de man kwam. Vrijwel overal was het bedreigde volk dan maar al te graag bereid de democratie op te geven en zich in de armen te storten van een redder die gouden bergen beloofde. Na de Tweede Wereldoorlog lijkt het beter te zijn gegaan, eerst in West-Europa en vanaf 1989 ook in Oost-Europa. Maar heeft de vrijheid echt gewonnen? Mazower is hier sceptisch over. Na de oorlog is er nooit meer een economische crisis geweest als in de jaren dertig. Natuurlijk ging het na 1970 slechter, maar wezenlijke voorzieningen werden niet aangetast en vanaf 1995 ging het weer veel beter. De vraag die onuitgesproken door het hele boek heen speelt, is wat er zou kunnen gebeuren als de economie werkelijk weer eens in elkaar zou storten. Zouden Europeanen dan opnieuw bereid zijn hun vrijheid op te offeren? Mazowers suggestie is dat het recente verleden ons minstens moet manen tot voorzichtigheid en bescheidenheid op dit punt. En ook de hardnekkigheid waarmee landen als Duitsland en Frankrijk zich verzetten tegen een vrijere markt doet minstens vermoeden dat ook nu nog vrijheid niet het eerste is waar mensen op zitten te wachten. Overal hoor je op het ogenblik dat wij erfgenamen van de Verlichting zijn. Mazower toont aan dat die erfenis net zo goed de zaden van tirannie en totalitarisme in zich bergt als die van vrijheid en gelijkheid.

Lettres Provinciales

De Donjon Discussie

Sinds deze zomer in het Valkhofpark een tijdelijke reconstructie van de Donjon, een toren die ooit deel uitmaakte van de Valkhofburcht, is neergezet, is de discussie erover losgebrand. Waarom immers het tijdelijke niet voor het eeuwige verwisselen en de toren zoals die er in de achttiende eeuw nog stond reconstrueren? Dat past ook nog eens in deze tijdsgeest, historisch bouwen is 'in'. Nee, zeggen de tegenstanders, het Valkhofpark is een historisch monument als park, het oudste stadspark van Nederland. Bovendien is een verantwoorde reconstructie schier onmogelijk.

Ook historici van de afdeling Geschiedenis lieten zich in de pers (Peter Rietbergen en Joost Rosendaal) niet onbetuigd. Onder de politieke partijen en de bevolking lijkt intussen een meerderheid te zijn voor permanente herbouw. Ongetwijfeld hoort u hier meer over tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006.

Historische vondsten op het St. Josephhof

Het St. Josephhof, een plek in het centrum waar binnenkort gebouwd gaat worden, is momenteel zeer in trek bij archeologen. Werd er enkele jaren geleden de godenpijler opgegraven (waaruit geconcludeerd kon worden dat Nijmegen daadwerkelijk de oudste stad van Nederland is), in oktober 2005 werd er het oudste stenen huis van Nederland aangetroffen. Nog steeds worden er dagelijks belangwekkende vondsten gedaan. Archeologen gaan er mee door tot het voorjaar van 2006, daarna wordt er onherroepelijk gebouwd. PvdA-raadslid Melchior de Groot (oprichter van Vlugschrift, een van de voorlopers van ET.VT) maakt zich intussen sterk voor een permanente tentoonstelling op het Josephhof.

Tentoonstelling Handschriften in de Stratemakerstoren

Nog tot 20 november is in museum De Stratemakerstoren de tentoonstelling "Rijkdom in eenvoud. Laatmiddeleeuwse handschriften uit klooster Soeterbeeck" te bezoeken. Deze tentoonstelling loopt parallel aan de eerder genoemde tentoonstelling "De Gebroeders Van Limburg" van museum Het Valkhof. De handschriften komen uit de collectie Soeterbeeck en zullen wegens restauratiewerkzaamheden na afloop van de tentoonstelling voorlopig niet meer te zien zijn. De tentoonstelling laat een vijftigtal handschriften zien in een kader dat het middeleeuwse kloosterleven suggereert, van intrede tot graf.

Nijmegen - oudste stad van Nederland

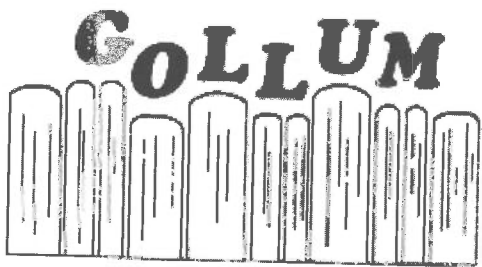
Onder die titel zal museum Het Valkhof (na de succesvolle expositie van de Gebroeders van Limburg) een tentoonstelling houden. Het museum laat daarin de hoogtepunten zien van wat er de afgelopen 25 jaar bij archeologisch onderzoek is gevonden, zoals het gereconstrueerde gezicht van een rijke vrouw uit de 4de eeuw, van wie het skelet in 2001 werd aangetroffen in een loden sarcofaag in de Nijmeegse binnenstad.

De tentoonstelling zal te zien zijn van 10 december 2005 t/m 7 mei 2006 in Museum Het Valkhof en vormt het feestelijke sluitstuk van de viering van het 2000-jarig bestaan van Nijmegen.

Hora est! Welke Nijmeegse historici zijn de afgelopen tijd gepromoveerd?

Drs. J.P.M. van de Mortel promoveerde op woensdag 9 november bij prof. dr. H. de Schepper op zijn proefschrift getiteld *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden, 1615-1714*.

(advertentie)

Antiquariaat Gollum
Een bezoek zeker waard!

Voorraad kunstboeken, klassieken, Ned. Literatuur;
specialist in oude landkaarten en oude prenten

Van Welderenstraat 41, 6511 MC Nijmegen

Recensies

The Representation and Perception of Roman Imperial Power. Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C. – A.D. 476) (Amsterdam 2003).

Van 20 tot 23 maart 2002 werd aan het Nederlands Instituut te Rome het derde congres gehouden van het internationale netwerk 'Impact of Empire'. Dit netwerk houdt zich bezig met de geschiedenis van het Romeinse Rijk tussen ca. 200 voor Christus tot 476 na Christus en bestaat uit specialisten op dit terrein – historici, archeologen en classici – afkomstig van diverse universiteiten in Europa en Noord-Amerika. De resultaten van dit congres, met als thema *The Representation and Perception of Roman Imperial Power*, zijn nu verschenen in een lijvige bundel met gelijknamige titel.

Alle artikelen in de bundel hebben betrekking op de manier waarop de keizer zich presenteerde aan het volk (middels portretten, zoals op munten, maar ook via teksten en openbare werken) en de invloed die dit had op, en de reactie die het uitlokte bij, de bevolking. Zoals Luuk de Blois en Olivier Hekster terecht opmerken in de inleiding: 'Imperial representation has strong political connotations, and the reception of such representation – positive and negative – can indicate consent or objections to whomever put forward the imagery' (p. ix). De diverse bijdragen maken dat, middels hun verscheidenheid in benadering, duidelijk.

Gezien de grote hoeveelheid artikelen (dertig in totaal), is de aangebrachte onderverdeling niet meer dan een noodzakelijk hulpmiddel in het aanbrengen van structuur. In totaal zijn er drie delen; een deel dat zich bezighoudt met specifieke media waarop de keizer werd afgebeeld, een deel dat de representatie en perceptie bespreekt in bepaalde gebieden (Rome en de provincies van het Rijk), en ten slotte een deel dat afzonderlijke keizers behandelt. Binnen de eerste twee delen zijn dan weer onderverdelingen gemaakt; het eerste deel over specifieke media is onderverdeeld in 'visuele' media, zoals inscripties, monumenten en munten, en in 'schriftelijke' media zoals literaire en juridische teksten. Het tweede deel beschrijft eerst de stad Rome, en vervolgens de provincies van het rijk.

Hoe kon een keizer zijn onderdanen bereiken? De verschillende media die besproken worden in de bundel, tonen wel aan dat dat op heel veel manieren kon. Zo blijkt uit het artikel van Olivier Hekster dat de keizer verschillende muntsoorten aanwendde om zich te richten op bepaalde doelgroepen, waarbij munten van hogere waarde vaak bedoeld waren voor de meer vermogende klassen. Uit de studie naar bijnamen van keizers (Christer Bruun) komt naar voren dat zowel positieve als negatieve bijnamen werden gegeven door het volk, maar dat keizers alleen de (positieve) bijnamen die werden gegeven door de senaat, aannamen als officiële bijnamen. De bijnamen die wezen op slechte eigenschappen zijn vaak na de dood van de keizer pas naar voren gebracht. Dat toont aan hoe de keizer ook dit 'medium' aanwendde om zijn onderdanen te beïnvloeden.

Bij bestudering van de stad Rome komt naar voren dat de keizer zich daar duchtig liet gelden. Hij en zijn familie konden bijvoorbeeld invloed uitoefenen op de stad middels investeringen in openbare gebouwen in bepaalde buurten (*vici*) waardoor de sociale cohesie van die buurten versterkt werd en het gevaar van opstand in slechte buurten werd afgewend (Andrew Wallace-Hadrill). Ook de watervoorziening blijkt een belangrijk punt waarop de keizer zijn populariteit kon vergroten, zo toont Gerda de Kleijn. Octavianus, de latere keizer Augustus, gaf in 33 voor Christus zijn onderdanen in Rome het gevoel dat hij zich zorgen maakte om hun leefomstandigheden, door de *aedilis* Agrippa aanzienlijke verbeteringen te laten aanbrengen in de watervoorziening van de stad.

Uit de voorbeelden van Aphrodisias en Keulen komt naar voren dat de keizer ook in de provincies zijn macht liet gelden. Aphrodisias genoot het privilege van vrijheid en autonomie, toegekend door de Romeinse keizers. Toch toont Angelos Chaniotis aan dat ook daar wel degelijk keizerlijke macht aanwezig was, sterker nog, soms waren er zelfs zaken waarbij inmenging van de keizer gewenst was. Werner Eck geeft een overzicht van de geschiedenis van Keulen, vanaf het ontstaan van de stad tijdens de heerschappij van Augustus tot aan de vijfde eeuw na Christus. Hij richt zich op de bezoeken van de keizer aan de stad en de reactie van de bevolking daarop. Hieruit blijkt dat zo'n bezoek lang niet altijd een reden was voor vreugde; in 260 na Christus vond hier zelfs een keizermoord plaats.

In het laatste deel worden individuele keizers besproken. Uiteraard ontbreekt een artikel over Augustus als keizer niet. J.W. Rich toont aan dat Augustus' expansiebeleid niet vanaf het begin van zijn heerschappij vast stond, maar dat dit evolueerde in de loop der tijd en met name werd beïnvloed door interne politieke druk en diens eigen ambitie. Zijn 'pacificatieprogramma' speelde daarin een belangrijke rol, omdat hij daarmee rechtvaardigde dat hij de belangrijkste militaire provincies in eigen beheer hield en niet overdroeg aan de senaat. Dankzij deze militaire provincies kon hij zijn macht vasthouden en uitbreiden.

Al deze artikelen zijn stuk voor stuk verhelderend en geven een goed overzicht van de huidige stand van zaken van het onderzoek naar de weergave van keizerlijke macht en de perceptie daarvan bij het volk. De bundel staat daarmee in een lange traditie van onderzoek naar dit onderwerp, waarvan Paul Zankers *Augustus und die Macht der Bilder* (München 1987) een van de belangrijkste werken is geweest. Toch blijft het moeilijk, ondanks de onderverdeling die door de samenstellers van de bundel is gemaakt, de structuur in het oog te houden. Hoe verhouden de onderlinge artikelen zich tot elkaar? Welke conclusies zijn er te trekken met betrekking tot het overkoepelende thema? Wellicht is hierover aan het einde van het congres plenair gediscussieerd, maar de resultaten daarvan zijn niet in de bundel opgenomen. Dit zou echter, mijns inziens, aanzienlijk aan de helderheid en duidelijkheid van het onderwerp hebben bijgedragen. Dat neemt echter niet weg dat de artikelen stuk voor stuk goed geschreven zijn en telkens binnen hun eigen onderwerp antwoord geven op de vraag hoe de keizerlijke macht werd uitgedragen en hoe de burger hierover oordeelde. Wellicht geeft de diversiteit aan onderwerpen wel aan hoezeer de representatie van de keizer met het leven van alledag in het Romeinse Rijk verweven was. Overal was de macht van de keizer via zijn representaties aanwezig. Als er iets is dat duidelijk wordt uit deze bundel, dan is het dat wel.

Klaartje van Lakwijk

Klaartje van Lakwijk studeerde in 2004 af als historica aan de Universiteit Utrecht. Haar specialisatie betrof de Geschiedenis van de Oudheid en Antieke Cultuur. Tevens behaalde zij in 2005 haar bul voor Taal- en Cultuurstudies. Momenteel volgt zij de universitaire lerarenopleiding voor Geschiedenis.

'Tussen centraal en lokaal gezag'. Bestuurlijke organisatie en financieel beheer in Gelre en Holland tijdens de Habsburgse periode. Opstellen van de Wil van de Pas (†), red. H. de Schepper, F. Keverling Buisman, T. Maas en B. Thissen, Hilversum: Verloren 2004, 208 blz., Werken van de Vereniging Gelre, nr. 58, ISBN 90-6550-831-7

Nog maar 39 jaar oud overleed op 24 januari 2001 na een kort ziekbed de Nijmeegse historicus drs. Wil van de Pas. Hij was in 1979 vanuit het Brabantse Eersel in Nijmegen geschiedenis komen studeren en had al spoedig voor een specialisatie in de middeleeuwse geschiedenis gekozen. In de colleges van Mayke de Jong maakte hij kennis met de door haar gepraktiseerde antropologische benadering van de vroege Middeleeuwen. Later verschoof zijn aandacht naar de institutionele geschiedenis van de late Middeleeuwen, hetgeen resulteerde in een doctoraalscriptie over een klassiek onderwerp: de institutionele geschiedenis van de laatmiddeleeuwse polder Mastenbroek (Overijssel). Na zijn afstuderen in 1988 vervulde hij zijn vervangende dienstplicht bij het Rijksarchief in Arnhem. Hier werd hij belast met de uitvoering van het 'Ambtenarenproject', dat moest uitmonden in een overzicht van alle ambtenaren die in de periode tussen Middeleeuwen en de Franse tijd in de bestuursorganisatie van het gewest Gelderland werkzaam waren geweest. Het werk aan dit project leidde ertoe dat Van de Pas zich specialiseerde in de institutionele geschiedenis van Gelderland in de Nieuwe Tijd. Na de vervulling van zijn vervangende dienstplicht begon hij in 1990 bij prof. Hugo de Schepper als onderzoeker-in-opleiding aan een promotieonderzoek naar de door Karel V opgerichte Rekenkamer van Gelderland.

Verder is Van de Pas actief geweest als eindredacteur van de *Bijdragen en Mededelingen Gelre* en gaf hij cursussen genealogie en Gelderse geschiedenis. Daarnaast was hij steeds met tal van andere zaken bezig in de professionele en particuliere sfeer. Persoonlijk herinner ik mij nog zijn bemoeienissen met de pogingen tot invoering dan wel reanimatie van het Gelderse volkslied, waarmee hij de kolommen van *de Gelderlander* haalde. Ik ben vergeten wat zijn standpunt was in dezen, maar dit soort acties tekent hem wel. Hij was altijd wel te porren voor dit soort nevenactiviteiten. Zo had hij een groot aandeel bij de oprichting en het draaiende houden van 'Hiatu', een gezelligheidsclub voor Nijmeegse mediëvisten van alle leeftijden. Ter verklaring van de naam Hiatu hield hij op de eerste bijeenkomst in 'Trianon' een omstandig verhaal over de vele mogelijke betekenissen van het Latijnse woord *hiatus* (gaping, opening, begeerte, grootspraak), maar hij eindigde met de verklaring dat 'Hiatu' een afkorting was van 'Hier Is Alle Talent Uitgekomen'. Persoonlijk heb ik dit laatste maar opgevat als een lofprijzing aan het adres van de afdeling Middeleeuwse Geschiedenis. Daarna werd Hiatu bij de Nijmeegse mediëvisten een begrip en heeft niemand zich nog druk gemaakt over de

ware betekenis van de naam. De club lijkt helaas met Van de Pas ten grave te zijn gedragen.

Zijn proefschrift was nog in statu nascendi toen Van de Pas overleed, maar hij had inmiddels diverse voorstudies gepubliceerd. Prof. de Schepper heeft ze besproken in het In Memoriam dat hij voor *ET•VT* schreef (jrg. 20, nr.1 (2001), blz.72-73). In zijn In Memoriam koesterde De Schepper nog de hoop dat de reeds voltooide delen van het proefschrift alsnog gepubliceerd konden worden, maar dit bleek bij nader inzien geen realistische optie. De lijst van publicaties van Van de Pas telt 20 artikelen en 2 boekbesprekingen. Het belangrijkste deel van zijn geestelijke erfenis bestaat uit een aantal artikelen over de instellingen van het gewest Gelre in de periode na 1543, het jaar waarin het tot dan toe zelfstandig gebleven hertogdom werd ingelijfd bij de Nederlanden van Karel V. De decennia na 1543 zijn voor de geschiedenis van de bestuursinstellingen van de provincie Gelderland van bijzonder belang, omdat hier toen op gewestelijke niveau 'vanuit Brussel' allerlei bestuurlijke hervormingen werden doorgevoerd, zoals de instelling van een Rekenkamer voor het beheer van de financiën, een centrale rechtbank (Hof van Gelre) en de aanstelling van een stadhouder. De decennia die aan het overgangsjaar 1543 voorafgingen, waren in Gelre chaotisch geweest en het bestuursapparaat van de Gelderse hertog was zwak ontwikkeld en functioneerde slecht. Al ruim vóór 1543 waren de Gelderse financiën in het ongerede geraakt, doordat de Gelderse hertogen vanaf het begin van de vijftiende eeuw op grote schaal domeinen en ambten hadden verpand. Na 1543 werd vanuit de centrale regering in Brussel de financiële sanering van Gelre krachtig ter hand genomen, met als resultaat dat er aan het eind van de jaren '50 sprake was van een gezonde financiële situatie. De bestuurlijke vernieuwingen die onder Karel V werden doorgevoerd, waren ingrijpend. Bij de Gelderse Staten riepen de maatregelen veel weerstand op, omdat zij hun privileges en autonomie door de 'Brusselse bemoeizucht' zagen aangetast. Vanwege dit alles werd door veel historici binnen en buiten Gelderland halsreikend naar het proefschrift van Van de Pas uitgezien, temeer omdat hij uitgebreid onderzoek had verricht in voor de Gelderse geschiedenis nog nauwelijks benutte archieven die in het Algemeen Rijksarchief van Brussel berusten.

Een selectie van Van de Pas' artikelen over de voor de Gelderse instellingengeschiedenis zo cruciale periode vanaf 1543 is nu in deze postume bundel opgenomen, evenals een opstel over de Rekenkamer van Holland in de jaren 1477-1585. De redactie verantwoordt haar keuze nauwelijks, maar lijkt impliciet gekozen te hebben voor artikelen die als voorstudie van het onvoltooide proefschrift kunnen gelden. Vier artikelen over de polder Mastenbroek zijn niet in deze bundel opgenomen. Van de opgenomen artikelen schreef Van de Pas er één met een coauteur en één met twee coauteurs. Naast artikelen die zijn toegespitst op de Rekenkamer en de gewestelijke financiën zijn er algemene bijdragen over de bestuurlijke organisatie van het gewest Gelderland. Politiek van inhoud is het artikel dat handelt over de vredesoproep van Thomas Gramay de Oude in 1583. Enige overlapping tussen de artikelen kon niet worden uitgesloten. Ze werden tenslotte niet geschreven met de intentie om ze in een en dezelfde bundel op te nemen. Wel heeft de redactie voor alle artikelen een gemeenschappelijke lijst van bronnen en literatuur samengesteld. De registers van persoons- en plaatsnamen vergemakkelijken de raadpleging. Toch had hier gezien het onderwerp van de artikelen (geschiedenis van de instellingen) een zakenregister meer voor de hand

gelegen. Nu moet de lezer gaan bladeren, als hij zoekt naar informatie over een specifieke organisatie of functie binnen de instellingen.

Deze bundel heeft door de omstandigheden het karakter van een 'Unvollendete' gekregen. Hoewel de opgenomen opstellen stuk voor stuk waardevol zijn voor onze kennis van de institutionele, financiële en politieke geschiedenis van Gelderland in de tweede helft van de zestiende eeuw, tonen ze tegelijkertijd aan dat syntheses over deze onderwerpen nog steeds wenselijk zijn. Of het onderzoek hiervoor wederom aan onze universiteit kan plaatsvinden, valt te betwijfelen omdat de expertise op dit gebied inmiddels uit Nijmegen verdwenen is.

Jan Kuys

Dr. J.A.E. Kuijs (1952) is universitair docent bij de leerstoelgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de RU. Hier werkt hij als onderzoeker voor het interfacultaire project 'Christelijk Cultureel Erfgoed' (CCE). In 2004 publiceerde hij het naslagwerk *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht*. Verder was hij o.a. als redacteur en auteur Middeleeuwen betrokken bij *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Nijmegen/Wormerveer 2005, 3 delen).

Auteursgegevens

Erika Manders is sinds juni 2004 junior onderzoekster aan de RU Nijmegen op het gebied van de oude geschiedenis. Haar onderzoek valt binnen het N.W.O.-onderzoeksprogramma "Beeld en realiteit van de macht in het Romeinse Keizerrijk, 180-284 na Chr." Ze is tevens redactelid van ET.VT.

Jorinde Storm studeerde in november 2004 af bij Peter Rietbergen via de afstudeerrichting 'onderzoeksvaariant cultuurgeschiedenis'. Haar scriptie was getiteld 'Brieven uit Amerika. Over de missie van pater Aloysius van der Velden S.J. onder de noordelijke Cheyenne, 1885-1897.

Jacques Geurts is werkzaam aan de RU Nijmegen, binnen het vakgebied nieuwe geschiedenis.

Paul Klep (1948) is hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de RU Nijmegen en tevens wetenschappelijk directeur van het landelijke N.W. Posthumus Instituut voor de economische en sociale geschiedenis.

Ton van der Sande was tot voorkort verbonden aan de RU Nijmegen, bij de vakgroep nieuwe geschiedenis. Hij is tevens bijzonder hoogleraar vrijmetselarij aan faculteit der godsgeschiedenis van de Universiteit van Leiden

Auteursaanwijzingen

De redactie vraagt de auteurs van artikelen en andere kopij rekening te houden met onderstaande aanwijzingen, zodat de bijdragen zo snel mogelijk in de gewenste vorm geplaatst kunnen worden.

- ET•VT ontvangt uw bijdrage bij voorkeur op diskette of als attachment per e-mail, als *rtf*-bestand.
- Een artikel omvat ongeveer 6000 woorden, een recensie ongeveer 1000 woorden.
- Gelieve voor de rubriek auteursgegevens de redactie te informeren over uw geboortjaar, huidige functie en eventueel afstudeerrichting en universiteit.
- Gelieve in geval van een artikel een korte samenvatting (circa 150 woorden) van de inhoud mee te zenden voor de website van ET•VT <<http://www.ru.nl/etvt/>>.
- Illustraties en afbeeldingen worden zeer op prijs gesteld, mits aangeleverd in TIFF-, JPEG- of GIF-formaat.
- Wees spaarzaam met het gebruik van tabellen en grafieken.
- Plaats in het notenapparaat na het nootnummer een spatie en sluit de noot niet af met een harde return. Gebruik alleen voetnoten en voeg geen eigen voetnootopties toe. Wees spaarzaam met verklarende voetnoten.
- Naar boeken wordt als volgt verwezen: R.R. Palmer en J. Colton, *A History of the Modern World* (New York/Toronto 1978⁵) 155-161.
- Naar artikelen als volgt: A. Otten, 'Rationeel geweld voor God. Fundamentalisme in Egypte', *ET•VT* 19 (2000) 2, 3-15, aldaar 12. Gebruik s.v.p. geen Romeinse cijfers om de jaargang aan te geven.
- Naar artikelen in bundels als volgt: J.M.W. Binneveld, P.W. Klein en H.H. Vleesebeek, 'De groei van de welvaartsstaat', in: P.W. Klein (ed.), *Van stapelmarkt tot welvaartsstaat* (Rotterdam 1975) 109-134, aldaar 114. Geef s.v.p. begin- en eindpagina aan en vermijd het gebruik van e.v(v). en dergelijke.
- Naar bronnen op CD-ROM wordt op dezelfde wijze verwezen als naar artikelen uit bundels.
- Naar zelfstandige web-, ftp- en gophersites als volgt: H. Termeer, *Faculteit der Letteren*, 26 april 2001, <<http://www.let.kun.nl/>>.
- Naar webpagina's op grotere websites als volgt: M. Schoonheim, 'Spaghetti aio e oio', op: H. Termeer, *Faculteit der Letteren Home*, 26 april 2001, <<http://www.let.kun.nl/personeel/aiool/recept.html>>. Eindig s.v.p. altijd de pagina's met de juiste bestandsnaam óf met een schuine streep en let op hoofdlettergebruik.
- Naar berichten op discussielijsten en in nieuwsgroepen als volgt: Marieke van Delft <Marieke.vanDelft@KB.NL>, 'Artikelen gevraagd', op: *Discussielijst van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging* <NBV-L@NIC.SURFNET.NL>, 19 december 2000.